

Pkt 52
E88

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Бп12527-1

+

Шифр 752; E88 Инв. № 2839928

Автор _____

Назва Етнографічний вісник.Місце, рік видання К., 1925.Кіл-ть стор. [6], 94, [4] с.

-||- окр. листів _____

-||- ілюстрацій _____

-||- карт _____

-||- схем _____

Том Кн. 1 частина _____ вип _____

Конволют _____

Примітка:

Звіт по метри.11. X. 2005.
Мол. 8-

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ВІСНИК

кн. 1

За головним редагуванням
акад. АНДРІЯ ЛОБОДИ та ВІКТОРА ПЕТРОВА

У Києві — 1925

Бн 12524-1 рк

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ВІСНИК

кн. 1

За головним редагуванням
акад. АНДРІЯ ЛОБОДИ та ВІКТОРА ПЕТРОВА

2839928

У КИЇВІ
З друкарні Української Академії Наук
1925

572+398](061)(47.711К)1.

Дозволяється випустити в світ.
Невідмінний Секретар Академії, акад. *Ав. Еримський*.

Київський Окрліт. № 232, 1925.
Друковано 2000 примірників. Зам. 3232.

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ВІСНИК

Сучасний стан і чергові завдання української етнографії.

З етнографії була одна з головніших підстав національного відродження слов'ян за нової доби (XVIII—XIX ст.), і ця її роль на Україні (з Галичиною) була, безумовно, видатна.

Заклик Котляревського саме на етнографічному ґрунті здобув найвиразнішого відгуку, зміцнів і виріс у широку громадсько-політичну програму; етнографічні елементи її впродовж більш як 40 років (од кінця 20 рр. і аж до 70-х) пронизували собою мало не всі вияви тодішнього руху і в дальшому тільки помалу-малу поступалися іншим елементам, але ще й тут не одного разу виступали з давньою силою. Яскравий приклад цьому—діяльність Б. Грінченкова. Підчас русифікації, різних утисків та заборон, що в Російській Україні захопили були навіть кілька років XX століття, з етнографічного ґрунту був головний, а частенько єдиний зв'язок між „верхами“ й „низами“ українського народу. Цей ґрунт також викликав думки про те, що було колись і що сталося, причому селянству тільки він один про це й нагадував. На етнографічному ґрунті вихувалися цілі покоління українських громадян, зокрема представників науки та мистецтва, особливо письменства; з нього вони значною мірою виходили, в ньому шукали підпори або-ж прикраси для своїх праць. Отаке значіння етнографії на Україні для української людности було тим глибше, що Драгоманов у своїй діяльності зв'язав був етнографічні розвідки з соціяльним визвольним рухом.

Над етнографією України чимало також попрацювали ляхи та росіяни, ще й захоплювалися були часом не менш як українці.

Річ зрозумілива, за таких-о умов і сама етнографія на Україні не могла не вирости в одну з головніших галузів науки.

Отже зріст цей не відбувався нормально. По вищих школах кол. Російської імперії етнографія, як окрема суцільна наукова галузь, взагалі не мала свого представництва. Були поодинокі, більш-менш випадкові вийнятки, але-ж вони не торкалися тих шкіл, що існували були на території України. Тут навіть не було й таких спеціальних осередків, як російське „Географическое общество“ з його відділами, або московське „Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии“. Що-правда, року 1873 було відкрито у Києві „Юго-западный отдел Рос. Географ. Общества“. Він і почав був працювати надзвичайно завзято та енергійно. Тільки вже в р. 1876 його „временно“ скасовано! Різні

місцеві установи, от як декотрі „земства“, статистичні комітети, вчені архівні комісії то-що, звертали були увагу на етнографічні досліди, але тільки між иншим, підтримуючи їх переважно грошовою допомогою, друкуючи зібрані матеріали, проте переводити етнографічну працю широко, планомірно, на цілком науковому відповідному ґрунті вони не могли. Не спроможні на це були і „Киевская Старина“ та Харківське „Историко-Филологическое Общество“. Передовсім їм бракувало коштів, простору, та й завдання їхні також були не спеціально-етнографічні. В Галичині, аж доки від 90-х років розвинулася була діяльність Наукового Товариства імени Шевченка, ¹⁾ було ще гірше.

Українським етнографам таким чином доводилося бути самоуками, працювати здебільшого з власної ініціативи, виходячи з власних, особистих мотивів або обставин життя, а не з потреб самої етнографії. Через те етнографія на Україні, хоч які великі здобутки вона має, ще не являє собою наукової галузи, як слід упорядкованої.

Ми зовсім не маємо праць загального характеру, що були-б з'ясували, що таке етнографія, які її завдання, межі, обсяг і зміст, загальний розвиток у світовому масштабі. Тимчасом це річ аж надто потрібна, тим більш, що за кордоном багато вчених уже не визнають етнографії за окрему наукову дисципліну в її давньому, традиційному розумінні, і на місці її ставлять етнологію, народознавство, то-що. Навіть Львівське „Наукове Товариство ім. Шевченка“ етнографічні, за давньою термінологією, праці вже видає під двома назвами: „Етнографічний збірник“ і „Матеріали до українсько-руської етнології“. Не менш складні взаємовідносини етнографії чи то етнології та палетнології, антропології, соціології, фольклору. Зазначувано, що навіть визначення „російська етнографія“ або „етнографія українська, німецька“ то-що, помилкові, як і визначення „загальна етнографія“, бо „етнографія—єдина, дарма що існують етнографічні описи Росії, Німеччини і т. д., російські етнографи, німецькі і т. д.“ ²⁾ Коли не можна тепер дати самостійної методології всіх таких питань, треба подбати хоча-б про переклад відповідних чужомовних праць.

Мало не в такому самому стані перебувають загальні огляди виявів форм людського життя, що увіходять до меж етнографії чи етнології; тимчасом вони дають змогу ставитися свідоміше до часткових етнографічних розвідок ³⁾.

¹⁾ Див. Володимир Дорошенко „Наукове Товариство імени Шевченка у Львові (1873—1892—1912 рр.)“ Київ-Львів, 1914 р.

²⁾ Див. ст. Штернберга: „Этнография“ в Енци. словнику Брокгауса-Ефрона 81, ст. 181.

³⁾ У нас нема й такої праці, як відома, але застаріла російська „Этнография“ Харузіна на 4 томи, 1901—1905 рр. В усякому разі становище наше тут усе-ж-таки краще: 1924 р. в Києві видано докладну працю: „З примітивної культури. Розвідки і доповіді Катерини Грушевської з передмовою акад. М. Грушевського“, ст. 16d+224, де зазначено новіші течії світової науки. Ще раніш вийшов переклад книжки англійського фольклориста G. L. Gomme з передмовою д-ра З. Кузеля: „Дж. Гам. Фольклор. Підручник для збирачів народніх вірувань та звичаїв, із переднім словом д-ра Зенона Кузеля“.

Огляди історії української етнографії—в кращому становищі.

У нас чимало окремих спеціальних розвідок і спроб загального змісту, от як Огоновського в IV т. „Истории литературы русской“, Сумцова „Современная малорусская Этнография“ („Киевская Старина“, 1892—96 гг.) і „Діячі українського фольклору“, 1910 р. ¹⁾ Опріч того, третій том відомої „Истории русской этнографии“ Пипіна, цілком присвячений етнографії українській, вже, так мовити, набув собі прав громадянства в українській науці. Широке розуміння етнографії і таке-ж трактування її історії, багатство матеріялу, живі яскраві характеристики і щире співчуття до українського самоозначення роблять його дуже цінним і потребують лише часткових доповнень, вправ та дальшого продовження; а втім продовжувати його бажано не з того моменту, де взагалі Пипін припиняє свій виклад, а з його огляду „новейших трудов по южнорусской старине и народности“. Адже в Пипіна цю частину опрацьовано занадто стисло. Але-ж з історії української етнографії Пипіна та її продовження в Сумцова („Современная малорусская этнография“) давно вже поробилися були бібліографічні рідкощі, отож чергове завдання—перевидати їх у відповідному вигляді мовою українською.

Що-до покажчиків, то тут ми маємо тільки „Литературу украинского фольклора“ 1777—1900 рр., Грінченка. ²⁾ Р. 1913 у „Записках И. Р. Географического Общества по отделению Этнографии“ вийшов „Библиографический указатель русской этнографической литературы о внешнем быте народов России, 1700—1910 гг. (Жилище, одежда, музыка, искусство, хозяйственный быт). XXXVII×733 ст.“ Упорядкував його Д. К. Зеленін. Сюди внесено й український матеріял, але тільки в межах кол. Російської імперії, отож за Галичину немає в ньому ані слівця. Разом із тим зовсім не ввійшли до покажчика Зеленіна 1) мова, 2) релігія, 3) антропология й 4) народне право. „Первые две из этих категорий не вошли потому,“ пояснює в порядчик: „что относящаяся к ним литература, если брать эти категории широко,—необъятна и неопределенна; две же последние потому, что по ним уже имеются довольно полные перечни литературы: по антропологии—в трудах А. А. Ивановского и по народному праву—в трудах Е. Якушкина“ (XXXIV). І от повстає нове завдання—розшукати оці та інші окремі покажчики, перевірити їх, доповнити і звести до купи в один систематичний покажчик літературно-української етнографії в її цілому. Спочатку можна обмежитися хоча-б тільки простішими бібліографічними завданнями, а далі треба поширювати їх—що-до збирання матеріялів—азначивши, де і які саме проваджувано етногра-

¹⁾ Пор. також цікаві вказівки О. Грушевського в „Зап. Н. Т-ва ім. Ш.“, т. 89: „З сорокових років“; „Етнографічні видання й плани“, де є матеріяли не тільки для 40-х р., ба й для початкового періоду української етнографії.

²⁾ Покажчик не зовсім повний. Це визнавав і небіжчик-складач; у власному його примірникові залишилося чимало цінних додатків та вправ, що їх складач поробив був уже як покажчик вийшов з друку.

фічні досліді. Такі вказівки годилося-б схематизувати і в відповідних етнографічних мапах.

Усе це, з одного боку, не аби-як допомагало-б дальшій роботі, а з другого—давало-б певну змогу підбити підсумки тому, що в нас є і чого ще не стає.

Річ у тому, що в нас збирали етнографічні матеріяли і опрацьовували їх нерівномірно. Найбільше збирали і, головним чином, збирали матеріяли фольклорні. Чи-ж усі місця однаково досліджено хоча в цьому напрямі?—Далеко ні! По одних місцях іде ціла низка записів протягом кількох поколінь, з інших потрапило тільки дещо; поряд систематичних розвідок є й випадковий добір першого, що трапилося або сподобалося... Отже нові розвідки необхідно провадити за загально-впорядкованим планом, і в першу чергу треба скласти окрему етнографічну програму так, як це вже зроблено для діалектології. Програма така повинна бути докладна, гнучка, а разом конкретизована, себ-то з певними вказівками, які саме матеріяли по різних галузях сучасної етнографії найцікавіші і бажані. При цьому треба з двох критеріїв виходити: 1) стежити за сучасною долею давніх форм народного життя та мистецтва, але 2) не минати й того, що утворилося й утворюється тільки під теперішній час. Рівновагу між цими критеріями українські етнографи, на жаль, не завжди додержували. Отож, приміром, старанно збирали відомості за останніх кобзарів на Україні, а оскільки відомі, поширені в ній пісні типу „частушок“—це й досі не надто з'ясовано. Нехтувати новим, нехай воно навіть ще й не зформувалося остаточно, тепер тим більш не випадає, що наші часи це доба, коли змінюється всенський стан і світогляд народній; а такі зміни варті уваги в усіх моментах їхнього розвитку.

До програм необхідно також додавати вказівки на те, як, якими засобами, бажано збирати та записувати відповідні матеріяли. Адже техніка сьогочасна надто розвинулась і ставить свої певні вимоги; не рахуючися з ними, деяких дослідів тепер не варто, ба навіть зовсім не можна, провадити.

Одразу таку програму в її цілому, звичайно, важко впорядкувати. Спочатку можна накреслити самий загальний план: у подробицях розробляти тільки ті чи інші його частини, користуючися з указівок чужоземної науки і з того, що вже раніш було зроблено в даному напрямку на Україні. Самі „Труды этнографическо-статистической комиссии“ Чубинського—це вже ціла програма, широко зазначена й переведена. Поряд них можна нагадати й спеціальні програми, що їх видавав був „Юго-Западный Отдел И. Р. Г. Общества“. Так, у 1-му томі за 1873 р. „Записок“ цього відділу надруковано коротеньку загальну „Программу для собирания этнографических и статистических данных, составленную д. членами Юго-Зап. Отдела И. Р. Г. О-ва гг. Чубинским и Русовым“. ¹⁾ Це був тільки

¹⁾ Пор. також „Программу этнографического описания Юго-западного края“. Київ, 1869.

загальний заклик збирати етнографічні матеріали; за дальшу деталізацію його була, надрукована того-ж-таки 1873 р., широка, докладна, на 77 ст. in 8, „Программа Юго-Западного Отдела И. Р. Г. Об-ва для собирания сведений по этнографии“ (1875 року її перевидано). Цілу низку програм залишив після себе XII-й археологічний з'їзд у Харкові 1902 р. ¹⁾, зробило свій внесок і Львівське Наукове Товариство імени Шевченка: див. у першому томі його „Етнографічного Збірника“ 1895 р. „Програму до збирання відомостей про українсько-руський край і нарід, уложену членами Наукового Товариства ім. Шевченка“, 16 ст. Є, нарешті, цікаві, так мовити, приватні програми, от як „Программа для этнографического исследования народной жизни в связи с голодом и холерою“ М. Дикарева. Де-в-чому допоможуть також загально-російські програми. ²⁾ Одне слово, матеріялу забагато ³⁾; треба тільки опрацьовувати його, сполучити, пристосувати до сучасних потреб науки та обставин народнього життя. Це вже й починає робити Українська Академія Наук. ⁴⁾

Є вже й цікавий, корисний вступ до збирання українського фольклорного матеріялу: „В. Гнатюк. Українська народня словесність. (В справі записів українського етнографічного матеріялу. Відень, 1917 р.)“. Тут коротенько спочатку намічається значіння української нар. творчости, окреслюється роля й доля Наукового Товариства ім. Шевченка, де 1895 р.

¹⁾ Найбільшу увагу на них звернув Харківський підготовчий до з'їзду комітет (див. „Труды двенадцатого археологического с'езда в Харькове 1902 г.“ і окремо праці харківського підготовчого комітету; порівн. також оголошену в „Черниговских Губернских Ведомостях“ 1900 р. „Программу для собирания сведений по Черниговской губернии к XII археологическому с'езду в г. Харькове“ „Историко-филологического Общества при Институте кн. Безбородко в г. Нежине“. Додамо, що р. 1903 для Чернігівщини було оголошено ще „Программу для собирания сведений археологических, исторических и этнографических“ (Земский сборник Черниговской губернии.).

²⁾ Пор. хоча-б програми „Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии“: „Программа для этнографических сведений, составленная при этнографическом отделе И. Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии“. М. 1887.—„Программа для собирания сведений об юридических обычаях, составленная секретарем Отдела Этнографии при И. Обществе любителей естествознания, антропологии и этнографии д. членом М. Н. Харузиным, на основании доставленного в Отдел Этнографии материала г. д. чл.“ М. 1887.

³⁾ Я зазначав вище тільки програми більш-менш широкого, як не зовсім загального змісту; ще більше в часткових програм, — наприклад В. Данилова: „Обращение к читателям о собирании украинских похоронных причитаний“, з поясненням, як їх записувати (Україна, VII—VIII, 224—231).

⁴⁾ Пор. програми, що вона видала: 1) О. Курило. Початки мови. Київ 1923; 2) К. В. Квітка. Професіональні народні співці та музиканти на Україні. Програма для досліду їх діяльності та побуту, 1924; 3) Л. Шульгина Пасічництво (програми до збирання матеріялів), 1925; 4) Програми до збирання матеріялів звичаєвого права, за редакцією проф. А. Е. Кристера, 1925, а також скорочені програми до збирання пісенного матеріялу і до збирання оповідань, казок, переказів і прислів'їв, 1925 р. Підсекція матеріяльного побуту Комісії Краєзнавства при У. А. Н. та секція Сільсько-господ. народн. побуту С.-Господ. Наукового Комітету видали також дві програми: Н.-Л. Заглади. Жнива. 1923. М. Тарасенко. Косовиця.

було засновано для публікування матеріалів „Етнографічний Збірник“ (до 1914 р. вийшло аж 36 томів), а з 1899 р. ще й „Матеріали до української етнології“ (до 1914 р. вийшло 15 томів); далі подаються загальні вказівки на те „як і що належить записувати“ з „спеціальною літературою, наскільки вона існує в окремих виданнях“ по кожному відділу.

Не тільки збирати нові матеріали треба уважно, ба й упорядковувати вже здобуті, зафіксовані по тих чи інших відомих пам'ятках письменства, науки.

Починаючи ще з греків, римлян, арабів, чужоземці подавали багато цікавих етнографічних відомостей про Русь-Україну. Та це розпорошено по різних виданнях, не зведено до купи, і навіть для спеціалістів не раз-у-раз приступне. Що-до нашого давнього письменства, то ми маємо тільки скорочений і зовсім не задовільний огляд у „Введении в историю русской словесности“ проф. Владимірова (1896, текст і додатки з ст. 251); навіть давні рукописні з етнограф. матеріалом зшитки, що за останні десятиліття викликали були стільки зацікавлення, відомі більше з описів тільки.

Звернімось до друкованих етнографічних матеріалів. Сперанський та Рулін ¹⁾ з'ясували, що одні з перших таких-о видань були численні російські співаники. Протягом 1772—1827 років надруковано по-над 90 пісень у чималій кількості варіантів. Проте, тексти їхні ще й досі не перевидано. Отож, з їх тепер бібліографічні рідкості. Те саме треба сказати і про праці, як-от: „Описания свадебных украинских простонародных обрядов в Малой России и в Слободской Украинской губернии, також и в велико-российских слободах, населенных малороссиянами, употребляемых“ Калиновського, 1777 р. „Хоч опис весілля“, завважає Ол. Грушевський: ²⁾ „зроблено тут неповний, без пісень, хоч в основу покладено тут матеріал одної місцевости без порівнянь і відтінків, але „Описание“ було корисне, як докладний, по-своєму, опис, уважний і суцільний“... Переглядаючи давні часописи, знаходимо багато таких дописів та заміток. В основі лежить який-небудь окремий етнографічний факт, безпосередні вражіння... Іноді до сьогочасного додає автор ще дещо з минулого, задля певного контрасту або щоб доповнити напівзабуті звичаї... ³⁾ В інших статтях подібного-ж характеру трапляються вже серйозніші опрацювання. Коло місцевого українського матеріалу групує автор паралелі з інших народів, слов'янських або германських. ⁴⁾

¹⁾ Сперанский, „Малорусская песня в старинных русских печатных песенниках“ (Этнографическое обозрение 1909 р. № 2—3). Пср. доповнення Руліна в IV кн. Записок Іст.-Фіолог. Відділу У. А. Н. 1924 р.: „Українська пісня в старовинному російському співанику“.

²⁾ „З сорокових років. З Етнографічні видання й плани“. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. т. 89, ст. 91 й далі.

³⁾ Пор. Лукашевича „О примечательных обычаях и увеселениях Малороссиян на праздник Рождества Христова и в Новый Год“. (Северный Архив, 1826 г. VIII).— О. Грушевський. *ibid.* ст. 92.

⁴⁾ Пор. в „Украинском журнале“ 1824 р. XI, XII: „Тройцын день или русальная неделя“, „Иванъ Купало“.— О. Грушевський *ibid.* ст., 94. Деякі окремі зразки нар. твор-

Може не в такій кількості, але все-ж-таки знайдуться подібні матеріали по виданнях польських та інших.

Всім їм місце в одному виданні. Для початку в ньому можна було-б принаймні просто збирати, об'єднувати те, що залишилося від минулого, як то, приміром, робив був Соболевський, видаючи „Великорусские народные песни“ з давніх співаників. Дальший ідеал його — критично опрацювати подані в ньому тексти. До цього почасті українська етнографія вже й підійшла: пор. праці Потебні, Франка, Томашівського над піснею про воеводу Штефана ¹⁾).

Годилося-б перевидати ще й інші пізніші збірки етнографічних матеріалів. Передовсім, більшина з них, навіть з другої половини XIX ст., мало приступна, коли не зовсім неприступна; повного добору їх немає сливе в жадній бібліотеці, за винятком, хіба, двох-трьох на всеньку Україну з Галичиною. Це дуже гальмує будь-яку етнографічну роботу, бо, навіть збираючи сирові матеріали з-поміж народу, важно знати, що вже є, не раз було записано і що нове. А друге — не всі видання, надто з першої половини XIX в. однаково заслуговують на віру. Так, у збірниках народніх пісень є пісні й ненародні ²⁾). На це впливала двояка причина; по-перше, це було по-просту незнання, як то бачимо, прим., у Вацлава з Олеська та Жеготи Павлі; вони вміщували чисто всі пісні, не вважаючи на те, звідки їх узято... Друга причина—це свідоме фальшування пісень і видавання їх за народні; класичний приклад цього маємо в „Запорожской Старине“ Срезневського ³⁾). Бувало й так, що видавець брав пісню народню і тільки підправляв її.

Наочним, виразним фальсифікатам збирачів або видавців, звісно, зовсім не місце в збірках народніх творів. Та не можна цього казати за всі взагалі матеріали, що не з народу походять. Адже-ж, приміром, не можна з народнього репертуару повикидати деякі побожні пісні, різдвяні й великодні вірші і т. д., дарма, що ми дуже точно знаємо про їхнє ненародне походження. ¹⁾ Тут, як критерій, маємо повторити слова Ревуцького: „Коли твір хоч-би й цілком книжного походження, пройшов вже через руки народніх співців, через горнило колективної творчості, згубив свої індивідуальні риси й одбиває

части див. у Каллаша: „Из истории малорусской литературы 20-х и 30-х годов XIX века“ (Киевская Старина 1900).

¹⁾ Потебня, „Малорусская народная песня по списку XVI в.“ (Воронеж, 1877 г., Харьков, 1914); Франко, „Студії над українськими народніми піснями“ (Записки Наукового Тов. ім. Шевченка, т. 75—6 і д., окремо 1913 р.); Томашівський, „Замітки до пісні про Штефана воеводу“ (Записки Наукового Тов. ім. Шевченка, т. 80).

²⁾ Пор. Данилова: Ненародные песни в украинском фольклоре (Сборник Харьковского И. Ф. Общества, XVIII) і рецензію Гнатюка в Записках Наукового Тов. ім. Шевченка 90, ст. 237—8.

³⁾ Гнатюк, *ibid.*

⁴⁾ Гнатюк, *ibid.*

на собі сліди народньої обробки, коли записано його від справжнього народнього співця, ми не маємо права викидати його з нашого вжитку“: ¹⁾

Деякою стороною доцільніше, здається, було-б поперевидавати давні матеріали, не зберігаючи попередніх видань у цілому, а тільки використовуючи їхні тексти в загальному порядку, планові перевидання. ²⁾ Це одразу до купи зводить весь відповідний матеріал і класифікує його, але досягає своєї мети тоді тільки, коли період збирання вже більш-менш закінчений ³⁾. Тимчасом у багатьох галузях нашої етнографії цього ще нема. До всього такий порядок перешкоджає історичним дослідям над етнографічними розвідками, порушує цільність збірок, що частенько цікаві й важливі бувають як своїми матеріалами, так і загальним своїм характером (пор., приміром, Кулішеві „Записки о Южной Руси“); поодинокі тексти, скоро їх одірвано од цілого, втрачають звязки із тим середовищем, де вони з'явилися. Отож давніші та й узагалі характерніші збірки будь-що-будь треба перевидати в цілості, а щоб легше було вишукувати сирові матеріали, стане відповідних окремих покажчиків. Перше, найближче завдання — подати останні відомості про наявний сировий український матеріал по відповідних галузях, відділах, питаннях, мотивах; потім поволі бажано нанизувати сюди паралелі чужоземні. Що подібні покажчики необхідні, це здавна вже визнано; часткову підготовчу до них роботу не раз уже проваджувано, і серед давніх видань є, принаймні, в найдокладніших з них, вказівки на варіанти по інших друкованих збірках, а останніми часами це стає звичайним для невеличких збірок ⁴⁾. Входить в ужиток додавати сюди ще й вказівки на студії над матеріалом, що його зібрав упорядчик; для покажчиків, отут обговорюваних, такий ужиток аж надто потрібний, тільки вже в другу чергу.

Що-до студій, дослідів з обсягу української етнографії, то тут, за винятком хіба народньої творчости, ⁵⁾ надмірно переважають праці описового характеру, до того ще далеко не повні. Хв. Вовк, що подав порівнюючи недавно загальний перегляд матеріальної етнографії українців, зазначав тут великі прогалини, і не встиг як слід їх виправити, заповнити в своєму нарисі. ⁶⁾ Той-таки Вовк писав, що досліджувати

¹⁾ Українські думи та пісні історичні, Київ, 1919, ст. 15.

²⁾ Так, як, наприклад, робили з попередніми виданнями дум Антонович та Драгоманов в „Исторических песнях малорусского народа“.

³⁾ Це в свій час з'ясувалося на тій-же праці Антоновича та Драгоманова, а в російській літературі—на виданні „Песен, собранных П. В. Киреевским“ за редакцією Бессонова.

⁴⁾ Пор., приміром, збірку в 31 ст. „Заговоры и апокрифические молитвы по карпато-русским рукописям XVIII-го и нач. XIX в.“ Ю. Яворського, з дуже докладною бібліографією (від з „Русского Филологического Вестника“, 1915 р). Той-таки автор подав, між иншим, цікаву цілком бібліографічну розробку в вигляді покажчика окремого мотива: „Отпе vivum ex ovo“. К истории сказаний и поверий о яйце“. Київ 1909 р.

⁵⁾ Див. новіший перегляд її у М. Грушевського: „Історія української літератури, т. I (частини першої книга перша)“ Київ—Львів, 1923 р., ст. 360.

⁶⁾ Див у II-му томі „Украинского народа в его прошлом и настоящем“ 1916 р. статтю: „Этнографические особенности украинского народа“.

антропологічні особливості українців „ще далеко не закінчено“. Не кажучи вже за те, що студійовано поки-що самісінькі ті місцевості, де українців не менш як 50% усієї людности, проминувши зовсім деякі частини з українською людністю в Таврії та Басарабії, обслідування цее не захопило ще всіх повітів по декотрих губернях та й потребує дуже численних додаткових відомостей. До всього Вовкові дані рішуче заперечив Д. Анучін. ¹⁾ Перейшовши далі, до музики, побачимо, що зібрано чимало мелодій до пісень ліричних, побутових та кобзарських, далеко менше—до пісень обрядових, а вже інструментальні мелодії так що й зовсім не записані; не досліджено ще, де саме та оскільки поширено на Україні музичні інструменти, чого технічно досяг народ, їх виробляючи та на їх граючи; в загальних етнографічних працях надто мало з'ясовано, що важить музика в народньому побуті та світогляді, а також становище, побут, форми й умови діяльності професійних народніх співців та музикантів з їхніми традиційними організаціями, за винятком почасти тих-таки кобзарів. ²⁾ Не в кращому здебільша стані мистецтво пластичне: воно теж не пішло далі за збирання матеріалів, та й їх, матеріалів отих, не скрізь призбирано; ще менш можна сказати за їхнє розроблення. Звичаєве право вже більшу має літературу ³⁾. Більше працювали й над мовою, та ми знаємо, що й у ній чимало є спірних питань, бо навіть сучасну літературну мову не встановлено, як слід, а „нерозробленість української діалектології—страшна“. ⁴⁾ Загальний, отже, підсумок розроблень аж надто невеличкий. Що-правда, інакше й бути не могло, надто бо не сприяли зовнішні умови науковій на Україні праці. Якийсь час,

¹⁾ Див. Вовкові „Антропологические особенности украинского народа“ (у II томі „Украинского народа“); пор. Анучіна „К антропологии украинцев“ (Русский Антропологический журнал 1918 г. №№ 1—2).

²⁾ В цій справі, крім відомої, значно перестарілої, праці Сохальського: „Русская народная музыка“, 1888 р., треба зазначити „Ритміку українських народніх пісень“, Ф. Колесси та його-таки стислий нарис: „Наверствования і характеристичні признаки українських народніх мелодій“, (обидві в Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові ч. LXXI—LXXIV, LXXVI і CXXVI). Після Колессиної праці далі ритміку укр. нар. пісень досліджував К. Квітка, порівнюючи їх до пісень інших слов'янських народів; ці студії почасти опубліковані в часописі „Музика“ за 1913 рік, №№ 1—5. Підсумки пореволюційного часу подано в огляді Кл. Квітки: „Сім років музичної етнографії на Україні“ (Музика, 1925 р. № 1); „Потреби в справі дослідження народньої музики на Україні“, Кл. Квітки, див. №№ 2—3 Музики за 1925 р. Пор. також Ф. Колесси: „З царини української музичної етнографії“ (Записки, ч. CXXXVI). Що-до інструментів народніх, то див. розвідку М. Лисенка під. псевд. „Боян“: „Народні музичні струменти на Україні“ (Зоря за 1894 р.)

³⁾ Див. „Програми до збирання матеріалів звичаєвого права“ за ред. А. Кристера 103 і д сторінки. Стислий огляд „Обычного права украинского народа“ Єфименкової (II-й т. „Укр. народа“).

⁴⁾ Вс. Ганцов „Діалектологічна класифікація українських говорів“, у „Записках Іст.-Філ. Відділу УАН“, кн. IV 1924 р., ст. 142.—Акад. О. Шахматов та акад. Аг. Кримський Нариси з історії української мови (Збірник Іст.-Філ. Відділу УАН“).

в наслідок минулого і пережитої кризи ¹⁾, так буде і далі, але-ж чекати пасивно, доки такий процес сам собою закінчиться, не можна: засоби прискорити його закінчення є, і ми повинні їх використати.

Один із таких способів це систематичні критично-бібліографічні огляди попередніх дослідів по різних галузях нашої етнографії; підсумовуючи те, що й як розроблено досі, вони цим самим позначали-б були питання, що далі розробляти треба, прокидали-б до них цікавість і почасти навіть накресливали-б шляхи. На підставі таких оглядів або в зв'язку з ними у нас поволі назбиралися-б цілі програми для майбутніх дослідів, рівнобіжні програмам для збирання сирових матеріалів. Розуміється, не випадає тут забувати за поновне видавання кращих давніх дослідів. Львівські видавництва подали зразки подвійного типу таких перевидань — 1) цілком наукового і 2) науково-популярного; пор. для останнього „Чари на Україні“, Вол. Антоновича (в літературно-науковій бібліотеці, в перекладі і за редакцією Вол. Гнатюка); мета його ²⁾ безумовно заслуговує на увагу, а надто тоді, коли треба ще тільки формувати кадри працівників.

Дуже важливі були-б для всього взагалі розвитку нашої етнографії періодичні етнографічні з'їзди, на зразок кол. археологічних з'їздів російських. Роля останніх безперечна, але час їх, як з'їздів виключно археологічних, безумовно, минув, і археології на них де-далі все більше доводилося поступатися своїм місцем на користь іншим галузям народознавства Росії. Так, приміром, учені, що з'їхалися в Москву на засідання підготовчого комітету до XII з'їзду в Харкові 1902 р., „поставили на обговорення з'їзду 127 питань; з їх на відділ первісних стародавностей припадає 18 питань, на стародавності історично-географічні й етнографічні—20, на пам'ятки мистецтва й умілостей, нумізматики та сфрагістики—14, на побут хатній, господарський, суспільний, юридичний і військовий—29, на стародавності церковні—5, на пам'ятки мови й письма—22, на стародавності класичні, східні, візантійські й західньо-європейські—11, на пам'ятки археографічні—9“. На виставі цього з'їзду „етнографічний відділ займав головне місце і загалом цілий з'їзд дуже велику увагу звернув на етнографію“. ³⁾ Таким чином уже сама практика археологічних з'їздів підводить нас до з'їздів етнографічних. Етнографія в широкому її розумінні охопить на цих з'їздах усі головні галузі й питання нашого народознавства і буде сила ще живіша як археологія.

¹⁾ Підчас гострого періоду кризи взагалі припиняється нормальна робота—про це нема чого й казати; але й після того складні досліді, що потребують відповідної наукової обстановки, налагодяться не так скоро, як простіші, себ-то описові праці.

²⁾ „Заінтересувати ширші круги читачів незвичайно цікавою та ще й нині актуальною темою і спонукати охочих до збирання, а евентуально й опрацьовування відповідних матеріалів“... (Передне слово В. Г., Львів, 1905 р. ст. 3).

³⁾ Див. „Праці археологічних з'їздів у Харкові й Катеринославі“ в 40 т. Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові 179—230 ст., особливо ст. 186—7, 202—3, з приміткою, де автор (М. Залізняк) посилається ще на статтю учасника Харківського з'їзду проф. О. Маркевича в Записках Наук. Тов. ім. Ш., т. 53.

А ще важливіший тепер розвиток у нашій Спільці краєзнавства ¹⁾, що не аби-яку частину його становить етнографія.

Чи-ж варто, одначе, тепер, коли перед нами стоять найближчі пекучі практичні завдання, працювати хоч-би й над народньою творчістю? Не тільки варто, ба навіть необхідно, оскільки тут виявляє себе та маса, що за наших часів відіграє таку видатну, головну ролю в житті. Великі, приміром, недороди, раз-у-раз у Росії повторюючись, витворили були в народі, як зазначали ще Л. Толстой та В. Короленко, певну ідеологію, що часами аж надто поважного життєвого значіння набувала; тимчасом освітлити цю ідеологію допомагає як-раз фольклор ²⁾. На підставі знов-таки фольклорного матеріялу—українських пісень—Драгоманов обґрунтував і поставив на чергу те, що розроблюється в житті тепер ³⁾. Народне лікування, прикмети, знахурство чимало й справжній медицині дали, а широкі студії над народньою музикою—це одна з найпотрібніших підвалин для виховання нового громадянства й будування нового ясного життя. Видима річ, щоб широко впливати на маси, нову культивовану музику треба зростити на елементах народньої музики, близьких масам і добре їм зрозумілих; а щоб композитори могли творити, надто далеко від цих елементів не відбігаючи і не ризкуючи, що їх народ не зрозуміє, необхідна велика теоретична робота над з'ясуванням принципів народньої музичної творчості.

Отже, як бачимо, на ниві української етнографії зроблено вже чимало, та ще більше треба зробити, і то такого, що варте як-найбільшої уваги. ⁴⁾

---

¹⁾ Див. „Вопросы краеведения“. Под ред. Вл. Вл. Богданова 1923 г. Пор. також дальше період. видання Центр Бюро краеведения при Рос. Академии Наук: „Краеведение“, под. ред. С. Ф. Ольденбурга.

²⁾ А. Лобода, „Голод у народньо-поетичному освітленні“ в № 4 часоп. „Наука на Україні“.

³⁾ Див. Драгоманова „Нові українські пісні про громадські справи.“

⁴⁾ Звісно, етнографічні студії в нас не можуть обмежуватися дослідями над самими тільки українцями; треба досліджувати ще й національні меншості і тим більше, що менше досліджувано їх досі. Тільки-ж ці студії вимагають окремої розвідки, якщо не цілої їх низки.

Місце фольклору в краєзнавстві.

З питанням про місце фольклору в краєзнавчій роботі взагалі й краєзнавчій шкільній зокрема не все гаразд. Проти фольклору, збирання й дослідження усної народньої творчості найсуворіші догани висловлювано й найгостріші обвинувачення висовувано. Краєзнавству минулого часу та й теперішнього закидувано, що „в краєзнавстві головним чином історично-філологічний або-ж етнографічний напрямок панує, закидувано, що студій над природою, цим джерелом сил і багатств місцевого краю, не провадиться, а коли їх і роблять, то організуються вони шляхом академічним, неприступним і незрозумілим для місцевої людности“¹⁾. Краєзнавчій праці в її етнографічних ухилах закидувано, що „її одірвано від дійсного життя, що вона на життєвих потребах місцевого краю не ґрунтується, не вивчає чергових болючих питань краєвого життя, не переходить до розв'язання завдань поліпшення місцевого життя“²⁾. А звідсіля робили висновок, що за умов післяжовтневого життя так у галузі краєзнавства працювати взагалі не можна. І тому й відповідне гасло проголошується:

— Геть „побут селян“ та „світогляд і творчість“. Все це, як щось надто складне і, кінець-кінцем, як таке, що дуже мало дає в практичному житті, треба рішуче викинути.

Щоб з'ясувати, оскільки ці закиди справедливі й мають рацію, слід зупинитись на питанні, що таке краєзнавство.

Основа громадського життя—це трудова діяльність людей, а тому виробничі процеси й повинні лягти в основу краєзнавчої роботи. Краєзнавство—це наукові дослідження над продукційними виробничими силами певної території (села, району, округи), що здійснюється зусиллями місцевої людности. З такого погляду краєзнавство можна визначити, як виробниче краєзнавство. Воно пристосовується до життя, до повсякденних практичних потреб. Звідсіля природньо повстає твердження, твердження про необхідність практичного ухилу в краєзнавстві³⁾.

---

¹⁾ Б. В. Игнатьев, Краеведение и школа. Библиотека школьного работника. Вид-во „Новая Москва“. 1925, ст. 5.

²⁾ *ibid.*

³⁾ Докладніше див. в нашій статті: „Сучасні завдання краєзнавства й етнографії“ Життя і Революція ч. I—II, 1925 р., ст. 86—90.

Пропаганду виробничого ухилу в краєзнавстві проваджено свого часу за рахунок фольклору. Щоб довести важливість і потребу вивчати продукційні сили, дискредитували фольклористику. Тепер, коли питання про необхідність практичного, виробничого підходу до краєзнавчих проблем вирішено остаточно, можна значно спокійніше підійти до питання про місце, що належить фольклорові при вивченні продукційних сил та виробничих відносин. Для цього розгляньмо докладно пораду, що в її негативне відношення до фольклору відбилась:

— Досліджуйте, казали, працю сільради, землеустрій, кооперацію, нарсуд, ролю комсомола, то-що. Все це матиме значно більше значіння, аніж збирання приказок і частушок ¹⁾.

В цих порадах почувається повна нез'ясованість як того, що є за предмет фольклорного досліду, так і того, оскільки методи фольклорних записів можуть бути придатні чи непридатні для виробничого краєзнавства. Тимчасом треба завсіди мати на увазі те, що виучувати працю сільради, землеустрій, кооператив, комсомол і т. и., і т. и., можна або-ж „фольклорно“, через фольклор, використовуючи властиву фольклорові техніку, або-ж „по-за фольклором“, уживаючи різних інших спеціальних метод праці. Візьмімо, приміром, досліди над працею сільради. Тут можна взяти матеріал архівний і офіційний, ознайомитись із справами сільради, з протоколами, з схемою відділів, з сферою прав і обов'язків, з взаємовідносинами з РВК'ом і т. и.; за матеріал правитиме інформація, обіжник, інструкція й протокол. При тому списано все це буде мертвою й умовною мовою канцелярії, різними „позаяками“ й „з огляду“, усталеними підхідками протокольного викладу, з його схемами розграфленого паперу: слухали—ухвалили... Але можна цим не обмежитись, а списати живих людей, автобіографію голови сільради, оповідання й спомини про колишніх голів сільради, про боротьбу незаможників з куркулями, спомини про колишню харчрозкладку й думки за харчподаток на цей рік, записати на засіданні сільради промови найколеритніші й найяскравіші. Списати це живою мовою живих розмов, записавши гостре слово й окремий вираз, приказку чи оповідання, розказане як приклад і дотепний довід з того чи іншого приводу сільського громадського життя, взагалі дати живе й жваве фольклорне оповідання. Виучуючи соціально-економічні процеси, треба на увазі мати не тільки методу цифр та підрахунків, але й факт, слово, людину. Все залежатиме від доцільності й потрібності тої чи іншої підхідки викладу. В деяких випадках техніка протоколу при краєзнавчих студіях не тільки не принесе жадної користі, а, навпаки, заважатиме в праці. В багатьох випадках дослідник повинен бути не людиною канцелярії й статистиком, а фольклористом, що бере життя в його творчому вияві. Частушка скаже іноді значно більше од загальних, протокольних слів з їх загальним значінням.

¹⁾ Див. Методические письма. Науч.-пед. секция ГУС'а. Письмо 2-е. Наша волость. М. Изд. „Работник Просвещения“. 1924.

За джерело негативного відношення до фольклору була нез'ясована для широких кіл того, що все, кожне явище господарчого й виробничого життя, коли його виучують у процесі життєвих стосунків так, як воно відбилось у творчій уяві й висловилося в усному оповіданні селянина чи робітника, може стати за предмет фольклорних записів. Оповідання з соціальним і економічним, виробничим змістом являють такий самий законний і необхідний відділ фольклору, як і побутові та фантастичні казки й оповідання. В кожному, навіть давньому, збірникові фольклорних матеріалів, візьмім от хоча-б Грінченків, знайдемо низку оповідань і переказів про панщину, кріпацтво, наймитів, господарів, про соціальну ворожнечу багатих і бідних. Фольклор—це не тільки казка про відьму та пісня про козака й дівчину, ба й оповідання про те, як у дядька Семена „деники“ коня забрали, про те, як у голодні роки по сіль їздили, про боротьбу з самогоном, події підчас революції, про місцевого агронома, лікаря чи міліціонера... Візьміть те текстуально-записане оповідання Семена Приходька, що ми нижче друкуємо. В цьому оповіданні відбилась історія „денікінщини“, певна сторінка з соціального життя України за часів революції. І разом—це чудовий зразок цікавого фольклорного запису. У Семена Приходька, людини одного оповідання, непрофесіонала оповідача, його оповідання лишилось оповіданням „розмовної мови“; у інших сільських оповідачів, оповідачів з фаху, професіоналів, спомини про революцію набувають уже певних специфічно-літературних форм, форм новели з усіма особливостями, що відзначають стиль цього літературного жанру.

Переходимо до питання, чого важать „переживання“ в краєзнавчій праці.

Нам скажуть: „Гаразд! Ми згодні, що фольклор вивчає й повинен вивчати життя, що фольклорними спостереженнями можна охопити найгостріші питання сучасності, що з фольклору може бути одна з найживіших, найдинамічніших і найпродуктивніших метод у краєзнавстві, оскільки фольклор має за предмет свій сучасне життя в його творчому виявленні. Але,—скажуть,—як бути з переказами про мерців, упирів, вовкулаків, відьом, обаяників, перелесників, мавок, із закрутками, прикметами, замовами? Навіщо збирати оті обжинкові пісні, гаївки, весільні, петрівки? Яка питома вага колискових пісень? Навіщо всенька ця магія й мітологія, всенька ця нісенітниця диких і темних забобонів?“

Коли-б хоч найменшою мірою закиди проти дослідів над цими фольклорними первісними переживаннями мали рацію, то треба було-б не поширювати, а викинути книжки Кунова, Ліперта, Ельдермана, Мюлер-Ліера й викреслити в збірках творів ті томи, що їх у Плеханова, Енгельса, Кавтського, Лафарга присвячено питанням первісної культури, культури безкультурних народів, питанням, звідки взялися міти і початкові вірування, що й досі зберігаються в житті.

І. Степанов у своїй передмові до книжки Кунова каже про необхідність пізнавального перемагання релігії. „Одкривши її коріння, ми

тим з'ясуємо умови, що при них у неї не буде жадного ґрунту. Релігійні уяви, каже Степанов, гублять всю владу, як тільки розкрити, що в основі сучасної релігії лежить світогляд дикунів. Звідсіля виникає потреба як-найважливішого виучування мітологічного світогляду.

Дослідник підкреслює значіння пізнавального перемагання приватної власности взагалі, а разом з тим і капіталістичної власности. Власність перемагається, коли з'ясовується історична обумовленість походження й розвитку власности, себ-то, коли з'ясовується, що капіталістична власність у процесі історичної еволюції виникла, а тому в процесі дальшого руху й зникне. — В порівнянні з пізнавальним перемаганням власности пізнавальне перемагання релігії, коли підкреслюється подібна історична обумовленість тих чи інших релігійних форм, має ще більшу вагу. Студії первісного світогляду робляться актуальним питанням наших днів ¹⁾.

Плеханов, що дуже велику увагу звертав на питання мітології, в одній із своїх розвідок, де він докладно зупиняється на магічних замовах, на чарах, на вірі в злих духів, в перевертнів, спеціально досліджує питання про походження первісних анімістичних вірувань (віри в духів). Зазначивши, що первісний анімізм це втілення суті спіритуалістичної філософії в її протилежності філософії матеріалістичній, Плеханов каже: „вивчення анімізму подвійну нам послугу зробить: воно не тільки сприятиме з'ясуванню наших понять про первісні міти, але разом з тим розкриє нам суть спіритуалістичної філософії. А тим ніяк не можна нехтувати, коли багато хто змагається воскресити філософський спіритуалізм ²⁾“.

Краєзнавча праця це синтетична праця. Вона—всєбічне вивчення сучасного життя. При краєзнавчому підході до досліджування природа, економіка, техніка, промисловість, людина, як творча сила, народній побут,—все це досліджується в реальній комплексній звязаності цих життєвих явищ.

При краєзнавчому підході ми не одриваємо питань техніки від питань побутових, побутових від економічних, питань фольклору від питань соціальних. Фольклор комплексно звязано з виробничими процесами і тому виривати фольклор з виробничого процесу значило-б нищити цільність комплексу даних життєвих явищ.

Виучуючи, приміром, жнива, як суцільний комплекс явищ, звязаний певним виробничим процесом, ми жадного права не маємо відокремлювати й одкидати пережитки примітивної культури, давніх первісних звичаїв, як щось побічне й цілком ніби-то зайве. Коли школа чи краєзнавчий або-ж сільсько-господарчий гурток при хаті-читальні береться студіювати комплекс: жнива, в ці студії обов'язково треба ввести окрім спостережень над „технікою та економікою жнив“, суто-виробничими елементами, ще й спеціальні спостереження над обрядами підчас жнив (обряди з останнім снопом—дід, спасова, ілліна борода). Ці спостереження дадуть можливість з'ясувати виробничу, практичну природу мітологічних і магічних звичаїв, продукційно-господарчі мети обрядів.

¹⁾ Див. Генрих Кунов. Возникновение и происхождение религии. Перевод и предисловие И. Степанова. М. 1919.

²⁾ Г. В. Плеханов. Статті о религии. Гос. Изд. Украины 1923, Киев. ст. 12.

З російських дослідників Є. В. Анічков у своїй розвідці „Весенняя обрядовая песня“ (ч. I—II, 1903—1905) висовує думку, що „вивчати обрядовий ужиток і звязані з ним гри, забавки та пісні треба, безперечно, виходячи з побутових відносин“. Найбільш послідовний що-до цього був Ю. Ліперт ¹⁾. Ледві, каже В. Рожіцин в передмові до Ліпертової книжки, чи треба підкреслювати величезне значіння Ліпертового засобу вивчати свята в безпосередній та найміцнішій залежності від економічних відносин і в звязку з господарчим побутом. Первісні побутові основи свят затьмарено пізнішими нашаруваннями, і наука тільки з великими труднощами має можливість з'ясувати економічні їх джерела. На прикладі книжки Ю. Ліперта, каже Рожіцин, ми можемо уявити, яка важка ця праця, як обережно доводиться розплутувати питання, щоб розкрити справжню природу народніх свят. Цю працю ще не закінчено і, на нашу думку, тільки колективні досліди, до яких буде притягнуто найширші кола працівників, зможуть дати відповідні матеріали для дальших подібних студій.

Карл Бюхер в своїй розвідці „Робота й ритм“ досліджує питання про звязок трудових пісень з роботою, з матеріально-виробничим життям. На його думку, ритм пісні будується на ритмі роботи, а слова пісні вироблюються з тих трудових звуків, що мимоволі вириваються при цій роботі. Ритм, згідно з Бюхеровою теорією, розвинувся вкупі й одночасно з роботою як такий чинник, що її організовує. Правда, з теорії Бюхерової не є остаточний факт науки й вона викликає багато заперечень, але тим важливіш було-б зробити низку відповідних дослідів. Треба було-б записати пісні, що малюють виробничі процеси, зібрати пісні, що їх співають підчас роботи і при тім з'ясувати, чи дійсно є такі пісні, що співають підчас роботи й ритм співу в них відбиває ритм роботи. За найпевніший зразок правлять пісні колискові, що в них ритм співу відповідає ритмічним хитанням колиски. Вказують також на „Дубинушку“, як на типову, хоча, мабуть, і штучного не-народнього походження пісню, де ритм є за засіб організації праці.

Як це не парадоксальне на перший погляд здається, але студії ритму трудових пісень, починаючи від колискових великого економічного значіння набувають. І тепер, коли в нашій Спільці особливу увагу звертають на наукову організацію праці, треба, щоб осередки НОП'у зупинились на з'ясуванні ролі ритму для організації праці. Карл Бюхер у своїй книзі наводить повідомлення з *Leipz. Tageblatt* від 5-VI-1908 про те, що перший практичний досвід в цьому напрямкові було зроблено в Канайолярі, штаті Нью-Йорк. Введені на заводах оркестри, щоб ритмом музики керувати працею, ритмічно організовувати працю, в години, коли грала музика, збільшували кількість проробленої роботи мало не на 40% порівнюючи до звичайної продуктивності праці ²⁾.

¹⁾ Юлий Липперт. Экономические основы христианских праздников. Гос. изд. Москва. 1925.

²⁾ К. Бюхер. Работа и ритм. Москва 1923. стор. 185.

Ми досить навели прикладів, щоб довести, як потрібно, виучуючи виробничі процеси, дбати одночасно також і про фольклорні досліди, що в інших випадках певне практично-продукційне значіння мають.

Збирати місцевий фольклорний матеріал тим потрібніш, що наші дослідники, не маючи в своєму розпорядженні місцевих матеріалів, звертаються в своїх розвідках до фольклору негритосів з Андаманських островів чи ескімосів з Гудзонової затоки, як це робить Плеханов та інші. Коли Бухарін з'ясовує твердження, що мистецтво розвивається в залежності від економічного ладу та рівня техніки, він ілюструє це твердження прикладами, посилаючись на мистецькі примітиви бушменів та індіців, дарма що подібний ілюстративний матеріал він був-би знайшов і в наших селян.

Ось, напр., цілком, можна сказати, первісне: „Коло Ленінграду за 150 верстов од нього, в тихвінському повіті ще існують прихильники поганського культу. В лісовій частині повіту вклоняються ідолові, „Миколи на колесах“, приносячи йому як офіру кров зарізаних тварин“¹⁾. Як було-б корисно, коли-б у бібліотеках Тихвінської політосвіти замість книжок про криваві офіри невідомих полінезійців були книжки про вірування й побут місцевих тихвінських селян. Коли П. Лафарг, щоб з'ясувати західньо-європейському робітникові, як ідея душі повстала й як вона змінювалася в залежності від змін у громадських відносинах, описує похоронні звичаї давніх греків або-ж наводить міт про те, що Атена-Палада обертається на птаха, або-ж коли Ю. Ліперт для німецького селянина оповідає про звичаї на Зелені Святки та Великдень у Долішній Саксонії, Богемії та Швабії, щоб пояснити германський святковий народній календар з економічного погляду,—то це цілком зрозуміло й доцільно. Треба, щоб і наші популяризатори й дослідники (І. Степанов, В. Рожіцин, Н. Рум'янцев, М. Рейснер, Третьяков та інші) оперували не матеріалом зібраним у муринів із Замбезі та уривками приблизно розібраних клинописних текстів Вавилону чи гієрогліфів, знайдених у Тебах, та тим, що наплутав був Геродот 2000 років тому, одвідавши скитів. Треба, щоб вони користувалися, за прикладом того-ж-таки Ю. Ліперта, місцевим фольклором, місцевим краєзнавчим матеріалом. Перед краєзнавчими гуртками лежить обов'язок—дати нашим дослідникам відповідний фольклорний матеріал!

Місцевий краєзнавчий матеріал, досліди над місцевим фольклором мають лягти в основу позашкільної політосвітньої роботи рівних гуртків при хатах-читальнях, сельбудах, робітничих клубах. Т. Дзерва цілком слушно писав у часописі „Ком. Просв.“ (1923, № 6): „Краєзнавчий матеріал надзвичайну вагу має як ілюстративний: ним можна ілюструвати й окремі теоретичні тези діалектичного матеріалізму і розвиток господарчих форм, історію релігії, революційних рухів та інше“. („Еще о краеведении и его организации в совпартшколах“). Тільки праця над

¹⁾ „Известия“. 17 VII 1294.

місцевим конкретним життєвим матеріалом, а не абстрактно-книжковим, призвичаїть членів гуртків доцільно провадити масову працю. Вивчення оточення дасть значно більш, ніж вивчення бушменів та асирійців.

Переходимо до питання про місце фольклору в шкільній краєзнавчій праці. Як добре всім відомо, роботу трудової школи, за новими програмами ГУС'а, мається доповнювати локальним, місцевим матеріалом. Трудова школа—це школа життя, вона вивчає те, що її оточує, і тому вона потребує конкретного матеріалу. Зв'язок із місцевим господарчим та культурним життям штовхає школу взяти діяльну участь у краєзнавчій роботі. Коли школа схиляється на загально-світовий масштаб,—пише один із педагогів-краєзнавців,—вона губить краєве призначення—мету й розум нової школи. На вчителі сільської школи лежить дуже відповідальне завдання—зрозуміти краєзнавчий рух, ясно розібратись у складних питаннях шкільного краєзнавства. Треба щоб вчитель був краєзнавець. Треба ґрунтовно вивчити місцевий край, навчитись бачити, що діється навколо його. Не розуміючи життя свого оточення, вчитель не може викладати в новій школі (А. И. Дзенс-Литоеский. Краеведение в сельской школе. „Новая школа в деревне“. Збірник. Ленінград. 1924).

Очевидячки, в даному разі школі доводиться шукати допомоги в наукового краєзнавства, здійснити й підтримувати або-ж самому вчителю або-ж через учнів постійний контакт з відповідними науково-краєзнавчими інституціями і взаємно використовувати обопільний свій досвід, працю й матеріали ¹⁾. Вчитель і сільська школа можуть у великій ступіні стати пригоді для науки, збираючи фольклорні відомості, що в повсякденному житті діти завсіди приносять до школи. „Школа за таких умов обертається в наукову лабораторію для вивчення місцевого краю. Ми,—пише І. Богданов,—підкреслюємо наукову роль школи, бо ця праця її матиме ті прикмети, що властиві й науковій роботі: вона спостережатиме, досліджуватиме ці спостереження й аналізуватиме їх... Через те, що школа не зробить яких-небудь, можливо, нових спостережень, а тільки доповнить те, що існує, наукова цінність роботи не зменшиться, бо робота в школі буде наукова своїми методами... Діти—невтомні збирачі. І скеровані вмілою рукою вони складуть величезну армію дослідників, що, користуючись їхньою працею, ми зможемо провадити вивчення природи, господарства, побуту в таких глибинних нетрях, що взагалі мало приступні масовому спостереженню ²⁾).

Розуміється, краєзнавча робота в школі має свої дидактичні особливості й свої суто-педагогічні цілі, але те спостереження, що його зроблено точно над явищем живого життя, запис пісні чи оповідання, малюнок, нехай поганий і неохайний, але з дійсного предмета, діаграма

¹⁾ „Корреспондирование школы под руководством учителя в местное краеведческое объединение надо признать обязательным; если что добыто школой путем изучения своего края, это надо делать общим достоянием“ (Игнатьев. о. с. ст. 47).

²⁾ И. Богданов. Новые школьные программы и краеведение. Цитуємо за збірником: „Вопросы краеведения в школе“. Ленінград. 1925. ст. 160.

статистичних відомостей, нехай неповних, але зібраних зусиллями самих учнів,—все це матиме також той чи інший науковий інтерес. Хатки з картону й сніг із вати непотрібні як для науки, так і для трудової, краєзнавчої школи. Те, що не можна використати для наукової мети з шкільної практики, те геть можна викинути й із школи. Бо це значить одне — даний запис, малюнок чи модель жадного не мають відношення до місцевого життя. Цей малюнок чи модель фальшивий, вигаданий, неправдивий. Це значить — школа ухилилась у: картон, вату, різнокольоровий папір і викреслені тушшю на підставі книжок діаграми. Дбати треба не про мистецький вигляд шкільних вправ, збірок, колекцій, а про те, щоб вони відповідали місцевій реальній дійсності. Науковою цінністю перевіряйте педагогічну цінність своєї шкільної праці.

Що може й повинен дати учень?—Спостереження!.. Тому спостереження й запис одних спостережень і повинні лягти в основу шкільної праці. Краєзнавство не географія в давньому розумінні цього слова. Воно не предмет, а метода чи принцип організації місцевого матеріалу. Запровадити до шкільної практики краєзнавчу методу дослідження, фольклорні підхідки запису—це значить поставити учнів у становище дослідників і поставити шкільне навчання на справжній науковий ґрунт. Для початкових груп (I—IV) обсяг краєзнавчого матеріалу визначається принципом комплексної будови програми. Краєзнавчий комплекс стає за основну підхідку в початковій освіті. Працюючи над кожним комплексом, треба звертати увагу на обов'язкове збирання відповідного фольклорного матеріалу. Працюючи над виробничими комплексами (сівба, жнива, косовиця) невідмінно треба як-найуважніше ставитись до збирання фольклору, звязаного з комплексом. При суспільствознавчих комплексах спомини й оповідання про кріпацтво, поміщиків, аграрний рух, 1905 рік, часи революції, оповідання з соціальним змістом (про наймитів, панів), взагалі місцевий матеріал, тільки він і може бути за єдиний вихідний пункт. Природничі комплекси дадуть словничок місцевих назв рослин, тварин, дерев, народні перекази про явища природи (блискавка, дощ, сніг), низку народніх метеорологічних прикмет, то-що.

Найлегше збирати з учнями пісні: пісні мають сталий текст, їх пам'ятає кожен учень. Отже тему: „Запишіть пісні, що знаєте“ і другу: „Зберіть пісні“ (з указівкою на певну ділянку, яких саме пісень), треба вважати за найлегші. Далі підуть теми: „Запишіть загадки“, „Зберіть приказки й прислів'я“. За тему описову буде: „Дитяча праця, гри й забавки в нашій місцевості“. Важче записатиказку, та й тут не треба зупинятись, коли записи вийдуть спочатку недоладні. Матеріали про народній календар і звязані з святами обряди, звичаї, вірування можна зібрати, даючи тему: „Як я провів учорашній день“ і звертаючи увагу учнів на певний обрядовий момент. Тема „Як я слабував і як мене лікували“ дасть матеріал із народньої медицини. „День нашої родини“, „Як я був на весіллі, хрестині, похороні“, боротьба старого й нового побуту, давнього й молодого покоління, різне

відношення до окремих явищ різних соціальних груп, — усе це даватиме що-найрізноманітніший матеріал для цікавих і цінних шкільних спостережень та фольклорних записів.

Яку величезну фольклорну працю що-року робиться в школах — і все це гине, викидається, палиться. Скільки в роки 1917—22-й писали учні творів: „Як провели ми літо“, „Що було вчора в селі“! Де все це? Де каракулями, незграбними літерами, чорнилом із бузини чи хімічним олівцем на клаптиках якогось архівного паперу описане життя революційного села, процес класового розшарування й соціальної боротьби, історія харчорозкладки, оповідання про зміну влад, про гроші, міняйлів і спекулянтів („Як ми ходили на базар“, „Як батько їздили по сіль“), воєнні події в околицях села, самосуди, бандитизм і його знищення, про початок мирного господарчого будівництва? Все це загинуло, а новий матеріал останнього року гине, бо ніхто з учителів не певен, що це якусь має наукову цінність. Треба, щоб по школах у вчителів виробилась звичка: вправу на дану фольклорну тему зроблено — зібрати праці й, не вправляючи, одіслати на адресу Етнографічної Комісії. Це тим легше, що, на підставі декрету, листи й матеріали до Етнографічної Комісії Укр. Академії Наук (Київ, вул. Короленка 54) пересилається безплатно. Можна обрати спеціально учнів, щоб вони листувалися з Академією Наук.

Хоч-би яким незначним і невдалим здавалось те, що записали учні, воно певну наукову цінність має. Для науки не існує значного й незначного, мистецького й немистецького, відомого й невідомого. Наука не знає такого розподілу. Для науки все цікаво, все потрібно. Для турботи: „Ну й кому то треба і кому цікаво?“ не може бути місця. Хай у записах, зроблених школярами, нема нічого нового і, на перший погляд, цікавого, хай записано таке, що всі знають і скрізь знають, але й такий неновий матеріал потрібний для вивчення території поширення даного твору і для складання відповідних фольклорних мап. Окрім того, запис відомого матеріалу, загально-поширеного (якого-небудь хрестоматійно-відомого оповідання чи пісні, що з школи пішла) цікавий своїми варіантами. Кожен твір живе в своїх варіантах; історія твору — це історія його варіантів. Нового й невідомого, взагалі, не знайти. Дід Нестір на Переяславщині оповідатиме казку про литвинів, яким поле, засіяне льоном, здалось морем, і вони, поскидавши штани, перебрели це море. Але ви тотожній переказ прочитаєте в оповіданні Павла Діякона про військо герулів, що, розбите лонгобардами, було таким жахом охоплене, що льон на полі прийняло за море. Не турбуйтеся, що члени краєзнавчого гуртка чи школярі або-ж лікнепівці не записали нового і особливо не шукайте чогось цікавого, поетичного та мистецького. Змагання шукати чогось надзвичайного — ворог збирача фольклору. Коли керуватиметесь подібним правилом, ви не дасте для науки нічого цінного. Для науки немає, повторюю, цікавого й нецікавого, мистецького й немистецького, значного й дрібного.

І, нарешті, остання увага. Спеціально на адресу тих, що хитаються: „Як-же-ж його посилати, коли воно писано малописьменними, та неохайно, та на клаптиках. Ніяково!“... Ото й добре! В жаднім разі не можна виправляти граматичних помилок і переписувати. В граматичних помилках, зроблених малописьменними, відбиваються діалектологічні особливості місцевої говірки. Малописьменні, що не засвоїли ще граматичних правил, пишуть якчують, фонетично. А тому записи малописьменних треба надсилати в невиправленому вигляді.

Збираючи фольклорний матеріал, треба дотримуватись одного: давати точний достотний запис і під кожним записом зазначати, коли й ким та від кого (село, округа, ім'я, прізвище, вік, освіта—письменний чи ні) зроблено даний запис.

Постійний і сталий зв'язок з науковими інституціями дасть можливість об'єднати дослідчу працю широких мас з дослідчою працею цих інституцій. Краєзнавча праця це-ж і є переважно масова колективна праця. В зв'язку з масами — запорука її успіху.

Коротенькі пісні („частушки“) років 1917—1925.

I. Переднє слово.

1. Ріденькі або коротенькі пісні, записані в с. В. Дубешні Чернігів. г., Остер. пов., Жукин. вол. 1921—1922 рр.

Роки всесвітньої війни й Жовтневої революції, коли кожен день приносив з собою історичну подію, нові настрої й різноманітність вражень, роки людських шукань і боротьби, коли не було місця для спокійного споглядання,—ці роки знайшли собі відповідний відгук у селянській, за давньою термінологією, народньо-усній творчості, в народній сільській пісні.

Яка-ж форма пісні в народній творчості найбільш підійшла для виразу цього життя? Природньою формою пісні, що засвоїла схвильоване, постійно нове, постійно мінливе життя, явилася частушка.

Коротенька, 4—6-рядкова пісня, свавільна й одночасно трафаретна, частушка широко користується готовим паралелізмом, широко користується символікою, а тому вільно й легко варіюється; частушка оперує всіма засобами поетичної образности, метафорою, синекдохою, метонімією, що дає їй простір у виборі слів; частушка, не маючи складного мистецького замислу, легко вбирає в себе будь-який зміст. Вона й лірична й епічна. Своєрідність архітектоніки зв'язується в частушці з нахилом до певної сатири й гумору. Імпресіоністична що-до форми й змісту частушка, з трафаретними мотивами й прискореним темпом, вона легко твориться. Її швидко засвоюють, але й швидко забувають. Творчість її не вимагає особливого напруження чи уваги.

Жадна інша форма народньої пісні не могла-б краще як частушка освітлити той чи інший момент нашої сучасности. Вже свого часу в 900-х ще роках проф. Д. К. Зеленін зазначав життєвий „публіцистичний“ характер частушки, її зв'язаність з певним соціальним моментом:

„Частушка вообще отличается реализмом; часто она даже играет роль публицистики, отражая в себе все сколько-нибудь выдающиеся события текущей деревенской жизни“¹⁾. Гнучка, еластична частушка відгуку-

¹⁾ Д. Зеленін. Сборник частушек Новгородской губ. Этногр. Обзор. 1905, № 2 і 3, ст. 170. Пор. також уваги в статті Н. Морєва: „Современная частушка“: „Так наз. „дол-

валася на всі події сучасності і змальовувала їх у своїй своєрідній формі. „Частушка—уринок сільської газети“¹⁾. І, дійсно, соціальна частушка в роки війни й революції була для села за газету, широко поширену по всіх місцях держави. „Після Жовтневої Революції,— пише Ів. Капустянський,—найбільш поширеним видом народньої творчості, що на ньому відбилися події того чи іншого менту соціальної борні, являються частушки“²⁾. „События последних лет— война и революция— породили множество песенок—частушек“³⁾.

На Україні частушка живе під ім'ям „ріденької або коротенької пісні“, принаймні таку назву заховується за нею на Чернігівщині (с. В. Дубешня й найближчі). Назва „частушка“ тут невідома⁴⁾.

Що-до мови, то частушку співається здебільшого українсько-російським жаргоном. Ця обставина давала привід декому казати, що частушка є властивість Великої Росії й на Україні вона явище випадкове, занесене зовні. Для такої думки можна знайти деякі підстави в тому факті, що частушку з її українсько-російським жаргоном, а то й з чисторосійською мовою на Україну занесли були військові частини, демобілізовані салдати, червоноармійці, а також торбарі. На місцях, на Україні частушку засвоювала, співала і утворювала, переважно, молодь і школярі, себ-то більш-менш письменні, що вчилися грамоти російською мовою. Школа з її російською викладовою мовою сприяла засвоєнню частушки російською мовою та поширенню її переспівів українсько-російським жаргоном.

Але, засвоївши частушку, молодь України швидко утворювала свій власний варіант, з місцевим колоритом, пристосовуючи до свого життя, творила й поширювала свою оригінальну коротеньку пісню.

гая песня⁴ представляет собою нечто застывшее, она сохраняется в том виде, как была в к. 18 и нач. 19 вв. Не даром говорится, что „из песни слова не выкинешь“. Иное представляет собою частушка, новый вид народного творчества. В противоположность долгой песне она текуча, изменчива и живо откликается на события, волнующие деревню. Новые люди, новые идеи, устроения, находят в ней яркое отражение. Она не обходит политики и в то же время не брезгает осмеять какого-нибудь деревенского шалопая“. („Старый и нов. быт. Сборник п/р. В. Г. Тана-Богорава. 1924 ст. 118) Те-ж каже й Ів. Капустянський: „Частушка дуже поширена тому, що вона є найзручнішою формою для виявлення різних почуттів і настроїв“ (Соц. пісня на укр. ґрунті. Х. ДВУ. 1924, ст. 24).

¹⁾ А. Бурнакин. Лит. заметки. Частушка. Н. Вр. 914 № 13706, ст. 13.

²⁾ О. с., ст. 10.

³⁾ Д. Семеновский. Современная частушка. Красная Новь. 1921 № 1, ст. 53. Пор. також: Д. Князев, М. Я. Феноменов, А. Жиров, Н. Морев та ин.

⁴⁾ Назву „коротушка“ (коротенька пісня) зустрічаємо у проф. Ю. М. Соколова. „Частушка“ Литературная Энциклопедия, т. II, стр. 109). В різних місцях вони мають різні назви: триндички, витрібеньки, дрібушечки (на Білорусі). Було-б бажано, коли-б збирачі, надсилаючи до Етногр. Комісії свої записи, звертали увагу на назву, під якою відомі „частушки“, в їх місцевості. Докладний список назв великоруської частушки подано в книжці: „Сборник великорусских частушек под ред. Е. Н. Елеонской. Изд. Ком. по нар. слов. при И. О. Л. Е. А. и Э. 1914. XXVII+539 ст.; ст. I“.

Ось, напр., оригінальна коротенька пісня, що її склав один незаможник у Дубешні:

Я у волості служу	А Струк мні у вікно
Членом Волкомнеза.	Грозить із отреза.

Коли коротенькі пісні повстають часом під зовнішнім, саме московським впливом і являють у тому чи іншому випадкові варіант великоросійської пісні, то все-ж-таки вони мають суто-українське походження і їх можна звязати з коломийками. Форма коротенької 4-х-рядкової пісні здавна існувала була на Україні. Візьмім, приміром, коротеньку пісню, що її склали були селяни-кріпаки про свого пана, діди́ча з Чернігівщини Мик. Дан. Білозерського, який „оголяв“ своїх селян. Цю пісню типово „частушечного“ складу записав Т. Шевченко до свого щоденника:

А в нашого Білозера
Сивая кобила.
Бодай-же його побила
Лихая година.

Щоб упевнитись, що коротенькі пісні здавна були на Україні, для цього досить узяти V-й том Чубинського. Особливо характерні з цього погляду пісні з рукописного збірника П. О. Куліша, надруковані в Чубинського. Наведемо скільки зразків:

Тепер мені погодило, Що прядиво не вродило.	Та вродила чечевиця, То буде мні фартух і спідниця.
--	--

Ст. 1184. № 244.

Опанас вола пас, А дівчина бички. Підожди, не втікай, Куплю черевички.	Бодай тебе купувала Лихая година: Через тебе, вражий сину, Мене мати біла
---	--

Ст. 177. № 368.

Ой, ніхто так небагатий Як попові дочки:	Одна гола, друга боса, Третя без сорочки.
---	--

Ст. 1167. № 199.

З коротеньких українських пісень треба зазначити коломийки ¹⁾, що являються новою формою народньої, переважно галицької, творчости. Коломийки, як і великоруські частушки, виникли в наслідок занепаду довгих пісень і взагалі в звязку з занепадом народньої пісенної творчости ²⁾. Коротенькі пісні типу коломийок поширилися й на Україні наддніпрянській. Ще в 80-х роках проф. М. Ф. Сумцов писав: „Коломыйка, как определенная песенная форма, встречается в Малороссии (у Чубинского, напр. в т. V, стр. 138, 235, 512, 144); но, повидимому, здесь неиз-

¹⁾ Ось, напр.:

Коломия не помяя,	В Коломиї дівчатовьки,
Коломия місто;	Як пшеничне тісто.

²⁾ „На возникновение и развитие коломыйки повлияло... общее обветшание всех форм мдр. нар. поэзии“. Н. Ф. Сумцов. „Коломыйки“ изд. ред. „Киев. Ст.“ Київ. 1886, ст. 2-3.

вестно самое название коломыйка“¹⁾. Ця типова українська коротенька пісня, як певний вид української народної творчості, здавна відбивала поточне життя: „Коломийки—се коротенькі пісні,... ні одна поява народнього життя не поминена в них, кожда находитъ у них свій відгомін“²⁾

Дивлячись на появу у нас частушок, як на факт зрощення (контамінації) як російської, так і української традицій, ми повинні зазначити, що коротенькі або ріденькі пісні покрили один час інші пісні й панували над піснями сільської вулиці Вкраїни—у всякім разі більш відомої мені Чернігівщини.

Ріденькі або коротенькі пісні, зібрані нами на Чернігівщині (с. В. Дубешня), відбили багато явищ воєнного й революційного життя.

В ці роки Україна пережила зміну влад. Частушка згадує за перебування гетьмана; фіксує важке пригнічення підчас перебування німців:

Ой, Вукраїна
Да хлібородная.
Німцу хліб оддала.
Сама голодная.³⁾

Поява Петлюри й важке становище, що утворилось у наслідок військових подій, знайшло відгук у піснях:

І шумє, і гудє	Ой Вукраїна
Лєнін, Троцький іде,	Да із Петлюрою
А Петлюра гайдамаків	Залила ти нам сало
Із собою веде ⁴⁾	По-за шкурою.

Єсть пісні й про Денікіна і про розбишацтво Махнівське. Не минули пісні й бандитизму, нападів і розстрілів відомого с. Жукині на Чернігівщині бандита Струка:

Я у волості служу	А Струк мні у вікно
Членом волкомнеза,	Грозить із отрєза.

Ще року 1921—1922-го співали в Дубешні частушки, що, очевидячки, виникли ще за часів передреволюційних про „прапорів з прикажчиків“ і про сестер-жалібниць з „прачок“:

Колись я була прачка,	Колись я був прикащик,
Звать мене Лукер'я;	Звать мене Володя,
А тепер на хронті—	А тепер на хронті—
Сестра милосердя.	Ваше благородє.

¹⁾ Ibid.

²⁾ Вол. Гнатюк. Коломийка. Т. I. Переднє слово. „Етногр. Збірник“. Т. XVII. Львів. 1905, ст. XIII.

³⁾ Таку саму частушку записав В. Білий у Києві. На Катеринославщині маємо варіант:

Ах, Україна, хлібородная
Да плодородная.
Отдаєш продналог,
Сама голодная (1922).

⁴⁾ Пор. у Чубинського (т. V, ст. 648, № 251)

І шумить, і гудить	А хто-ж мене, молоду,
Дрібен дощик іде.	Та до-дому доведе.

На підставі них виникли нові, аналогічні:

Колись я був смащик,
Смазував вагони.
А тепер комісаром,
Іздаю закони.

Колись я був смащик,
Смазував карети,
А тепер комісаром,
Іздаю декрети.

В коротеньких піснях знайшли собі місце згадки про контрибуції, що були при всіх владах:

Що на Україні
Да леворудія,

Надоїла мужикам
Контрибуція.

„Неприємні для несвідомих,—пише в своїй книжці Ів. Капустянський,—хлібні податки викликали до життя частушки, що з них можна бачити, як вони собі уясняли їх призначення: „Не дивіться братани, що ми комунисти. Мужики нароблять хліба, а ми будем їсти“¹⁾. Підіб ні-ж варіанти записувано й по інших місцях, також у Дубешні.

Матеріальна скрута, поширення бандитизму, а поруч того грабунки, відсутність та дорожнеча предметів загального споживання висловилися в жалкуваннях:

Ой, маменька,
Що за нація:

Разбой, грабьож,
Спекуляція²⁾

Коротенька пісня в гострій епіграмі описує дезертирів, що повтікали на село, підкреслює їх егоїстичне шкурництво, коли на фронті продовжувалась напружена ще боротьба:

Я на боці сидю,
Одливаю воду;
Дезертири на печі
Зділали свободу.

Дезертир молодой
Вже поранений,
На базарі торгував
Рибой жареной.

Ой, картошка цвіте,
Цвіти валютьця,

Дезертири ідуть
Спотикаютьця.

Иноді стомлений війною дезертир вважає себе в праві лишити фронт, повернутись до родинного життя й не боїться погрозової небезпеки—бути спійманим:

Дезертир молодой,
Чого женися?
Як приїде отряд,
Де ти денесся?

Я отряда не боюсь,
Ні якого діла.
Жиду в руки не дамсь
Пойду служить сміло.

Голод, економічна криза, падіння цінності паперових грошей—все це породило відповідні пісні:

Ой, Хайка моя,
Голод наближавця,
Бо розвьорстка мужиков
Плохо випольнявця.

Колись були деньги,
А тепер бумажки.
Колись були девки,
А тепер монашки.

¹⁾ О. с., ст. 22.

²⁾ Пор. варіант з Катеринослава:

Ой, Україна,
Да что за нація,

Где не глянь
Бандитизм, спекуляція
(Зап. В. Білий, 1920)

Загострення голоду в містах, коли село менш відчувало голод, викликало появу „мінйлів“ і „спекулянтів“ на селі. Село, не входячи в скруту людини з міста, висміювало торбарів:

Спекулянти ідуть
Спотикаюця,
А мука з клумака
Висипаєтьця

О. В. Олексієва.

2. „Яблучка“ й „лимони“.

Більшість сучасних пісенних новотворів належить до так званого „яблучка“, найулюбленішого жанру революційної частушки.

Де саме повстало „яблучко“, тепер важко сказати. Загально поширений погляд, наче яблучко виникло десь на півдні України ¹⁾. Між іншим, гадали були, що „яблучко“ утворили матроси відомого „Алмазу“ ²⁾. Але, зрештою, не так важко, де саме виникло яблучко. Дуже може бути, що воно виникло в декількох місцях разом, особливо, коли взяти на увагу, що своєю формою воно наближається до давньої пісні. І якраз „яблучко“ й цікаве тим, що в ньому поруч давніх підхідок та форм зустрічаємо сучасний злободенний зміст.

„Яблучка“, частушки, формою своєю наближаються до перезвняних пісень, або-ж до тих імпровізацій, що ними обмінюються друзки та бояри на весіллі ³⁾. Деякі місця „яблучка“ наочно доводять свій зв'язок з давніми пісенними формами та свою від них залежність. Наведемо кілька прикладів. Саме початок:

Ой, яблучко,
Куда котісса...

не є щось нове. Ми його знаходимо в запису року 1908-го:

Котись, яблучко,	Оддай, матінко,
Куда котишся,	Куди хочеться ⁴⁾ .

(З пісень, зібраних Д. І. Яворницьким. Катеринослав 1908).

¹⁾ Збираючи „яблучко“, учень 7-ой гр. однієї з київських трудшкіл записує: „Ети куплети пришли к нам из Одессы. Сочиняли их матросы, и они появились в Киеве, приблизительно, в 1918 году“ (С. Паньківський 17 років).

²⁾ Див. Ів. Капустянський, О. с., ст. 25. Нам довелося бачити друкований текст „яблучка“ з нотами р. 1917-го, коли ще на „Алмазі“ не відбулися ті події, що з ними зв'язується поява цієї пісні. На жаль, ми не маємо на руках цього раритету й не знаємо, чи збереглося видання взагалі.

³⁾ Пор. з весільною піснею, що її записав Д. Градиленко у м. Городищі на Шевченківщині (З архіву Етн. Ком.).

Котилося, яблучко	По тину,
З Миргорода.	А ти золото
Підкотилося	По йому,
Під ворота.	Бо йде молода
Стелися, хмелю,	До дому.
⁴⁾ Пор. Катилося яблочко,	Ты меня любишь,
Розовый цвет.	А я тебя нет.

Це записано поруч з приказкою: „Котилася торба з великого горба“... (З архіву Етн. Ком. Зап. О. Власова 16 років. Київ. Солом'янка).

Такі рядки, як

Ой, Озьорка (базар у Катеринославі) горить,
У нас в селі димно...¹⁾

безперечно, нагадують рядки з пісні про Турбаївську катастрофу, відомої в багатьох варіантах:

У Києві огонь горить,
А в Полтаві димно.

(Запис Т. Лукашевича. Архів Етногр. Ком.).

І до цілої низки образів „яблучка“ можна підшукати відповідні прототипи в давніх піснях. Такі вирази, як „я по вулиці йду — пригинаюся“, „у пшениці лобода, у житі волошки“ добре відомі народній пісні. „Яблучко“ брало з сучасності зміст, а формами, підхідками, образами користувалося часто-густо старими—розуміючи це слово не як „старовинний“, а у відносному значінні.

Творилося „яблучко“ і в селі і в місті. Одміна поміж тими й другими полягає в тому, що коротенькі пісні, витворені на селі позначилися виразнішою спорідненістю з формами давньої народньої пісні.

Але „яблучка“—це метелики, що живуть тільки день. Вони зникають так само швидко, як і з'являються. Їх легко засвоюється, але не менш швидко забувається. Тепер „яблучко“ вмирає, коли не вмерло вже цілком: ²⁾ на окремі пізніші прояви вважати не доводиться. І це цілком зрозуміло: змінився темп життя, змінилися соціально-економічні умови, що на їх тлі з'явилося було „яблучко“,—й сучасна пісня шукає іншої форми. Нові часи—нові пісні.

На ґрунті „яблучка“ виникли „лимони“, що користувалися успіхом „яблучок“. Треба мати на увазі гру слів: „лимон“—овоч, як і „яблучко“, й „лимон“—назва славетних мільйонів за часів загальної грошової дефляції. Що „лимони“ замінили були „яблучка“, видно хоча-б з першого куплета:

Яблочко петь перестали
И другой мотив достали;

Он лимончиком зовется
И повсюду так поется.

По суті—це було те саме „яблучко“.

По катилися лимоны
По чистым тарелкам.

Поднимайте, бабы, юбки—
Будет перестрелка.

Але „яблучко“ мало, до певної міри, героїчний характер; воно відбивало настрої, переважно, селянської маси; „лимони-ж“ відбивають настрої „обивательського“ міщанського середовища, настрої спекулянтів і крамарчуків, власників „хоркових шуб“ і „срібних портсигарів“. Апогей

¹⁾ Пор. запис Ганни Слакви. Село Боровське, Верхньодніпровського пов. Березень 1915.

Ой на горі горить,
А в Росії димно...
В кого нема салдатів,

То їм з салдатів дивно!
Пішли наші некрутики,
Тільки зброю видно...

(З Архіву Етн. Ком. Подав Ар. Вержбицький).

²⁾ Один з кореспондентів Етногр. Ком. повідомляє: „Вже рік як не співають „яблучок“. (Таганчеський район на Канівщині).

розвитку й поширення „яблучка“ припадає на 1919—22 роки, „лимони“ зв'язані з початком „непу“—1922—1923-м роками.

1924—25-й рік приносять нові пісні. „Яблучка“ забуваються, виходять з ужитку й „лимони“. На місце модної свого часу коротенької пісні приходять довгі пісні. Серед молоді поширюються довгі пісні штучного походження; пісні з різного роду збірників пісень, пісні, що відбивають явища нового побуту ¹⁾.

Ось, напр., з кінця 1924-го р. між селянською молоддю дуже поширилась пісня, що співають її на мотив давньої пісні: „Ой полола дівчина пастернак, пастернак“:

Ой, полола дівчина	— Стань тут, не крутись
Буряки, буряки —	В ЛКСМ запишись.
Де взялися комсомольці.	— Занесіть в протокол, протокол,
Юнаки, козаки.	Передайте в окружком, окружком.
Вони тую дівчину	Передайте в окружком,
Узяли, узяли;	Що вона піде
В комсомольський осередок	Ленінським шляхом ²⁾ .
Привели, привели:	

Коротенькі пісні, отії всі „яблучка“ й „лимони“ років 1918—23-го забуваються й зникають надто швидко. Тому треба поспішатися, щоб записати ці цікаві документи часу, цей своєрідний жанр соціальної пісні, що була й за сатиру й гасло, і відбиток загального настрою громадянства, ухилів окремих його груп, то-що.

Зробімо-ж це діло сьогодні! Бо записувати „яблучко“ зватра може бути запізно!..

В. Білий.

¹⁾ Ось як один піонер, учень II-ої трудової школи описує пісні, що їх співають на Солом'янці в Києві: „Особенно много поют на Соломенке по вечерам, иногда и днем, это мальчишки лет 12-ти и 18-ти. В данной местности большею частью поют под праздники, поют частушки, большею частью антирелигиозные, а также и революционные, так как здесь большею частью пионеры и комсомольцы. В данной местности имеются следующие песни. „Жил был на Подоле Хаим Пик“, „Клавочка“, „Чумчара“, „Журавель“ и т. д. Это все из отдела частушек. Еще имеются и военные песни „Через речку да перешли, на поляне стали“ и др. Комсомольские поют, напр., „Смена“ „Наш паровоз“, „Молодая гвардия“ и т. д., а также и пионерские, напр., „Звезда с пятью углами“ и др. Более популярные песни среди молодежи это — революционные. Старые частушки и вообще старые песни выхдят из употребления потому, что вся молодежь заинтересована в новых песнях“. (П. Астапцев. 16 років. 1925. З Архіву Етногр. Ком.).

²⁾ Записала В. О. Матушівська цього року в Заріччі, в Білій Церкві. В такому-ж варіанті наприкінці року 1924-го записав у Чигирині Ів. Лютий. В трохи зміненому вигляді у травні цього-ж-таки року записали цю пісню ми в м. Барішполі на Переяславщині, а саме (рядок 10-й і далі):

— У комсомол запишись,
Диб, диб, в комсомол.
— Занести в протокол, в протокол,
Та й послати в окркомком.

II. Матеріяли.

Коротенькі пісні („частушки“), що тут друкуються, подано було до Етнографічної Комісії різними особами. В. л. В. Білий подав записи з Київщини (ч. ч. 3, 4, 5 1918 р.); 17, 28, 46, 47, 59 (1919—20 р.), 61, 62, 63 (1921—22 р.); 76, 88, 94 (1921 р.); 105, 106 (1923); 108, 113, 114, 115, 119, 124 (1921—22); з Подтавшини (ч. ч. 1 (1918), 10, 44 (1919), 55, 56 (1922), 64, 69 (1923); 73, 81, 82, 85, 86, 95 (1920); з Катеринославщини [ч. ч. 7, 8 (1918), 13, 14, 15 (1919), 25, 26, 30 (1920), 33, 34, 35, 37, 36, 38 (1921) 39, 40, 53, 54, (1919), 68, 84 (1920)]. О. В. Олексеєва записала р. 1921—1922-го в с. В. Дубешня Остер. окр. на Чернігівщині такі числа: 6, 9, 11, 32, 41, 42, 45, 58, 60, 65, 66, 67, 72, 83, 92, 93, 96, 97. Т. Д'яченко записав р. 1925-го в с. Верхній Рогачик Мелітопіль. окр. на Катеринославщині ч. ч. 12, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 31, 74, 75, 90. Ар. Вєржбицький подав записи з м. Верхнедніпровського (ч. ч. 27, 29, 57); Б. Матушівський записав р. 1924-го (Київ) ч. ч. 2, 28, 43, 77, 78, 80, 87, 89, 107, 120, 122; Ів. Галюн записав у Ромнах р. 1923—1924-го ч. ч. 52, 70, 71, 99 100, 101, 102, 104. В. Петров та В. Білий записали р. 1925-го в Барішполі на Переяславщині ч. ч. 48, 49, 50, 51, 78, 79. Ів. Снігур подав записи (ч. 103) з с. Кожухівки на Гуманщині.

1. Я на бочке свжу, Під бочкою віноград.— Против Миколка Росію, А Керенський—Петроград. 2. На столе стоїт тарелка, А в тарелке віноград. Ніколай продал Росію, А Киренський Пітроград. 3. „Розтислав“ і „Синно“ За республіку. Но девіз наш одін: „Резать публіку“. 4. Бей буржуев— Зачем саботіруют! А матроси за то Рефвізіруют. 5. Ей ти, Муравйов, Куда котисся? Деньги взял і удрал— Не воротисся. 6. Ой, яблочко, Куди котисся. Німцу в руки попадеш, Не воротисся. 7. Ой, яблочко, Куда котисся. Німцу в рот попадьош, Не воротисся. 8. Ми храбри на словах. Тут до смеха-лі. Но лиш немци прішли, Ми уехали.	9. Ой, яблочко, Куда котисся. Ой, мамонька, Замуж хочеца. Не за Леніна, Не за Троцького, А за гетьмана Скоронадського ¹⁾. 10. У полях, на степах Та жовті кості. Що робитимеш комбед— Іде кадет в гості. 11. Я на бочці сидю, Під бочкою склизько. Ой, тікайте-ж комуністи, Бо Денікін близько. 12. Ой, мамонька, Я українка. Оддай заміж за кадета,— Буду баринька. 13. Ой, яблужко, Да червивое. В добровольцах служить— Дело паршивое. 14. Ой, яблужко, Да малосольное. Денікінці— Босяки малохольные ²⁾ 15. Доброволець молодой— Золоті погони. У Совета все забрав І хліб, і вагони.

¹⁾ Вар: За матросика
За балфлотського. (Київщина).

²⁾ Пор. варіант побутовий:
Ой, яблочко   Ой, девочки
Малосольное,   Малохольные (с. В. Рогачик).

16. Ой, кадети, ви кадети,
Познімайте полети,
Ой, дайте свободу
Трудовому народову.
17. Параход ідють,
Вода кольцями.
Будем рибку ловить
Добровольцями.
18. Параход іде
А дим кольцями.
Будем рибку кормить
Добровольцями.
19. Параход іде,
А дим степами.
Будем рибу кормить
Охвицерами.
20. Ой, яблучко,
Редиска молодая.
А кадети-дураки
Ішуть Ніколая.
21. Ой, яблучко
Покатилося,
А кадetskая власть
Провалилася.
22. Ой, Україна—
Хліборобная.
Хліб кадетам оддала
Сама голодная.
23. Ой, Україна
Велика-широка.
Посадила на престол
Деніка-дурака.
24. Ой, у батька Махна
Золоті підкови.
А кадети, дураки,
Б'ються за погони.
25. У пшениці лобода,
У житі волошки.
Ішов Деніка на Махна
Забарився трошки.
26. Ой, яблучко,
Да вляжалося.
Чогось мені до Махна
Забажалося.
27. Розвивайсь, молодий дубе,
Зеленими листочками,
Бо приїде батько Махно
З своїми синочками.
28. Ой, яблучко
Із листочками.
Іде батько Махно
Із синочками.
29. Ой, яблучко,
Під вербичкою.
Запріг Махно жиди
Й їде бричкою.
30. Комуніст, комуніст,
Зачем женішся.
Прїдьот батько Махно,
Куда денешся.
31. Спікулянт, спікулянт
Спікулірує.
Приїде батько Махно,
Ліквідирує.
32. Ой, яблочко
Наливаєця ¹⁾
Махно жиди залигав ²⁾
Да й катаєця.
33. Красне яблучко,
Коло його лист,
Пішов батько не так,
Зірвав увесь міст.
34. Ой, яблучко,
Да качаєця.
А привольное життя
Нам кінчаєця.
35. Ой, яблучко,
Да закотилося
Як би трохи ще пожить,
Як за батьком жилося.
36. Ой, яблучко,
Да виноградное,
При Махне була нам
Жизнь отрадная.
37. Ой, бочка була
Да розсипалась.
Банда батька Махна
Да засипалась.
38. Я на бочке сижу,
Бочка вертиця.
Ой, пішов-би до Петлюри—
Махно сеердиця.
39. Я на бочке сижу
Да й качаюся.
Як Деніка приде,
З Махном попрощаюся.
40. Я Деніки не боюся.
Втечу до Петлюри.
В жупан синій одягнусь
Да втечу до Сури ³⁾.
41. Ой, яблочко
Меж листочками.
Іде батько Петлюра
Із синочками.

¹⁾ Варіанти: „розцвітається“, ²⁾ „зануздав“ (с. Вер. Рогачик). ³⁾ Сурєцький по-
ріг на Дніпрі, кубло бандитів.

42. Я на бочці сяду,
Під бочкою куля.
Ой, тікайте, товариші,
Бо їде Петлюра.
43. Я на бочке сяду,
А под бочкой слізько
Утікайте комуністи,
Бо Петлюра близько.
44. У Києві дощ іде,
В Переяславі слізько
Ой, тікайте, комуністи,
Бо Петлюра близько.
45. Ой, Україна,
Да із Петлюрою.
Залила ти нам сала
По-за шкурою,
46. Ой, яблучко,
Да загнивасця.
А Денікін
Да разбоєм занімаєця.
47. Ой, яблучко,
Да румяніця.
От Петлюри нічого
Скоро не останєця.
48. Я на бочке сяду,
Під бочкою молоко.
Розузнали партизани,
Що комуна далеко.
49. Ой, яблочко,
Із листочками.
Пан Чорний іде
Із синочками.
Пан Чорний іде,
Партизанів веде.
А комуна удирає,
Всі Хоцьки ¹⁾ оббирає.
50. Ой, яблочко
Розрізаєця.
Чорний жида осідлав
Та й катаєця.
51. Ой, яблочко,
Розрізаєця,
Кулішова ²⁾ партія
Розбігаєця.
- Партизани з-за гори
Усміхаюця.
52. Генерали вєсо ділили
Розділити не могли.
Лєнін з Троцьким вєсо ділили,
До кінця не довели.
53. Ой, забрав, получив
Да хату німецьку ³⁾
Чого-ж мені не служить
За власть советскую.
54. Ой, яблучко,
Да красноебокєє,
Прійдьот Троцький,
Приведьот й армію
На буржуїв жестоку.
55. Ой, яблучко
Да пролетарськєє,
Тєпер камуні не жизнь,
Життьє царськєє.
56. Ой, яблучко
Да скороспєлєє.
Комісарєкєє правлєньє
Неумєлєє.
57. Параход іде
І до пристані ⁴⁾.
Будєм рибку годувать
Кумоністами
58. Параход іде
Да іспорожнений.
Будємо рибку кормить
Да неможними.
59. Ой, катілось яблочко
Да з комбеда.
Ой, красная армія
Бєз обєда.
60. І шумє, і гудє,
Лєнін, Троцький іде,
А Петлюра гайдамаків
Із собою веде.
61. Ой, яблучко
Да з Італії ⁵⁾
Не хочєтьєя вєвать
Пролетарію...

¹⁾ Село на Переяславщині.

²⁾ Куліш згадується в «Вандитському інтернаціоналі», записаному на Київщині С. Пилипенком і надрукованому в книзі Ів. Капустянецького, ст. 27.

³⁾ Себ-то одержав хату німця-колоніста, що їх багато на Катеринославщині.

⁴⁾ Варіанти:

а) Вот под'ехал паравод

К голой пристані...

б) Паравод іде

Прямо к пристані...

в) Паравод іде

із гусарами.

Будєм рибку кормить

комісарами.

(с. Вер. Рогачик).

(Тамо-ж).

⁵⁾ За часів Генуєзької конференції.

62. Ой, хронт наш увесь
Розбігаєца.
А панська армія
Приближаєца
63. Ой, Росія моя—
Емігранская.
Да на Киев собралася
Сволоч панская.
64. Ой, яблучко
Да наливаєца—
А Советская власть
Да укріпляєца.
65. Ой, яблочко
Наливаєца.
А Советская власть
Розбігаєцца.
66. Ой, яблочко
Покотилося.
А Советская власть
Воротилася.
67. Ой, яблочко
Наливаєцца.
А Советская власть
Утвержаєцца.
68. Ой, яблучко
Да сушеное.
Не легко у партії
Неученому.
69. Ой, яблучко
Да печеное.
Плохо на свете жить
Да неученому.
70. Чим вже тільки не ловили—
Проднодатком, змичкою.
А воно (яблучко) все котиться—
Має лиху звичку.
71. Розколоти хтіли порівну—
Не колеться.
Поміж непом, поміж сепом
Воно (яблучко) котиться.
72. Ой, яблочко,
Красна половинка.
Мій муж большевик,
А я українка¹⁾.
73. Ой, яблочко
Да путівочка.
Мій муж большевик,
Я країночка.
74. Я на бочці сиджу,
Пролітає птичка.
Мой милый—большовик,
А я большевичка.
75. Я на бочці сижу,
Пролітає качка.
Мой милый гайдамак,
А я гайдамачка.
76. Я на бочке сижу,
А под бочкой качка.
Мой муж большевик,
А я гайдамачка.
77. Попереду грузовик,
А позаду тачка.
Мой муж большевик,
А я гайдамачка
78. Я на бочке сижу,
Під бочкою склянка.
А мой милый комуніст,
А я партизанка.
79. Я на бочке сижу,
Під бочкою склянка.
Що мій милый большевик,
А я—спекулянка.
80. По своей, по красоте
Я теперь уверена:
Если Троцкий не возьмет,
Вийду за Чичерина.
81. Ой, яблучко
Да наливное.
Розклеїли об'явлення
Да призивное.
82. Ой, яблучко
Да наливаєца.
Молодой да садат
Слізми обливаєца.
83. Я на бочці сидю,
Одливаю воду.
Дезертири на печі
Зділали свободу.
84. Ой, Озьорка²⁾ горить
У нас в селі димно,
У гаї ночувать
Дезертиру зимно.
85. Я по вулиці йду—
Приганаюся.
В дезертирах состою
Та ховаюся.

¹⁾ Ой, яблочка   Мой муж большевик,
Половиночка.   А я україночка.

²⁾ Базар у Катеринославі.

86. У городі горе—
Мобілізація.
А у нас на селі—
Одна спекуляція.
87. Ой, яблочко,
Куда котяться.
Мене в рот понадьох—
Не воротяться.
88. Ой, яблочко,
Да куда котися.
На базар понадьох—
Не воротися.
89. Ой, яблочко.
Да куда котіся.
Попальося спекулянту,
Не воротися.
90. Спекулянт молодий,
Чого журися?
У Москві сто рублів
Стоє курця.
91. Ох, яблочко
З виду кругленько.
Ох, мамочка,
Життя стало туженько.
92. Ох, яблочко
Кисло-сладкое.
Без штанов, без рубашки—
Діло гадкое.
93. Ой, яблочко
Кисло-сладкое.
А сун без картошки
Діло гадкое.
94. Ей, Одеса,
Чого нос повесила?
Коли є голоду не здохнеш—
Будет весело.
95. Спекулянти
Да спекулірують
А товариші
Да ревізирують.
96. Ой, яблочко
На іголочки.
Ой, дай, буржуї,
Самогоночки.
97. Я на бочці сидю,
Бочка котяться.
Немає денег ні копійки,
Випить хочеться.
98. Я на бочке сяду,
Бочка котяться,
Денег нету ні коп'я,
Шамать хочеться.
99. Ох, ти яблочко,
Да куда котися.
Ох, за непмана
Та за муж хочеться
100. Вся Європа в дурнях стала
Марно воювала!
Того яблочка немає—
В руки не попало.
101. Конференції скликали,
Того яблочка шукали.
Та ще й доеї не знайшли,
Ні до чого не прийшли.
102. Скільки літ воно котилось—
Тільки царське.
А тепер все котиться
Пролетарське.
103. Куди йдеш, куди йдеш?
Куди поспішаєш?
-- В райпродком, за пайком,
Хіба ти не знаєш?
104. До жєнівідділу ходила
І на біржі я була.
Кажуть скрізь немає діла,
Щоб удруге я прийшла.
105. Хоч ти й головний комвезам,
Їсти-ж я тобі не дам.
Піди, хліба зароби,
А тоді мене люби.
106. Іди, брідкий, та не муч.
Бо оддам у весовбуч.
Тебе будуть муштрувать,
Мене хлопці підувать.
107. Нам яблочко петь запертили.
Мы другой мотив купили.
Он лимончиком зовется
И везде теперь поется.¹⁾
108. Яблочко петь перестали.
И другой мотив достали.
Он лимончиком зовется
И повсюду так поется.
109. Покатилися лимони
По чистим тарелкам.
Поднимайте, бабы, юбки,
Будет перестрелка.
110. Покатилися лимони
По чистому полю—
Собирайтеся, блатные,
По куску на долю.

¹⁾ „Лимончик“ записувано в Києві. Утворені в мішанському середовищі, на околицях міста, „лимони“ складено, мало не виключно, російською мовою, а тому ми й друкуюмо їх російським правописом. Ч. ч. 91, 98, 111, 112, 116, 117, 118, 121, 123 записали учні II-ої Зад. Трудшколи (Київ. Солом'янка: Козел, Будко, Астапцев, Паньківський).

111. Раньше пили мы чаек
И к нему лимончик.
А теперь пуд муки
Стоит миллиончик.
112. Наши поны обеднели,
Продают вконы.
Раньше пели „аллилуйя“,
А теперь „лимоня“.
113. Вы сидите на балконе,
Чай с лимоном пьете.
А когда придет Деникин ¹⁾
Что вы запоете?
114. Приходили к нам солдаты,
Предъявляли нам мандаты,
Чинно, мирно, благородно
Забирали, что угодно.
115. У жены ботинки сняли,
У меня костюм забрали;
Остались на две персоны
Лишь дырявые кальсоны.
116. Пришли с обыском ко мне
Человек так двести.
Постояли и ушли
С портигаром вместе.
117. Шубу-то хорьковую
Сняли два бандитика.
Это, верно, новая
Эконом-политика.
118. Мы же с вами
Изучаем новую грамматику
И с пустыми животами
Лазим по Крешатику.
119. Ой, в республике свободной
Да намучимся,
Пока мове украинской
Да научимся ²⁾.
120. Вот приехал гражданин
В пять аршин в окрестности.
Это, верно, делегат
Из голодной местности.
121. Посмотрите на нее:
Семь сажень у поперечности.
Видно, прибыла вчера
Из голодной местности.
122. Поезд к Киеву подходит,
Машинист свисток дает.
Выгружайтесь, спекулянты,
Реквизиция идет.
123. Нет ни сахару, ни чаю;
Нет ни хлеба, ни вина.
Спекулянты голодают—
Морда шире колеса.
124. Ты закрылася чего
Своим фаручком?
Целоваться можно будет
Лишь по карточкам.

Серед матеріалів, що їх надіслав до Комісії Етнографічний гурток при хаті-читальні с. Війтовень на Переяславщині, ми знаходимо цікаві записи частушок з приспіваннями. Такі „яблучка“ з приспіваннями стріваються не часто й тому ми дозволимо навести декілька прикладів.

1. Ой, Україно,
Широка, широка,
Поставила гетьмана
Дурака, дурака.
Ой дом, на дом.
Та на дом, на дом.
На дом, на Дон
Та на Дон, на Дон.
2. Ой, яблочко
Із натурою.
Іде батько Махно
Із Петлюрою.
Той-же приспів, що в 1-му.
Записав Петро Вілоног (13-VII-25).
Наведемо декілька варіантів до „яблучок“.
3. Раньше был он смазчик,
Смазывал вагоны:
А теперь посмотриш—
Золоти погоны.
Тара ірді тардом,
Тара ірді тардом.
Тара ара рардом,
Тара ара рардом.
4. Раньше он в буфеті
Подносил конфети;
А теперь посмотриш—
Іздають декрети.
Той-же приспів, що й в 3-му.
Записав Кирило Мудрак ³⁾ (22-VII-25).

¹⁾ Варіанти: Петлюра, поляки, комуна.

²⁾ Співали дівчата на околиці Київля („Новое Строење“), де мешкають, переважно, росіяни-міщани.

³⁾ Ці частушки співалися р. 1917—22-го. Прим. записувача.

1. Ой, яблучко
Та на блюдечку.
Денікин удрав,
Більшовик тутечки.

2. Ой, яблучко
Покотилося,

А Денікінська влада
Провалилася.

3. І шумить, і гуде;

Мій милий,
Чорнобривий

У чительню іде і т. в.

Записав уч. 7-гр. Трудшколи м. Бровари (Київ. ок.) Д. Чепурний. Подав Г. Савчук.

Володимир Білий.

Оповідання селянина про те, як він права добивався у денікінців.

Од Семена Приходька в селі Війтовцях київської округи записав Володимир Білий, року 1920.

Хиба це у мене тепер кінь? Цей кінь тільки болних с . . . , возить! Отто кінь був, що деніки ¹⁾ у мене в Баряшівці ²⁾ забрав, отто кінь! А це ніщо проти того. (А як-же у вас його забрали?)—А так діло було, Як уже Томачинський ³⁾ з села вибрався, то приїздив сюди по ділах якихсь своїх, а я його й двозив на станцію. Раз 'двіз—дак він мені триста рублів керенками—тоді керенки були—дав, а другий раз теж 'двозив—то вже ціна така була—він вп'ять дав мені три сотні, а третій раз я його зятя 'двозив. 'Двіз—да щоб зараз вернуться, а то він присогласив мене ночувать. От переночував я, да рано й їду. Живо тільки виїхав—аж іде п'ятеро москалів—загородили мені шлях, а 'дин і каже: „Купі, мужик, шпотку!“ А сам в руках шітку держить. Е, думаю, тут не щітка, да як уда-арив по коню, а той як узав! А вони тоді стрійлять, женуться за мною, лукаві,—наздогнали таки: в селі не розбіжися—як-би на шляху в полі—не здогнали-б мене ніколи в світі!

Як наздогнали да спинили, як почали вони мене бити! Нагаями били, ногами били—я думав—вб'ють мене, с . . . . с . . . ! Повезли мене до штабу свого—беруть мого коня. Я й просився, й у ноги кланявся—а їхній начальник ще й кричить на мене: „Знаеш ті, мужик, что етая лошадь нам токі годная, ана кавалерійская, а ти ею землю пахал, ті ейо іспортил! Ті, далжно, у памещіка ейо украл!“ Я їм розказую, що купив—дак куди, не вірять! Забрали коня, повели його, а мені дали шкапу коростяву да погану. Не хотів я її брати, дак як почали мене москалі бити, а потім того скинули мене на воза, візка до ноги прив'язали, хвьоснули по кобилі, вона й пішла собі, а я лежу собі як мертвий, нічого не сознаю вже. А кобила далеко й не повезла—за містечко вивезла, а там на пастовень зійшла, розпряглася собі дай пасеться. А я чи зомлів, чи заснув—не знаю. Прийшов я так як в-обід у чувство—подивився на кобилу—ні, не доїду я додому, а щоб хліб робить—і думать годі! Ну—й надумався вп'ять я до їхнього штабу доступиться—я страшно бідовий!—хоч і старий—просити, щоб хоч яку-небудь коняку дали, не таку коростяву. Насилу доїхав я до штабу туюю шкапою. Вачу—коли сидять на прнетупочках якісь охвіцери. Питає 'дин: „Что тібе, мужічок?“ А я йому й пред'ясняю, що отак і отак: коня мого доброго забрали, а ото таку шкапу дали, що хліб ею робити неспособно. Чи не можна мені такого коня дати, щоб хоч додому я міг доїхати? Бо дею коростявою верету проїдеш, а тоді пасти треба. Вона вже здохне скоро, а не то, що робить ею. Коли говорить один з охвіцерів: „вот, што, мужічок! Дам я тібе бомажку, їдь у Дернівку ⁴⁾, там наші коні стоять, вибіриш там старікашку“. Дав ото він мені бомагу, взяв я її, дай поїхав у

¹⁾ Денікінці.

²⁾ Село й станція залізниці.

³⁾ Місцевий дідич.

⁴⁾ Село Переясл. пов.

Дернівку. Насилу доїхав—така проклята шкапа була! Розпитався, де тут москалі стоять, їхній штаб, начальство, добрався таки й туди. Зайшов я у штаб, ввійшов у калідор, пройшов у перву комнату—аж там сидять охвіцери, п'янутьють і в карт гуляють. Як побачили мене—так і новибігали у другу комнату! Чи злякалися, чь що—не знаю.—Став я, стою; коли виходить 'дин до мене—питає чого мені треба. Подав я йому свою бомажку, аж виходить тут другий охвіцер. Глянув я—аж це той, що мене в Баршівці бив. Я його познав—а він обратно мене познав—да як гукне матюком на мене! „Так ті“, кричить: „досі ходиш за каньом, нас безпakoїть! Павшу тебе, сукінаво сїна!“ Да до мене! Я перелякався здорово: оце, думаю процав вже на віки! Тут уже не вискочу! А він, с . . . . с . . . як почав мене бити, а тоді вивів мене у двір, да схватив постромку 'д артилерії, що тут стояла, да накинув петлю мені на шию, да й повів до дуба—близько був. Да ще, нелюд, гукнув на москалів—до він мене до дуба веде, а ті шомполами мене чішуть да так чішуть, що вже й шанку мені пробили—вона мені вже на шию злізла! А вони, кляті, як жарнуть шомполом, як жарнуть! А я йду, трясуся да кричу: помндайте, кричу, помндайте! Привели мене до дуба, а дуб був голястий—і голяка 'дна розложиста була, низько росла. Той с . . . . с . . . , що мене вішати збирався, вірьовкою за ту голяку тільки хвись, хвись—а вона хоч верьовкою і зачїнився, дак верьовка мала; щоб перетягнуть—ніяк він не достане, як не стрибав! А я й світу не бачу—трясуся та кричу! Коли—виходять з сїнців три охвіцери—да й кричать тому, що мене вішає—„Пастой, кричать, пастой, ему ешшо пригавар не обявлений! Нужна пригавар аб'явїть!“ Так, значить, строїли, наче суд.

Повели мене приговор об'яснять. От 'дин охвіцер і читає мені приговор: „Селі ті в двадцять чотїрі мїнути не будеш нас безпakoїть, то уйдеш живим, а селі нет, то ми тебя навесім і всіящего будем растрєдївать“. Прочитав—да й питає мене: понял? Я злякався страшно, сїта не бачу—й не знаю, що луче казати—да й кажу йому: „ні чорта, кажу, не понял!“—„Ну“, каже: „слушай, я тебе ешо прачїтаю: С-еслі ті-ї в два-а-ц-ать . . . . почав раздельно читать. Прочитав, знову до мене: „Ну, тепер понял?“—„Так точно, кажу, понял!“—„Ну, каже: як понял, дак ступай скарсей дамой, бо вже п'ятнацять минут пройшло“. Зняли з мене петлю, а я тоді бігом 'д них, с . . . . . с . . . , хай вам добра не буде! Пробїг добре вже, коли чую за мною конем жєнеться щось. Поглянув я—аж то охвіцер! Як припустив я, а він за мною! Не сила моя пішми коня перебігти! Наздогнав таки мене лукавий!—Що-ж ти, каже, с . . . . с . . . , мерзавець, сваю дошіть не береш? Да як оперїцїть мене нагасм—я аж затрусився! Заберї, кричить, сейчас же, мужлан. . . . . дошіть! Маментально!“ Вернувся я, йду, а він за мною їде да б'є мене, аж спотикаюся да просяюся, щоб не бив! А він б'є, а він б'є, недолюдок проклятий!

Забрав коростяву шкапу свою, поїхав на Вітовці: три дні проклята везла—на силу доїхав!

Вернувся я додому, а всетаки у мене така думка—як-би коня денікам не подарувать, щоб свого права добиться? Пішов я до знакомих людей у город ¹⁾—учительні нашої брат в охвіцерах служив, тоді, Хоменко наш пагони теж нашив—ходив я до них, совїтувався. Дак брат учительшии каже, що вже не pomoжеться, а Хоменко таки, спасибі, постарався: написав мені бомагу, що я коня імено купив, а не помішницький він—і аж п'ять охвіцерів підписалося, що дійствительно я коня купив сам і що той кїнь у мене москалями забратий. Посовїтував він мені до Кїтїва добитись, аж у самий штаб армії. Пішов я тоді до нашого писаря Дмитра—мабуть ви його ще застали—що ото бандїти вбили—і він мені ще вдовостовїренія написав, показанія свідителїв узяв, сїв на машину у Баршівці, да й до Кїтїва! Приїхав, а з абзала прямо на Банковську 11, розпитався, що там главне начальство стоїть. А ранче там, кажуть, чрезвичайка була. Приїшов до мієга—аж дивлюся—часові стоять. Думаю

¹⁾ Переяслав Полтавський.

собі: це без пропуску не пустять, чортові діти, а у мене його нема. Як-би його туди в середину пройти? Стою да думаю, коли приходить ундерцер—караул розводить, змінив тих москалів, а на їх місце нових поставив. Подивився я на тих часових—думаю: оцих обдурю, бо вони ще нічого не знають! Да як тільки розводящий пішов—я собі прямо і йду. 'Дин москаль каже мені: „пропуск!“ а я йому вдостовіренія показую, а його Дмитро ¹⁾ такими гапlickами написав, що й грамотний не розбере, а вони, мабуть, і неграмотні—де-ж там їм розібрати! Махнув 'дин головою, я й пішов. От пройшов я по лесниці—дивлюся, аж стоїть охвіцер з винтовочкою. А я служив, то порядки знаю. Як приходиш куди по воєнному, то перве діло—йди до діжурного охвіцера, а він вже усюди тебе направить. От я його й питаю:—„А де тут діжурний охвіцер?“ Він каже: „Я“. Подав йому усі бомажки, він подивився і каже: „на второй етаж іди, налено“. Пішов я, куди треба—добився. Сидять у комнаті аж п'ять генералів, да все в апалетах, на плечах таке лежить, як шапка, наче купа на болоті! І над кожним генералом написано, як коло його ходить треба. Над тим, що я приступив, дак я таке прочитав: Одвічай йому коротко і ясно, як по делу приходиш, бо йому врем'я дороге. Подивився він на мої бомаги, да й каже: „от, обожди, старичок, приїде начальник, то твое діло розбереться. Приходь у п'ять часов“. Я йому й одвічаю: „Ваше превосходительство, я-ж без пропуску, то мене ваші люди не пустять—дайте, зділайте милость, мені пропуск такий, щоб я міг пройти“.—„Верно, каже, это правда. Взяв бомажки, написав свою хвампілю й мою хвампілю, більш нічого, да 'дав мені.—Ну, думаю собі, тепер добре, з пропуском я куди схочу, туди й упрусь, ніякий часовий не задержить.—Пішов я, зайшов до Томачинського, розказав своє діло йому—він каже—проще.

От у п'ять часов прихожу я у штаб, йду сміло проз часових, зайшов, куди треба—аж нема знов *начальника, кажуть, аж увечері буде. Бачу—в колідорі стоїть вішалка, дак я заліз туди, да під туєю вішалкою й заснув. Прокинувся аж увечері—коли чую—кричать десь: „а де егой старік?“ Я скоріше схватився,—„тут“, кричу, „тут!“ Коли той самий з апалетами каже мені, що начальникка сьогодні вже не буде, щоб я завтра прийшов. Я тоді й питаю, чи не можна-б мені тут переночувати, а багато міста не займу, а то, кажу, я ходив по городу вдень, до ахвішки читав, у тих ахвішках пропечатано, щоб уночі по городу не ходили, бо хто вночі по городу ходитиме, до розстріляють. До я боюся, щоб і мене не розстріляли. Він слухає, й каже: „Куда-ж тібя, старік, деть? Ну, пойдем за мной!“ Да й повів мене кудись у двір, там домок окределно був. Провів він мене проз часових, да й оставив там. Роздивився—аж рішотки на вікнах, на дверях часові—аж він мене у поміщеніє для арештованих запроторив! От, думаю собі, добре діло! Ну, заснув я. Коли як стали вночі водить арештованих! То я 'дин сидів, а на утро повно людей назводили! Питаюся утром я у часових москалів: як-же воно мое діло буде? Мені треба було тільки переночувати, а по своєму ділу прийшов, а це вже наче я арештант, чи що? А москалі були ті самі, що звечора стояли, бачили, як мене привели, випустили мене з туєї хурдиги. Пішов я знову до того самого генерала. 'Двів він мене до начальника, а начальник-же той череватий, да жирний, аж сопел! Як він уже за тим салом начальствував—хто його зна. Подав я тому начальнику бомаги усі, став він читать, да аж хроне! Читає він усе, читає, а тоді й питається—чого то я на паперосній бомазі документи подаю? А то я свідетів на полі застав, дак нінашому показаніє, що мого собственого коня забрали, написать, дак Дмитро й написав карандашом на паперосній бомазі—до я йому так і пред'яснив. Подумав він, а тоді каже мені: „Харашо, дед, варотім тібе лошать“. А сам сидить у склянній комнаті, а кругом писарів—писарів, може сто, а то мо й більш—сидять, пишуть, на машинку стукають!

От, стали писать якусь бомажку мені, дають її мені в руки, а той генерал, що я до його первого понав, говорить мені: „Ну, дедушка, тіпер твое дело харашо назад коня палучіш!“ І я такий радий ізробився! Каже він мені: „Йди на Київ, там

¹⁾ Писар.

якийсь, вторий, чи що, отам знаходиться пригатний командір. Вон своїм салдатам все ровно як батько. От йому приказ, щоб він розпорядився твого коня 'ддять. Узав бомагу я, пішов шукать того Київа второго. Добився-таки—аж воно станція коло Дніпра, як на Барішівку їхать, до проз неї. Найшов і пригатну канцїлярїю, тільки не застав самого пригатного—деєь був. А в канцїлярїї якийся охвіцер молоденький сидить—прочитав бомажку ту, що я приніс, й каже: „Вот што, дед, ті за сто верстов (а я Дмитрові сказав, щоб у бомагах написав, що я за сто верет прийшов—щоб швидче діло розібрали)—тібе работать нада, а не здес шлянца—іді сібе, каже, дамой, а мі распарядженіе пашльом, штоб лошіть тібе дамой представлі“... Думаю собі: „діждешся такої ласки 'д вас, с..... с.....!“ Да й питаю: а де-ж пригатний? А воно мені каже: „а на што тібе ета знать? Давай сюда твою бамагу“, каже. Я тоді за бомагу, заховав у пазуху, да й втік! 'Дбіг я трохи на колію—аж там вагони стоять й чоловік якийсь колеса підмазує коло вагонів—я й питаюся—чи не зна хоч він—де тут пригатний знаходиться? А він, спасибі йому, й каже: „диви он поїзд стоїть, дак ото там і пригатний живе“. Пішов я туди—недалеко—аж справді—поїзд, тільки три вагони. Підійшов я, роздивляюся—аж бачу—їде генерал з охвіцерами. Той, що колеса підмазував, мені й каже—оце він, самий пригатний. Підійшов я тоді до того генерала, бомаги йому подав, розказав усе чисто, як діло було. Він мене слухає, тоненькою паличкою постьбує себе по чоботях, да й каже мені: „Відш, дед, вот тібе лошіть і нужна вернуть, да ведь може сію уш і нет там. Іді сібе домой, а я распорядженія зделаю, штоб узналі—есть лі ешно там твоя лошіть—і еслі есть, дак штоб адалі“. Я йому кланяюся, с..... с....., да все прошу, щоб хоч яку-нібудь коняку дали—хліб робить, а він усе своеї: „Іді дамой, я распаряжусь“. Пішов він у вагон з охвіцерами, а я оставсь. Думаю: не 'дступлю—вийде знову кланятнмуся, хай хоч яку коняку, а 'ддасть. Коли це їде той молоденький охвіцер, що зб мною ранше у канцїлярїї пригатній балакав. Побачив мене, познав зразу, да як закричить:— „А, кричить, сволоч“, да матюком, „ті ешно здес! Я тібе говорил, штоб ти дамой шол! Пастой, я тібе накажу, как моїх распорядженій не слухатца!“ А я теж росердився: допекли вони мені, с..... с.....! Да як прискочу до його, да як крикну: „Ах ти-ж с..... с... , стерво собаче! да я-ж з тобою по-людьскому обійшовся, я у тебе питав, хіба ти, стерво, не знаеш, що мені без коняки смерть!“ Так йому й 'дпаяв, їй-бо, допекли вони мене! Як схватиться він за револьвер, да до мене! Е—думаю—оце вже пора тікать, да 'д його, а він за мною, да пук—пук, да все мимо! Коли тут поїзд біжить—манські вагони, дак я скочив на вагон, да в середину, да й поїхав, а він зоставсь там.—Так я і втік 'д них, собак проклятих...

(А кінь так і пропав?) А вже-ж...

Олена Пчілка.

Українські народні легенди останнього часу.

Український етнограф, дослідник народньої духовної творчості, зокрема народньої української легенди й пісні, мав нагоду останніми роками здобути великий знадібок для свого пошукування й наукового досліду.

Маю на увазі ті українські легенди й пісні, що зложено на Поділля та в сусідніх краях. Вони торкаються подільського села Калинівки та „Йосафатової долини“ (так прованого урочища — теж подільського). Тих пісень і особливо легенд утворилося так багато, що всякий, навіть не спеціаліст-збирач таких творів, міг-би зібрати їх ціле гроно, живучи близько, або лише по сусідству з тією подільською місцевістю, бо тими творами народньої фантазії було сповнене все около; при кожній хоч-би випадковій розмові з місцевою людиною можна було почути скільки легенд заразом, — вони сповняли, можна сказати, саме повітря, ідучи від окола народнього, селянського, і сягаючи в круги міські, „інтелігентські“.

Нагода для етнографа надто цікава. Отже було-б неподоба, коли-б наші етнографи, яко дослідники теж і духовного народнього життя, не звернули уваги на спогадані твори народньої думки й уяви. Ба, тут і вчений може знайти собі деяку науку.

Справді, як часто бува, що етнограф спиняється над якимсь давнім переказом, чи піснею, міркуючи собі, та шукаючи їх забутого джерела, досліджуючи ту вже неясну путь, звідкіля пішов той чи инший твір і який можна знайти звязок його з иншими подібними творами. А ось тут, на очах, виникла, склалася ціла велика збираниця народніх словесних творів зовсім відомого походіння, з новим змістом, що має в собі однак і пережитки давніші, сліди давнішого світогляду, давніші образи і мрії.

Надто широка, змістовна й барвиста царина для спостереження!

Всі спогадані легенди мають походіння релігійне, містичне, гуртуються коло хрестів, що стояли близько села Калинівки та того урочища, недалеко від иншого, теж подільського села Голичинців, так званої „Йосафатової Долини“ ¹⁾.

¹⁾ Кажуть теж — „Сафатова Долина“, „Сафат-Долина“, або, по иншій вимові, — „Сапат-Долина“.

Само пошанування придорожніх хрестів, яке показних символів, по-добизни розпяття Ісуса Христа, що за євангельською легендою постраждав і прийняв смерть на хресті за гріхи всього світу, — і в нас дуже давнє. Хрести ставлено й на Україні, ставлено з давніх часів не тільки на могилах, а й взагалі на показніших місцях, — біля церкви, чи на роздоріжжі, на „перехресній дорозі“, — де одна дорога перетинає другу, — чи й просто при дорозі, десь на горбочку, чи біля криниці, або-що. Ще й тепер можна бачити, особливо на Україні Правобережній, ті високі, показні хрести, так звані „фігури“. Здебільшого той хрест буває оточений тесовою огорожею, часто має над своїми раменами дашок, від негоди; на хресті буває намальоване розпяття, або хоч речі, уважані належними до його, — спис, цвяхи, терновий вінець, або й вироблений з бляхи, чи намальований півник, — давня мітологічна емблема воскресення; інколи буває прибита на хресті бляшана табличка, з витиснутими на ній трицятьма кружечками, що мають знаменувати „30 срібняків Іудових“; часто на хресті висить шита полотняна хустина, або рушник, — дарунок щирої жіночої руки.

В місцевостях багатих на камінь, як то особливо буває подекуди на Правобережжі, становлено й кам'яні хрести. Стоїть той хрест на високому підмурівку, на місці якогось побоїща, або яко пам'ятка про надто тяжку пошесть, що спричинила великий помірок між людом. Минає час, іде в непам'ять, з якої причини поставлено той помник; камінь, стоячи довгі роки, обріс мохом, підніжок його вростає в землю, а той хрест все будить думку про щось поважне, таємне...

З „фігурами“, тими показними придорожніми хрестами, ведено на Правобережній Україні, підчас „обрусіння“, від початку 60-х років минулого століття, велику боротьбу, з руки уряду: уважано бо, що ті „фігури“ знаменували розпросторювання польщизни й католицизму в цьому краю; але то було марне обвинувачення, бо й ці придорожні показні хрести ставлено в слов'янських краях, отже й на Україні, ще з давніх давен, від часу перших впливів християнства на слов'янщину.

Християнські хрести, будши сами символом, належним до стародавнього, євангельського міту, — смерть на хресті богочоловіка і його воскресення, — давали привід до утворення розмаїтих легенд з таємничим, чудовним змістом. Тим паче можуть виникати легенди про чуда, коли народня думка буває особливо збентежена, нахилена в бік надзвичайного, коли в людности прокидається особливо нервовий, підвищений настрій.

Такий особливо бентежний настрій збудився останнім часом в українській людності, в самій глибині її, коли прийшла до неї близько і так раптово критика, гостро-супротивна самій основі релігійності і по-божної обрядовості народньої; такий критичний погляд, зрозумілий думці освіченій, не міг раптом опанувати думку народню, ще цілком вірну світоглядіві первісному, з тим острахом перед незрозумілими грізними силами природи, та з тим пошануванням до здавен вимріяних теж

боговищ лагідних, що їх сподівано було вмилоствити людськими благаннями та поданнями. Люди, значною мірою освічені, що вже побували під повітом тверезої раціоналістичної думки, перейнятої з книжок, або від близького впливового оточення, легше залишають спогадану первісну віру й засновану на тій вірі обрядовість, почувавши в душі лиш спогад про дитячі літа, спомин огорнутий в пізніший вік лише чулою поезією минулого; а що-ж казати про зовсім неосвічену думку людей, майже не зачеплених культурою, не звичних до раціоналістичного міркування, цілком підлеглих світоглядові первобутньому! Таку думку занадто разить раптовий наступ нового, цілком незвичного світогляду, оголомшує і спершу будить навіть ретельнішу прихильність до світогляду давнішого, до звичних образів, що той світогляд породив і викохав.

Додаймо до цього вагу тих злигоднів, тих сутужних життьових обставин, що судилися нашому людові останніми часами, з тим голодуванням та иншим лихом, що довелось перебути нашій людності.

То-ж і шукалося ратунку від лихої дійсности в царині мрій, в тому, що утворила давня віра в силу божу, єдину „порадницю добру“.

З того всього й виникла величезна скількість легенд, що снувалися останнім часом на Україні, легенд про всякі чуда.

Як вже сказано, дві містини на Поділлію стали осередками релігійного зворушення, вибухів давньої народньої віри в чудодійні явища, власне в чудотворну силу хрестів під селом Калинівкою та в „Сафатовій Долині“.

Первісна легенда, що з неї пішли всі інші, говорить:

„Стояв під Калинівкою, при дорозі, хрест; на тому хресті було розпяття. У той хрест вистрелив один збитошник і потрапив як раз у розпяття; з тієї рани поллялась кров і все йшла, точилася по хресту. Прийшла божа-мати, обмивала рану сльозами, обтирала своїм волоссям, а кров усе точиться помалу. Стали люде ходити до того хреста і которі широко молилися, то над ними робилося чудо: сліпі ставали видющими, хорі видужували. А з тих сліз божої матери — стала криниця“.

До цієї легенди прилучається багато інших, додаткових. Ми ще зустрінемося з ними далі.

Друга, теж основна легенда, належна вже до „Сафатової Долини“, така:

„В долині пас пастух череду, — не малий хлопчина, а вже чоловік літній. Одного разу хотів він зачерпнути собі води з криниці, — коли бачить, аж у воді видно якусь постать. Пастух озирнувся й побачив, що біля його стоїть якась жінка чи дівчина, — з розпущеним волоссям, у золотому вінці.

„Набирай собі води, каже та жінка пастухові, а я пожду он того подорожнього, що йде. Справді, підійшов якийсь подорожній з ціпком і стали вони розмовляти проміж собою, а пастух слухає.

„Ходив я по світі,—каже подорожній,—бачив проміж людьми багато всякого лиха! Дуже не по правді живуть люди,—кривдять, убивають одно одного, багато крови розливається!.. Треба людей покарати, наслати на їх усяку пошесть, щоб погинула хоч-би й половина люду. — Ні, шкода людей! — каже на те жінка: — зостануться батьки-матері, малі діти, будуть плакати, журитися!“ — „Ну, то наслати на людей недугу, щоб хоріли та боліли“, — каже подорожній. — „Ні, шкода!“ — знов говорить жінка: — люди будуть мучитися, нарікати. Краще — творити чуда на землі, щоб люди бачили божу силу, — може, покаються, перестануть у гріхах жити“. — „Добре! — сказав подорожній: — нехай будуть чуда, людім на науку. А ти, чоловіче, йди й проповідуй, щоб люди знали“. І зникли обоє. Пастух тоді розібрав, що то була мати божа й Сус Христос; пішов між люди й став розповідати, що таке й таке було. Люди поставили хреста коло криниці. Ото-ж і був самий перший хрест у тій долині, а потім становили, приносячи з близьких і дальших околиць, інші хрести. Люди й тепер усе йдуть та йдуть і несуть хрести“¹⁾.

Єсть багато варіантів (одмін) цієї легенди. В інших розповідях говориться, що перше не було ніякої криниці в тій долині, де пас пастух; аж прийшла діва Марія, попросила в пастуха води напитися; він сказав, що пасе в тій долині вже сім літ, а води ніякої не бачив; тоді мати божа сказала: а ось-же тобі криниця! — Пастух глянув і побачив, що близько того місця, де стояла мати божа, бігла з-під пагурка вода і стала криниця.

В обох легендах, про Калинівський хрест і про „Сафатову Долину“, — знаходимо поєднання образу діви Марії з криницею. Мітологічний образ дуже давній. Ще колишні мітологи (між ними й наш славнозвісний учений Потєбня) тлумачили, що це поєднання єсть образ — належний до сонячного міту: діва знаменує собою ранішню зорю, що „виводить“ сонце, а джерело, криниця, ознаймує досвітню росу.

В наших піснях, особливо обрядових, можна знайти багато таких місць, що мають у собі ту саму подобизну, образи того-ж давнього міту.

Ще одна подільська легенда, — що має багато варіантів, — кінчається „чудом калинівським“, але головний зміст її — дуже давній.

Легенда ця — така:

„Жила собі одна вдова і був у неї син. Як той син оженився, то дуже не злюбив матір; так вона йому спротивилась, що він не хотів на

¹⁾ Цю й попередню легенду, про калинівський хрест, чула я в місті Могилеві-на-Дністрі, від однієї місцевої жінки, що торгувала молоком. Прошу не шукати в цих переказах якихсь особливих діалектичних подільських одмін, бо коли я слухала ті розповіді, то записувати було не зручно, та й взагалі для мене, на той раз, діло було не в діалектичних відмінах розповідів, а лише в змісті їх. Отже переказую подільські легенди, так-би сказати, „загальною“ українською мовою, не зазначаючи дрібних особливостей самої мови, — (та їх у Могилеві я й не помічала), — а хіба тільки подаючи одмінні слова, такі як „полялась“ кров, замість, по-нашому, по-полтавському, „полилась кров.

неї й дивитись. На святій-вечір син сів з своєю жінкою вечеряти, а матери не кличе,—вона сидить собі на печі та плаче... Коли це приїхав якийсь подорожній чоловік. Увійшов у хату, привітався, та й каже:— Що це ви тільки вдвох вечеряєте? хіба в вас така мала сім'я? — Ні,— одказує син,— єсть у мене ще мати, але вона так мені обридла, що я не хочу її бачити... Був-би радий, коли-б і зовсім позбутися її! — Коли так,— говорить на те подорожній,— то віддай мені свою матір, я візьму її собі.— Добре! — каже господар,— бери! я ще й радий буду.— То поможи-ж мені зсадити її з печи, та довести до мого воза,— каже подорожній. Стяг син матір з печи, взяв її на оберемок, виніс на двір, хоче посадити на віз,— аж ніяк не можна одірвати матери від себе! Отак син і носить її з нею увесь час. Та прочув він про калинівське чудо і вже йде до Калинівки. Як прийде до того хреста, як помолиться щиро, та спокутує гріх свій, що не шанував рідної матери, то бог простить йому і здіме з нього кару¹⁾.

Думку про повин всякої людини шанувати матір — знаходимо часто в нашій народній словесності,— хоч-би й у піснях, починаючи з так званих „співів духовних“, далі — в колядках (Христос дає діві Марії ключі від раю і дозволяє випустити всі грішні душі, окрім тієї, „що рідну матір налаяла, а як не налаяла, то хоч подумала“); тую-ж гадку зустріваємо і в наших думках кобзарських (в думі про бурю на Чорнім морі, в думі про Івана Коновченка) і в давніх піснях побутових. Отже в поданій легенді, прилученій до теми новітньої, до сподіваного чуда біля Калинівського хреста, зустріваємо знов поєднання змісту давнього з творчою мрією найсвіжішою.

Ту-ж саму особливість, досить цікаву для етнографа, знаходимо і в цій легенді:

„Єдна вбога вдова сіяла хліб на своїй нивці; хоч пора була вже пізня для сівби, та бідна вдовиця не могла впоратися раніше. Коли приходить якась жінка і просить у вдови напитися води. Вдова каже, що в неї нема води, а що вона може принести напитися. Принесла вдова води, потім досіяла нивки. На тому місці, де з'явилася невідома жінка, стала криниця. Коло тієї криниці поставили хреста, а потім люди становили ще й більше хрестів, а як не ставало вже місця, то взяли половину вдовиної нивки, а вдові дано півнивки в іншому місці. Коли вдова посіяла жито на тій смужці, то воно через три дні зійшло, а ще через три добі й поспіло, а як люди звезли той хліб до вдовиного двора, то стало його вдові з дітьми на скільки літ“.—

Цікаво порівняти основу цієї легенди, — вдовине сіяння, — з давньою нашою піснею „Ой у полі та буйний вітер віє, а там удівонька та пшениченьку сіє“. В пісні теж — чудодійне зіходіння вдовиного хліба на полі, лише без пояснення через що тее чудо сталося; той, хто склав пісню, тільки просить: „ой уроди, боже, та пшениченьку яру, на вдовиних

¹⁾ Записано в Могилеві над Дністром, від поденщиці-селянки.

діток, та на вдовину славу“. В легенді-ж теє чудо з житом сталося за вдовину добрість, та за те, що вдовине поле пішло під святобливу річ, хрести. Власне це й звязує давній зміст легенди з новим кінцем.

Отакі ті легенди про хрести в двох подільських місцевостях, та про чуда коло їх.

Звичайно, можна було-б вказати відповідні твори, чи*одміни їх в творчості інших племін, ближчих, або й дальших, але така мандрівка по тому безкрайому морю, що зветься порівняльним фольклором, повела-б нас далеко за межі нашої розвідки, — а місця для неї маємо в книжці дуже мало. Отже говоримо лише найголовніше.

Остання подавана легенда приходитьсь вже не до Калинівки, а до „Сафатової Долини“, спогаданого урочища при подільському селі Голичинцях. Легенда хоче ніби пояснити самий початок тієї справжньої, життєвої події, — як почалося приношення й ставлення в тій гарній подільській містині великого числа хрестів. За яким часом, власне за один 1923-й рік, з'явилося тих хрестів у долині — сила! Невідомо, кому першому прийшло на думку назвати ту долину з хрестами — Йосафатовою. Як звісно, християнська легенда каже, що в Йосафатовій Долині мають зібратися всі „померлі душі“ на „страшний суд“, і там має бути дано вирок, которій душі в раю пробувати, а которій „у пекельних муках конати“. Чи ту легендарну „долину мертвих“ мав нагадати цілий ліс великих і малих хрестів, що став за селом Голичинцями, наче якесь кладовище?.. Невідомо! Тільки назва встановилася міцно і, може бути, житиме довго...

Подам деякі побитові подробиці у справі з хрестами.

Приносіння до „Сафатової Долини“ хрестів і ставління їх там було „офірою“, побожним поданням — і поданням великим. Справді бо, не мала то річ — принести хреста на своїх плечах за скілька десятків верстов, або й більше, а власне так нести хрести обрікувалися люди. Вмовлялися і йшли громадками, меншими й більшими. Нових прочан звали „поклонниками“. Уважано, що вони підчас „походу“ з хрестами повинні поводитися чемно, надто пристойно. Навіть молоді хлопці й дівчата повинні були в дорозі їсти пісне, без-пуття не сміятися, не правити пустих теревенів, навіть не лущити насіння (!). Тим паче повинні були всі „поклонники“ мати „чисте сумління“, — ніякої кривди нікому не чинити, бо коли хто цього не додержував, то й хрест його (мовляла одна легенда) ставав трухлявий і не міг бути поставлений.

Перед виходом з хрестами, поклонники справляли обіди для дітей, чи для старців, або й подавали обід в'язням у в'язницю. Цікаво зазначити, що коли з якого села вирушав похід з хрестами, то гуртувалася „община“ (власне так вона і звалася) — що орудувала і збиранням вкладок, і влаштуванням обідів, і взагалі всією справою походу.

Мені трапилось бачити в однім невеличкім подільськім місті, як вирушала з хрестами валка поклонників. Це було в-осени 1923-го року.

Пішла чутка, що ось за скільки день, у ближчу суботу вирушати-муть з хрестами. Я й пішла подивитись, які то саме хрести і яка то вся тая оруда буде.

Хрести принесено було з близької околиці ще на-передодні і вони стояли в церкві, якійсь безприходній, на старому, вже залишеному кладовищі. Біля церкви, на цвинтарі, де тільки було місце між могилками, стояли й сиділи учасники походу, прохачі й так собі споглядачі тієї невеличкої урочистости, которі не могли вміститися в невеличкій, вже зовсім повній церковці. З неї, через відчинені двері, доносився спів, видніло тихе сяєво свічок, — саме йшла одправа. Поступити далі порога було неможливо, але й з-окола, в низькі, великі вікна, було видно середину церкви. При стінах стояли принесені хрести. Службу правив дуже старий, зовсім сивий священник. (Тепер вже, кажуть, його нема на світі).

„Хресту твоєму поклоняємся“... підспівували за священником охочі миряни. Дехто провадив і під вікнами. Дві „ветхі деньми“ бабусі теж щось шепотіли, сидячи під стіною.

Година була холоднувата. Хоч не була ще пізня осінь, але віяв різкий, холодний вітер, і мене здивувало, що дівчата, навіть підлітки, були не нап'яті хусточками, лише в маленьких віночках з барвінку, поверх розпущеного волосся. Однак учасники й учасниці урочистости були, очевидно, в кращій, святковій одежі.

„Панів“ не видно було зовсім, — все дрібніший міщанський люд, та селяни з передмістів.

Одправа в церкві скінчилася. Юрба заметушилась. Якись уже літні статечні господині, що принесли з собою страву в горщиках, хліб, пироги, та поцяцьковане ягідьми „колево“ в полумисках, лаштувалися де можна було проміж могилками й кликали своє товариство попоїсти. Якимсь дітям і дідкам давали теж пирогів, колачів, призволяли й тих, що не підходили ближче, а сиділи осторонь, прищулившись десь під стіною, та дожидаючи походу з хрестами.

Попоїли на-дорогу. Все прибрано, дещо зложено на підводу, що мала йти за „поклонниками“. На возі сидить дівчинка, — казали, крива на ногу, — либонь її везено на прощу в надії на чудовну пільгу...

Пора рушати. Дзвонять на дзвіниці у малий, але голосний дзвін. Виносять хрести з церкви. Тепер можна добре роздивитися на ті хрести: всі вони досить великі й розмаїті, оздоблені шитими рушниками та стьожками, образками, віночками, хоч і з пізніх квіток, та з запашного зілля; на деяких хрестах єсть і малювання, — здебільшого розпяття, або й образ Марії з немовлятком.

Учасники походу беруться за хрести, коло більших, тяжчих дубових хрестів по скільки душ, бо дорога-ж не близька, — верстов 70 до місця подорожи!

Рушили до брами. Залунав спів „Спаси, Господи“... Я пильно прислухалася до змісту того співу. Відомо, що той зміст був колись такий

„монархічний“. Але тепер співано ту пісню так: „Спаси, Господи, люди твої і благослови достояннє твоє; побіди народу українському на супротивній даруй!“

Ось похід уже за брамою; співаючи, береться він дорогою вгору. Позостала юрба дивиться йому вслід...

Дорога не дуже кальна; хоч напередодні була злива, але земля вже стужавіла і ноги ступають під тягарем твердо. Однак осінній вітер буйно тріпає дівочі коси. Дарма!

Ось уже похід зник десь на обрію. Всі розходяться, думаючи кожний свою думку.

Таких походів вирушало на Правобережній Україні багато. Ішли й з дальших країв; казали, що несено хрести й з Курщини, та з Дону. Рух був великий! Можна сказати, що рідко який куток на Поділля, на Волині, або й на Київщині, не прилучився сяк чи так до того руху, — всюди творячи безконечні, найрозмаїтіші легенди.

Цікава річ, що в тих розповідях не помітно ні релігійного, ні племінного цурання:

Ось легенда про те, як біля хреста Калинівського вигоїлась і дитина чужої віри: „одна жидівка прийшла до хреста з своєю сліпою дитиною; помолилася щиро — і дитина стала бачити“.

Ось друга легенда:

„Ішов похід з хрестами через одно містечко. Поклонників не хотіли пускати. Аж тут хрест на костелі (католицькому) схилився додолу, аж до самих хрестів. Тоді поклонників пустили через містечко і вони пішли своєю дорогою“.

Хрестів приношувано все більше й більше. Легенда каже, що було їх в самій Сафатовій Долині скільки тисяч. Пішла чутка проміж народом, що треба стільки й стільки хрестів (хто казав — 5 тисяч, хто — 10 тисяч). Тоді, мовляли, буде якась переміна і людям стане легше жити на світі.

Віра взагалі в чудовні явища ширилася без кінця. Виникали легенди про відновлення хрестів, образів, церков. Пішли навіть легенди про антихриста: хто казав, що він швидко народиться, а хто — що вже й народився.

Чималий був рух релігійної думки, простодушної, але ревної. Це був психологічний момент дуже цікавий і з життєвого, і з наукового погляду.

Як вже сказано, тому рухові народньої думки в напрямку релігійному — дивуватися нема чого. Та й хіба тільки в „простому народі“ живе той нахил до містичного, таємно-чудовного? Чи не вірить ще й тепер значна частина нашої інтелігенції в усяких ворожок, ворожбітів, хіроманток та хіромантів, обранців таємних духів, провидців „ще не дослідженого обсягу“? Тут теж іще далеко не позбута віра у всякі чуда „потойбічного“ світа. Та чи давно, навіть у колі інтелігентів, що вважали себе за найпередовіших, процвітала й знаходила собі прихильників — „теософія“, і найвидатніші корифеї того кола читали прилюдні доповіді про „шукання бога“, про царину „трансцедентного та „трансцедентального“?

Отже царина таємничого, „невідомого“, має велику силу й над багатьма людьми освіченими.

Окрім легенд, велику увагу мають будити в етнографа і пісні, утворені й співані підчас походів з хрестами, окрім давніх церковних співів — „Христос воскрес“, „Хресту твоему поклоняюся“ й інші. Н. Дмитрук записав скільки тих ново-зложених релігійних пісень. Ці пісні пройняті таким самим релігійно-містичним духом, як і легенди, говорять про діву-Марію, про янголів, але з примішкою толкування на особливий лад сучасних життєвих подій. Тут теж можна знайти широке поле до порівнювання.

Мелодії цих нових духовних співів мають привабити велику увагу наших знавців народної української музики. Мелодії їх — своєрідні й відрізняються не тільки від церковних, та від звичайних побитових пісень, але й від „співів духовних“, кобзарських та лірницьких (а вже й ці співи мають у собі мелодійні суцільки — своєрідні). У всьому тому треба розглянутись уважно.

Миканор Дмитрук.

Про чудеса на Україні року 1923-го.

Найбільший розвиток і поширення легенд про чудеса припадає на 1923-й рік, причому ця епідемія чудес переважно охопила Правобережну Україну. Питання про причини походження цих легенд дуже складне, заплутане. В цілому цього явища всебічно не дослідив поки-що ніхто. Всяке дослідження та студювання перш над усе вимагає наявности відповідного матеріалу, а тому нижче ми його подаємо. В цій же замітці мається на увазі подати тільки те, чого бракує до зазначених матеріалів, як доповнення до порушеного питання.

Початок руху, що охопив року 1923-го Правобережну Україну і поширився поза її межі, можна звязувати з чутками про оновлення образів (ікон), хрестів, бань на церквах та ин. Оновлення траплялися у дуже багатьох місцях, сприяючи поширенню легенд (з'явилися такі, як-от „Син носить матір на руках“, „Анчихрист ходить“, відновилася легенда про закопаного до половини чоловіка в землі, про чуда з дітьми й ин.). До оновленого образу чи хреста сходилися люди, дивилися, міркували, молились, вбирали того образа у квітки, світили свічки коло нього. Почали приходити чималі групи людей, навіть з процесіями. Ось як оповідає про оновлення хреста в с. Луці Житомир. пов.:

„Це вже тиждень, як поновилає хвігура в нас на кладувиську. Зразу пуси-віла, а потом стала зулута: голова і пояс і янголи тоже стали зулуті. Стали люди йти з Іконами, с процесією, ш чужіх сіл Сагацько: з Млиниш, а так люди, ту худили й з Ліщина, й с Пісок, й з Ливкова. Довго сьпівали великі пісень: і „Поклоннічки“, і „В чистім полі на горбочку“. А потом—це в ниділю ввесьпір так приходили, а вночі обдерли розпятте, а хвігуру звалили. Ну, тепер хвігуру поставили знов, а розпяття нема. Ікони поновились в Рузьки Штутьтувуу і в Білуго Стяпана і кыля кринички—три ¹⁾“.

Найбільшої сили набрав цей рух, коли пішли оповідання про Калнівський хрест. Окрім легенди, що друкується нижче, наводимо ще два варіанти цієї легенди. 1) „Іхали на конях большевики— три їх було. То-як приїхали до того хреста, оди почав стріляти на нього (= хрест). Стріляв сім раз, а за восьмим разом кров потігла ²⁾; 2) „На роздорожжі їхав большевик, як кажуть, і вперізлив в хреста. А куля вергулася і його вбила. Куля вдарила Ісуса Христа в праве ребро і пішла кров. Почали сходитьсь, з'їздитьсь люде, почали йти процесії ³⁾“.

Люди скептичної вдачі з'ясовували це явище раціоналістично: до фігури було прибито образка з бляхи. Од дошів, стоків снігу під бляхою утворилася іржава рідина, яка після прострелення потігла з дірки й люди прийняли її за кров. Або-ж з'ясовували навмисним обманом: у перехрестя було вставлено корбку з Саранячю кров'ю. Потім підпоено міліціонера і намовлено, щоб він вистрілив у перехрестя...

¹⁾ Від свого брата Миколи Дмитрука.

²⁾ Від Артема Кухара з м. Левкова, Житом. окр., 32 років.

³⁾ Від Г. Глушенка.

Релігійний рух, зв'язаний з Калинівським хрестом, що мав характер масового психозу, охопив не лише селянські маси, але й міську людність (переважно міських околиць); напр. з передмістя Житомиру—Смолянки ходили до Калинівки мало не всі місцеві мешканці крім жидів. З різних кутків України йшли поклонники—чоловіки, молодці, хлопці, дівчата великими й малими групами поклонитись хресту, переконатися в тих чутках, що не мпнули жадної хати. „...Як стрічаюця,—оповідала баба Оксана Недільчиха,—партія з партією, то знаменують ранше ікони й хрести, складають їх до купи, а послі вже люди понадають на коліна, просять одні других прощення. В уста не цілуюця, а тільки в плечо одно другому“.

Масовий рух цей приймав форми дійсного фанатизму. Ніякі заходи влади—ні арешти, ні зняття з хреста розп'яття, ні зрізання того-ж хреста (в Калинівці),—нічого не помагали. Наводимо два перекази:

„Це в Кодні було. Ішла процесія до Калиновського хреста. Сельрада виїшла їм назустріч, зостановила їх та й почала умовляти:

— Що ви робите? Обдумайтеся! Ви темні. Ви й самі ни знаєте, що робите... Хотіли їх ни пустити.

А вони всі поставали на коліна просто в грязь і стали молиця та співать „Отчи-наш“.

Тоді Сельрада сказала:

— Ну, йдіть собі своєю дорогою.

Встають вже вони. А їден чоловік каже:

— Од нашої молитви ніяка нечиста сила не встоїть ¹⁾“.

„Це тоже було в Кодні саме кля костьолю. То як їх спинила та сельрада, чи як, вони всі впали навколішки і стали дуже молиця. То хрест с костьола зовсім зогнувся до них, пригнувся так до змлі. Всі побачили й пустили їх ²⁾“.

В зв'язку з цим рухом з'являється сила різних легенд, повір'їв, пророкувань, переказів, забобонів та пісень, що своїм змістом характеризують цілий рух. Між різного рода пророкуваннями особливої ваги набувають чутки про наближення страшного суду, есхатологічні настрої й апокаліптичні думки про кінець світу. Людність готується зустріти останній день. Роздобувають проскурки, свячену воду, по три колески з кожного збіжжя—і це все стоїть у шафі чи на покуті на той випадок, щоб, як прийде андихрист перед кінцем світу записати в пекло душі, то показати йому і він втече.

В місцевостях, ближчих до Калинівки, влаштовуються загальні обіди для поклонників, а ті, прийшовши додому, улаштовують такі обіди у себе по селах. Найчастіше мету цих обідів селяни пояснюють так само, як мету заупокійних обідів. Ідея смерти бога, як і ідея кінця світу, становує свідомість селян. „Прострелили Христа,—казали селяни, пояснюючи розум цих обідів,—і по ньому справляють обіди, як і по кожному покійникові“. На цих обідах—бесіди на теми з Апокаліпсеу, співи есхатологічних релігійних пісень (Калинівських), молитви, розмови...

Поруч цих обідів для дорослих улаштовуються також виключно дитячі обіди. Призначення їх ось яке: хутко страшний суд. Старі люди, що нагрішпи багато, не мають тої ласки божої, що діти; бог не послухає їхньої молитви так, як дитячої. А звіден—хай моляться діти, які ще мало жили і не встигли нагрішити, які ще вірні у бога. Може вони випросять надолше життя людське, може своїми молитвами одтягнуть надалі день страшного суду.

Серед цих розмов і чуток про страшний суд особливо поширюється думка про Осафатову долину, яка ще більш, ніж Калинівський хрест, охоплює й приваблює увагу селянства Волини й Поділля. Думка ця—це біблійна думка про місце, де в день страшного суду збереться весь рід людський, живі й померлі й де бог судитиме людство. Біблія вказувала, як на таке місце, на Іосафатову долину в Палестині;

¹⁾ Записано від С. Доманського.

²⁾ Від В. Блонської у б. Земській лікарні.

ува українського селянина зупинилась на долині в 12-ти веретвах од станції Рахни. Від усіх сіл потрібно принести на Сафатову долину по одному чи по кілька хрестів. Принесуть усі села, крім трьох і ці три села провалляться. Отже зо всіх сіл намагалися обов'язково принести хрести, щоб не провалитися.

Знову партії, як раніш у Калинівку, десятками, сотнями йдуть на долину з чималими дерев'яними хрестами на плечах. Хрести здебільша з прибитими на них іконками, вбрані у барвінок та инше зілля і закриті рядном чи скатіркою ¹⁾. Одягалися в чисту одягу, ноги обмотували біленькими онучками; дівчата йшли з розпущеними косами, вбрані в квітки. Молодиці й баби несли пучки зілля з застромленими в середину свічками.

Минула осінь 1923 року. Почалась зима, морози, а хрестів не переставали нести на ту долину, бо сказано: „Будуть йти по коліна в грязі, потім—по коліна в снігу, а потім—по коліна в крові, а все будуть йти ²⁾“.

Проте, хоч рух набував що далі, то все більшого поширення, але він минувся, можна сказати, так само раптово як і виник. Багато баб та жінок, що приходили від хреста, надвившися на процесії та людей, під вражінням обідів, зустрічів партій, співу пісень, під вражінням зовнішньої урочистости (вінки, розплетені коси, свічки), обіцяли ще мандрувати на-весні. Заохочені ті, що не ходили, також збиралися йти. Але прийшла весна, а руху вже не було. Тільки часом маленький гурток баб з маленькими хрещиками, вбраними в квітки, йшли тихенько на долину. Але там вже цілком не вбачалося тої сили, що була в-осени та на початку зими. Це були останні уривки минулого руху. Він сам по собі припинився. Так недавно, місяць—два тому ще жили цим, а тепер і не згадають. Ніби не сезонно стало говорити про це, так само як у жнива співати колядок або на новий рік обжинкових.

Рух зник; легенда загубила своє актуальне значіння, пророкування не здійснилися. А пророкували так багато: прихід антихриста, провал сіл, що не принесуть хрестів на долину, страшний суд і то незабаром—у 1924 році. Вже більш як рік минулося з того часу. Легенда вмирає. Для з'ясування обставин, що обумовлюють появу міта, цей рух дає надзвичайно цінний і великий матеріал, що його ще не мали в своїй розпорядженні вчені дослідники. А тому треба побажати, щоб тепер у різних місцевостях України, де чудеса ці або-ж чутки про чудеса мали місце, було зібрано й записано відповідні матеріали про такий кінець руху та про думку селян: чому так сталося?

ПРИМІТКИ.

1. Поданий тут матеріал є менша частина того, що зараз мається у мене під руками. Цінний матеріал записав у Житомирі В. Г. Кравченко. № 10 рукописного журналу „Етнограф“, що видає Етнографічний гурток Житомирських Вищих Укр. Пед. Курсів, цілком присвячено цьому матеріалові.

2. Матеріал зібрано від таких осіб:

а) У Житомирі:—1) Артем Кухар. Сторож Серафимовської церкви, років за 30. Від нього записано №№ 2, 3, 4, 5, 12, 17, 19, 20, 23, 24. Мова у нього почасти попована, знівельована впливом міста (русизми), почасти заховує особливості своєї рідної Левківської говірки (м-ко Левків, 12 веретов на півд.-схід від Житомиру), як, напр. вин, нич, под під (№ 2), большевині (№ 4). 2) №№ 6, 8, 9, 16, 18, 22 записано від баби 60 років, Оксани Недільчихи, що мешкає на Дмитрівському завулкові № 11. Мова характерна міщанська, дуже калічена, з великою домішкою російської мови. Недільчиха ходила до Калинівського хреста, пропонувала мені напитися „святої води з нового Русалима“, що принесла з Калинівки; після подорожи весь час збиралась

¹⁾ Обмотували хрести, головним чином, тоді, як переходили через місто; на полі, як мало хто бачив, несли одкритими.

²⁾ Пор. варіант: „Казали: не підеш тепер, підеш як буде по коліна грязі, не підеш як буде по коліна грязі, підеш, як буде по коліна крові (Зап. В. Петров).“

ще раз ціти, як бог сподобить. 3) №№ 14, 21, 24 записано від баби ровів по-за 70, Одарки Корнієвої; мешкає на Дмитрівській вул. № 11; мова попеована, міщанська. Корнієва має силу різного лікарського зілля, щоб помагати людям, як хто заслабне. 4) № 15 записано від студента Землемірного Технікуму С. Доманського, родом з Горшківської (потім Кутузівської, тепер Володарської) волости, Житомир. окр. 5) № 11—від діда Семена Пуздрача з с. Дворця, Троянівськ. вол., Жит. окр. 6) № 13—від учня Житом. 20-ої трудшколи Г. Глушенка, з хут. Смоківки коло Житомиру.

б) В с. Луці, Житом. окр.: 1) № 10—від матери. Говірку села Луки дотримано цілком, коли не вважаги на діалектичні тонкощі. 2) № 1—від Петра Чорноморцьового. 3) № 7—від дівч. Хвійони Гогенкової (Прізвища подано вуличні, бо на селі справжнє прізвище вживається дуже рідко; часто сусіда не знає прізвища свого сусіди).

Матеріал було занотовано з дотриманням діалектологічних відмінностей за „Вказівками“ проф. С. Тимченка (Проф. Євг. Тимченко. Вказівки, як записувати діалектичні матеріали на українськiм язиковiм обшiрi. К. 1925), але за браком у друкарні потрібних літер та значків довелося одступити не тільки од транскрипції, ба й уникнути деяких особливостей говірки.

I. Чудеса різного змісту ¹⁾.

1. Син носить матір на руках.

Ніби-то на Одіяніє прийшли с церкви, тоді, як вже розговляця. То становить жінка те сьвачене, шо посьватилось, те й починають розговляця. А мати—на пичі... То нивістка каже свому чоловікові:

— Клич матір. Це-ж такий день, шо треба абе всі разом розговлялись; гля годця треба, щоб всі були за столом, хто є в хаті.

А чоловік—син матери—каже:

— Вбийдеця й биз неї. Няхай там сидить. Вона тобі ше не надоїла?!

Потом знов вона там прибиралась до вбіда, та каже:

— Ну, клич матір та будим всі вкупі розговляця.

А він каже, шо

— Вона й так осточортила. Й так ни хочу на неї дивця, ни то ше за столом бачить.

Десь вона йуму так осточортила.

Коли жінка—зирк в вікно, бачить—хтось приїхав дуже гарними кіньми. Вона здивувалась, каже:

— Вийди-но! Якісь родичі приїхали в госьці.

Ну, входить в хату якийсь низнакомий чоловік. Поздоровавсь та й каже:

¹⁾ Редакція подає в цьому числі часопису виключно матеріали, тексти легенд, перекази про чудеса, записи вражінь, то-що, одкладаючи до дальшого числа їхне освітлення як соціально-економічне, так і історично-літературне. Недавня ще епідемія чудес, як звичайне переживання минулого, поширилась була по деяких місцях України, викликала чимало статтів у пресі та в окремих виданнях (пор., напр., р. 1925-го Вікторій: „Сучасне сектанство“, Я. Ковальчука: „Про чудеса на Україні“, А. Зорича: „Чудо в Калиновке“), розглядалася у Вінниці в липні ц. р. на суді, шо надав цьому рухові широке громадське освітлення, і тим на більшу увагу заслуговує цей рух з боку дослідників.

— Це така в вас вся симня? Шо-ж так мало?
 А вони кажуть:
 — Ні, ше є мати на пичі.
 А він каже:
 — Чому-ж ви її ни кличите гля обіду?
 Ну, вони кажуть:
 — Вона стара; нихай там сидить.
 То він каже:
 — Хиба вона вам як—ни треба? Як ни треба, то давайте міні її—стару матір.
 То син каже:
 — Биріть! З охотою оддам, ше й піддам.
 То цей чоловік каже:
 — „Поможіть міні винести та на хуру посадити.
 А вона вже стара була. То він [син] взяв її на руки винести на хуру. А той, шо прийшов, каже:
 — Винеси на дорогу.
 Ту він виніс на дорогу. А той чоловік кіньми смикнув, де й поїхав, а цей оставсь. Те й вже ни мона оставить матирн—приросла до рук. Та вже й носить по сьвіту аж до цього часу. Вже, кажуть, шо скоро в Волинську губерню прийде.

2. Дитина - нечистий.

Десь, нидалеко, в якомусь селі вродилась дитина.
 — В кого?
 — Ну, звесно, ни в корови. Ну, й вродилась та дитина та й полізла пот піч.
 Як мати хоче взяти, то воно кричить:
 — Ни чипай мене, бо я тибє вєсьо ровно задушу вночі.
 То вона ходила на чужи хати ночувати. А попросився якийсь старий дід на ноч. Просився во всіх хатах—ниде ни прийняли, аж в ці[й] послідні[й] хаті, де ця дитина була. Баба кає:
 — Я-б вас прийняла до хати, але в мене нима чоґо їсти, і я сама в хаті ни ночую, потому шо в мене такий случай—і розказала йому все. А він каже:
 — Нічоґо, я ше тибі їсти дам.
 Вона йуго прийняла. Він сказав дитині:
 — Вийди є под печки—вилізай значить.
 І воно вийшло; стало на порозі і три рази дуже рикнуло товараццм голосом, чи коров'ячим—вєсьо рамно; так рикнуло, аж вікна задрожали і нима відома, де поділося. Потом старий каже:
 — Ну, тинер вєйґда нучуй в хаті, а я піду в клуню. І сєї ночи буде виликкий пужар; ну, ви ни бійтися і ни втікайте нигуди—ваше вєє останиця.
 Як начало горіти, пішов той хадзяїн в клуню і став кликати, а той старий—нима відома де й дівєя. Вєі хати, де вин тілько просивєь на нич—згоріли. Осталась тількі та хата і клуня, де вин ночував. А потом вєі люди збіґлиєя і кажин жалів, шо не прийав його, шо це чирис того діда вєє сталось.

3. Чудо з дітьми в м. Романові (Житом. окр.).

В їдної жинки десь там гля Романова за Чудновом родилось трое дітей. Шоб їх зареґістрівать,—греба було багацько платити, а вуна не мала звіткіль, та каже:
 — Забиріть собі діти, а я ни маю звіткіль платити.
 То міліція заявила большевикам. Тільки большевики ввийшли, а ти діти по-вєтавали є колескі і кажуть:
 — Шо? Ви нас хочите забрати? Ні, ви нас ни забирете. А будим на Новий рік жито жати, то й вас разом пождемо.
 То вони налякались, де й вийшли, а діти сорвались є колесок, де й полетіли в двери на двір і нима відома де ділєсь.

4. В Любарі (кров пішла з хреста).

Це в Любарі було, в женському монастирі. В Спасітілі з ліца кров потікла. Большовики дознались і почали ножом ковирати. Як вони почали ковирати, то з'явилась третя рука і закрила ліцо. Це мині прямо дедушка в монастирі говорив.

5. В Крошні (Оновлення ікон).

В хаті сямня була бідна страшно. Жили собі і в бога ни віровали. І в їх, значить, обновилаь ікона. Вона раніше зовсім чорна була—ікона Спасителя, в таких квітках була, як то колись чай обмотували таким блискучим. А кода в них обновилаь ікона при глазах при веіх, то вони попадали веі в обморок, полякалися страшно. І тепер почали вже вірити. Особинно син ни вірив. Каже Крошенський піп:

— Вони ни вірили ни в бога, ни в чорта, а тепер стали веі вірити. І вже вся Крошня, і чехи і веі, аж просто соп'ятилися. Комунисти вже просять: „Христи нам дітей; ми вже віримо, шо є бог“.

6. Як треба до Страшного суду готуватись.

Це пастух пас вівці в полі. Приходить одна женщина до його і попросла кусок хліба. А пося попросла води,—чи не знає він наниться. А він сказав:

— Три колодця тут недалеко єць.

Він прывів ей до тих колодцев. Вона сказала:

— Візьми руками сам нанийся і є своїх рук мині дай.

А пося сказала, шо

— Я тебе поставлю над тими колодцами есторожом, щоб ти проповедував, щоб в кожного христіяніна веруючого було три просьвіри в хаті і три колоска ячних, пшенишних і житніх і сьвятая вода, бо буде ходить в сьвящені[й] одьожі і буде придлагать, щоб заієнваца до його. То сказати, шо: „в мене єць хліб, колоскі і вода сьвятая“. Придложіть йому той хліб, то він войдьот сібе.

То той старик сказав, шо

— Я буду кушать хотеть.

А вона сказала:

— Ні. Ні будеш хотеть: будеш ент.

Вона його спитала:

— Ти знаєш, хто я?

— Не.

— Я Царіца Небесная.

7. Проскурки.

Це, кажуть люди, шо хутко має быть Страшний суд. Ну, ту будуть ходить по зямлі янголи й ничисті—чорти. То як ти йуго визнаш, як він прийде в хату—кто він такий? То це в кожні[й] хаті повинно бути п'ять проскурок—шгири проскурки в рад з Уднаковими пичатами, а Удна зверху з начую [=инакшою] пичатюю і сьвачена вода. Це так, як в церкві служба на п'ятох проскурках буває. Кажуть, шо як прийде ничиста сила—Гандихрист, а будуть в хаті ці проскурки, то він ніяк ни приступить, а як ни буде проскурки, то запише души в Пекло ¹⁾.

¹⁾ Додаємо легенди, шо їх записав р. 1923-го В. Петров од В. О. Г. (с. Івниця на Волині):

I. В с. Нехворощі один чоловік обрубав ноги на хресті. Прийшов додому, а в нього в кишені—ноги; викине їх з кишені, поліз знов у кишеню, а вони знову там. Він і переодягся, а ноги все-ж-таки в кишені. Він тепер ходить по вулицях і все викидає ноги з кишені.

II. Комнезам Антін не вірив у оновлення ікон і казав: „Е, шо це за оновлення. У мене-ж хата не оновиться“. Тільки сказав це, як до нього біжать: „Ей, Антоне, в тебе хата горить“.

II. Калинівський хрест.

8. В Махновці (Чудо в клуні. Як з'явилися одному чоловікові Хрестос і божа матір і як вони балакали про кару для людей).

В самий пиред (нам женщина розказувала в Махновці ¹⁾ ше до рострела Спасителя в ґдного хрестіянина це було—він змодотив кілька снопів жита, змів йуго на куну. Вночі син його побачив сьвітло в клуні. Сказав батькові, шо, майбуть, злодїї жвто крадуть. Виходять рано, а жито все ціле. Домодотив ше кілька снопів жита. А на другу ніч це саме бачив сам хрестіянин і сказав синові, щоб піти подивиця. Син ни захтів. На третю ніч вони пішли в клуню убидва і лягли на засторонку ²⁾. Як вже совиршились ті часи (там двананцять, чи шо), то став у клуні стіл і бухінець хліба, і дві сьвічки, і двоє людей—женщина й мушчина. Мушчина сказав:

— Воже мій, боже! Шо зробіть з людьми, шо так дуже заблудили? Тра наслать на їх булезь.

А женщина просила:

— Ни мона дать булезі, по буде болить винин і нивинин.

— Дать помірок на людей,—так знов каже мушчина.

А женщина каже:

— Ни мона, по устануця старі вдови і маленькі діти і будуть плакать.

— Ну, то дать голод, каже мушчина.

— Ни мона,—каже женщина,—по був голод, то ше й гірше люди на бога нарігали.

Сказав мушчина:

— То треба показать чудиса на небі і на землі. А ті два, шо на засторонку лижать: чуїте ви, чи ні?

Вони убзиваюця:

— Чуїм.

— Ранком проповідуйте людям.

— Люди нас ни схтять слухать і аристуять нас.

Каже женщина:

— Як аристують, то й випусцять.

Той чоловік проповідував. Його таке аристували, але вже випустили.

9. Початок Калинівського чуда.

За три дні до Петра-Павла їхало три большевики і стали стрелять на Христа. Женщина на залізни[й] дорозі все це бачила, але підійти ни могла, як звесно. Як вони поїхали вже, то вона послала дітей подивиця. То діти виртаюця вже со сльозами, шо йде со Спасителя кров, ниткою так од руки до зимлі. То чириз два часа е трох сел весіли вже люди збігтись. Й страшно плакали кия того Христа. А потом стали двигаця з дальших сел люди.

III. Це було в Звїногородському повіті. У одного селянина обновилась ікона св. Миколая. Почули про це бабки, почали збиратись до хати, сьвічки ставити, запросили батюшку молебень одправити. Прочули про це й комнезами. Прийшли до хати, порозгоняли народ, подивилися на ікону й почали казати, шо це все дурниця, та й забрали ікону в розправу.

Тільки на другий день дивляться, а ікони в розправі нема, а вона на тому-ж самому місці. Прийшли знов комнезами, видаяли й забрали знов ікону до розправи. На другий день знов стоїть ікона на тому-ж самому місці, тільки ше більше просьвітліла, аж сяє. Тоді прийшли комнезами, забрали ікону, винесли з хати, порубали на тріски й спалили. Але на другий день знов ікона була в хаті на тому-ж місці.

¹⁾ с. Махнівка на Поділлі.

²⁾ Засторонок—частина клуні, де складаються снопи.

10. Труна пливе до Христа.

То вже послі того, як стріляли на того Христа й потікла кров, то бачать люди—пливе по річці зачиняна труна. То старі люди хтіли її достать. Вируть—ни мона подужать. То полізли маленькі хлопчики; підійняли її, а на беріг не могли вивести. Старі хтіли вчинить, то ни могли, а малі вчинили. Ну, то там бумага була. Іден хотів взяти, ту вуна в руки ни далаєь. А другий взяв і прочитав. То там було написано: „Ця труна пливе ду мого сина. Похоронить йому“. Вклали бумагу, та й вона закрилась. А прийшов бульшувик та хув шаблюю рубнуть. Підняв шаблю, а йому так рука й залякла. То так і ходить. А труна поплива.

11. Дворецькі люди в Калинівці.

Допіро Дворецькі люди ходили в Калиновку. А там є якаєь баба. То кажуть, що це її син стріляв. І баба ця проклинає свого сина за те, що він стріляв. А тепер вже лижить той син кля хвігури слабій—побила його лиха година.

А мати просить людей:

— Просіть бога, щоб йому Господь простив, щоб він виздоровів, то він вже більш ни буде стріляти.

Казали, що кров знати й до сіх пор, що йшла. А тепер вже ни йде.

12. Сліпа жидівка прозріла коло хреста.

Їдни[й] жидівці во снє приенилося, щоб вона пішла туди до христа. А вона була сім літ сліпа. Розказала вона сну[й] сямні, а сямня почала сміятя. А на другу ніч її знов приенилось, щоб вона так пішла проте. Ну, й дав її чоловік на дорогу грошей—десять рублів золотом і вуна пішла,—її вили туди люди, кутори йшли. Вона ни могла туди дотиснуця й пиридала ти десять рублів чириз руки. А їдна жєнщина полакомилась і забрала п'ятьорку, а п'ятьорку оддала. А та п'ятьорка приросла їй до руки і отимніло її в глазах зовсім, вона ни стала ничого бачити. Стала кричатъ дуже, ну й народу созналася, що вона так зробила. Начала вона дуже каятись і стала вєьому народу говорити, що вона полакомилась.

А та жидівка прозріла, стала бачити все і пішла вже додому з людьми, вже видюща.

Там, коля того христа попів нима. Там самий народ—читає акахвисти хто вміє, моляця, співають: „Воскрєсенія день“, „Христос воскрес“. Йдуть з іконами є свічками. Воду там бируть, землю.

13. Як київський жид вихрестився.

На днях оце-о в Вацьків¹⁾ прийшов жид до баби попоїети. Наївєь, встав, перехрестився. Баба йому каже:

— Ви, часом, на мене ни будите сердця, шо я вам скажу?

— Пожалуста, кажіть.

Вона каже:

— Ви, часом, ни їврей?

Вин каже:

— Да! Шо, ви дивуєтєь, шо я перехрестився? Я бачив у Київї, як обнови-лась церква. І я приняв християнєьку віру. Я чув, шо дєьь тут раняний Сус Христос, то це йду побачити.

14. Хоч і нема розпяття на хресті, а спасєннї бачуть.

Того розпяття нима вже на хрисці. Але як хто вгодний, спасєнний, то проте може побачить. Бачать тільки діти малі, і то не всі; ну, й старі люди—спасєннї.

¹⁾ с. Вацьків біля Житомиру по Київськїй соші в 6-7 верстах.

15. Чом попи не йдуть до хреста.

До нас прийшла с села ґдна знакома баба. То я балакав з нею про ці чудá. Питаюсь їй:

— А чом не ходять до хреста попи?

А вона каже:

— Чирис те, що вони стали ни по правді жить, стали грішити багато. То бог знае, шо робить. Йдуть до хреста тільки віруючі. Шо-ж? Як-би попи пішли туди до хреста, то їх земля ни видержала-б, а провалилася-б, так, як в Гапонїї.

16. Як зрубували хреста.

Міліція сняла розпяття на Воздвиження і заправла двісті п'адісят міліардов. Народ хотів дати викуп. Старик сидів под тим христом, молился богу. Чи во сні, чи очевидно йому явився Спасітіля і сказав:

— За міня викупу нехай не дають. Я в сорок днів прийду на свое місце.

Вони як зняли Спасітіля, ішо хотіли зрубати хреста. То зробилося три хрести. Вони не знали которого рубать і пішли за распораженіем. Сказав якийсь там начальник:

— Рубайте всі три разом.

Коли вони прийшли фторично, то зробилося кладбище. І так хрест остався. А тепер кажуть, шо вже зрубали його.

І так казали, шо зрубують, і на тому місці дуб виросте і будуть до дуба богу молитися. Це так тому старику привидилося. Поки було тепло, то він день і ніч там молився.

17. Викуп.

Те росп'ятіє зняли. А ґдному—тому хазяїнові, шо на його полі хрест, приснилось, щоб не викупляв:

— Мене вже раз продали—більш ни треба. Я сам явлюсь.

То люди полякались, бо в Писанїї написано: як другий раз з'явниця Господь, то буде Страшний Суд.

18. Кров у ящичку з роз пяттям.

Розказували, шо привизли з Вінниці в ящичку Спасітіля, щоб його знов на хрест прибити. І коли вони откривають ящика, то повин ящик крові і Спасітіля на верху плаває. Коли вони хотіли його взяти руками, то він тоне на спод, ні дайоца, щоб взяли.

19. З землі—кров.

Їдна женщина взяла змлі там [коло хреста], щоб скупати з нею дитину, бо слаба була. Як вона наляла в н́чови води, то кров оказалась в н́човах і вона ни стала купати дитини. І с того часу ни став ни хто брати більш змлі. Такий приказ був—значить люди ґдно другому стали казати вже.

20. Вінок на хресті з в довиного жита.

Вийшла вдова поля сіяти, вже пізно, вже вруна були. А йде чоловік та каже:

— Дай мнї води напиця.

— Нима в мене води. Зара[з] принису.

Він сіяв, а вона пішла по воду. Поки вона принесла, то він россіяв. Каже, щоб вона прийшла чирис сорок днів—навідалась до цього жита. То як вона прийшла чирис сорок днів, то воно квітовало. А потом чирис десять днів вже поспіло. І сказав їй, щоб жала тільки три дні: в середу, в читвер і в п'ятницю і тибі хватить хліба цього на три годи. І вже с цього жита на тому хресті вінок сплетаний—казали люди з Ливкова, з Лішчина, ще й колоссе поприносили. Рвали ше с иня.

21. Калинівський хрест на Сапатовій долині.

Йшли люди, то казали, що того тижня у п'ятницю под суботу того христа зрізали товарищі і сказали завезти на кладбище. А як-раз їхали люди на Дулину і везли христа. А вони, када йдуть с христами, то заходять в Калиновку і знаменують свої христи до того простреленово і йдуть на Долину. І ці люди чужі пулужили йуго на свого воза і повезли на Долину. А ці, що ходили цього вже тижня, то кажуть, що цей хрест вже на Дуліні. Розказують, що як сім пульт вдарило і одскочило, то так сім синіх знаків на дериві й е, як-би синяки ¹⁾.

III. Сафатова долина.

22. Чудесне побачення пастуха.

Коли пас пастух чериду і женщина подошла до його, щоб дав шо кушать. Говорить:

„Я сходила всю дівеньку і ніхто мині ни дав їсти“. Він їй дав кусок хліба і сала. А там, на ті долині було чотири колодця. То тая женщина сказала йому, щоб він сказав вдовам, щоб почистили ці колодці й поставили чотири христа. Він казав цим вдовам, об'яснив, але вони не хтіли його слухать. На хторой день оп'ять приходить та женщина. Він їй виймає знов кусок хліба й сала. Вона вже його не просить, а він сам дає. Питаєця його знов:

— Чи вб'яснив ти женщинам?

Він каже:

— Не хотять слухаця.

— Добре, вони послухаюця.

Одноу вдови стала бігти корова до тої долини. Тая вдова за коровою. В йейо же очах зара[з] там сорок хрестов стало. Тоді вони прибігли, повірили і стали чистить колодци потому, шо сказала царця небесная: „Вони послухаюця“. І вони вже штири христа своїх поставили. Ото вже називаця Сафат-Долина. То вже хто їде чи їде, то повинни туди христа нести.

23. Чудесне побачення пастуха (другий варіант).

Якась там е Сафатова долина в Подольські губерні. Там дев'ять літ старик скот пас в ти долині. Коли це на тий долині являця йому якась манашка і просить його води напиця. А там води зроду не було.

А він каже:

— В мене нима вуди. Тут я дев'ять літ пасу і ниде ни бачив вуди.

¹⁾ Додаємо легенди, шо їх записав В. Петров (від В. Г.—Івниця на Волині).

I. З одного боку в Калиновці підхід до хреста дуже важкий. Там знаходяться великі болота. Ось, одного червоноармійця поставили, щоб не йшли простою дорогою, а через трясину. Але всі пройшли благополучно, а салдата тепер бачуть коло хреста, він сидить і плаче. Й коли його питають, чого він плаче, він розказує сон:

— Прийшов до нього старець і дає лихтаря: він і питає: „На що?“ А старець і каже: „Я приніс лихтаря і ти можеш спати“. Він заснув і спав три дні, а во сні явився йому Христос і сказав: „На що ти,—каже,—людей направив на ті болота? Ти-ж знаєш, шо цей народ міг загинути, а він ішов до мене. От-же, який ти недобрый чоловік, шо ти не дозволяєш йти до мене. А між тим, я їм нічого недоброго не зичу“.

Він прокинувся. І тепер він сидить коло хреста і плаче.

II. Один штундєст за 3 версти ліз до хреста рачки, на руках і ногах доліз до хреста, всенародно сповідався в гріхах, скинув з себе одежу, роздав бідним: „Я багатий і діти в мене єсть. Але я не вернусь, тут і вмру“.

III. Дівчина там е, вся в чорному. Кажуть про неї, шо воскресла. Все проповідує. На людей не дивиться, на небо вільки. Проповідує, постидьсь, молились, бо кара насувається, а коли народ не покається, то буде кінець.

А вона йому каже:

— А он-до, подивися-но, яка криниця, вода чиста, гарна.

Я вже три годи тут худжу і тут є вода. От иди-но, пудивись.

Як старий подивився, то він здивувався, аж злякався, що це зроду ни було, аж типер оказалось, що є. Вона йому сказала, щоб поставити на ці долині сорок сороков христов. І от тому старому вона сказала, що:

— Ти будиш шість днів, а на сідьмой—помреш; ти вже більше скота пасти ни будиш.

Так і случилось. І казала тому старому, що здзесь буде фторое пришествіє—буде Господь судить живих і мертвих.

Ой, він її ше допитувався:

— Як там на тому світі?

А она йому сказала:

— Єслі будуть жити люди на зимі правідно, то бог ше прибавить віку, а як будуть грішно, то—одбавить.

24. Мерці йдуть на Осафатову долину.

Вмер в ідної жінки чоловік. А послі смерті прийшов до неї вечиром і став пририд вікном є свічкою і став її звати:

— Мотро,—чи як там,—ходи-но, я тобі шось покажу.

А вона злякалась і ни хоче. То він каже:

— Позови єусідів, як сама ни хочеш.

Ну, ту вуна позвала. Ну, й вийшли всі, дивляться—дуже велика сила народу йде, всі йдуть є свічками. То він, цей чоловік, каже:

— Ми йдем на Осафатову долину. Там буде страшний суд. Када ми прийдем, туді ви за нами будите йти—всі живиї.

А вни до неї каже:

— Ну, бувай здорова, бо міні треба євет партії доганяти.

Той мертвий сказав, що до Нового году будим йти на Сапатову долину ми, по Новому—ви, живі.

25. Як почали хрести ставити ¹⁾.

Одного разу виїхав дядько в неділю орати. Коли йде шляхом жінка, підійшла до пастушка, попрохала їсти,—бо голодна була,—попоїла, а тоді й каже хлопчику:

— Піди, скажи дядькові, щоб не орав.

Хлопчик пішов, сказав, але той не послухався. Тоді вдруге послала жінка, а той знов не слухає. Втретє послала вона хлопчика:

— Скажи, що ані він, ані воли його сьогодня, може, додому не вернуться.

Дядько знов оре далі. Коли, дивиться, один віл падає.

Тоді він злякався, побіг до жінки й просить її:

— Шо мені робити?

А вона йому й каже:

— Покайся! Постав на цьому місці п'ять хрестів.

А люди побачили й теж почали ставити:

— Коли йому добре, то хай і нам буде добре.

26. З'явлення пастуху матери божої.

Асафатова долина коло ст. Рахни, в 12-ти верстах. Там єсть яр і зветься він—вдов'я земля. Хазяїн там—пастух бідний. Являється йому жінка, вся чорна й каже:

— Я—матер божа! Дай мені хліба, я їсти хочу, і дай мені води, я пити хочу.

¹⁾ Легенди (чч. 25—28) подав В. Петров. Записано ці легенди від В. О. Г-са б. службовця на залізниці, 40 років, з с. Івниці на Волині.

— Підіть,—каже пастух,—отут є три вриниці.

Підводять її до вриниць і каже:

— У цій я постолі мочу, а з оцієї п'ю завжди.

Вона нагнулась до води й—вода вся чорна зробилась:

— Оце, каже, як мене обкурили: всі Євангелії скурпили, мене обкурили.. Ти постав тут хрест і скажи всім селам, щоб хрести поставили. Може, ми умолимо Христа, бо погибель буде.

Він пішов в сусіднє село, заявив всьому обществу, але над ним посміялись, поштурхали, й він пішов додому.

На другий день знов з'явилась божа матір і каже:

— Чому-ж ти хреста не поставив?

Він і каже, що його тільки штурхають, сміються з нього.

— Ну, нічого! Постав ти хреста.

— З чого-ж я поставлю. У мене нічого нема.

— З паличок! А сам піди ще раз.

Пішов він знов до общества, його знов побили, але діти зробили хрест з паличок і поставили.

А там в селах штунди багато, прийшли вони в поле, побачили хреста. й побили його камнями і пішли додому. Коли повернулись на поле, а на тому місці—три хрести великі, що й до цього часу стоять.

27. Пастух не приймає хрестів.

Поставили вже на Осафатовій долині 10 т. хрестів. Одно село послало хрести з насмішкою. Пастух тим, що привезли хреста, і каже:

— Я вашої жертви не можу прийняти, бо коли хреста робили, то курили, лаялись, а коли везли, то сиділи на хресті.

Ті, що привезли, почали його лаяти, й поставили хреста, а коли поставили, хрест їх зробився весь чорний.

Інші теж привозять. А пастух їм і каже:

— Не можу прийняти, бо отой 9 літ не сповідався, а коли везли, то плювали, насіння лузгали...

Тоді ті почали плакати, просити. Тільки як покаялись, прийав.

Ще одні привезли й він не хотів прийняти. Тоді взяли пастуха, повели його, побили так, що він не міг піднятись, і кинули в воду й камінням придавили, але на ранок він цілий був коло хрестів.

28. З Калинівки послають чоловіка на Асафатову долину.

Послали з Калинівки на Асафатову долину розвідчика Михася. Він ішов сто верст, нічого не їв, бо ішов без шапки й прийшов на третій день підвечір. Входить в хату до пастуха і став коло порога. А пастух і каже до нього:

— Здалеку прийшов. Три дні не їв і не спав. Поклади на стіл свічку й іконку.

Михась хотів свічку засвітити, а пастух йому й каже:

— Не світи свічку, ми не достойні.

В хаті у пастуха народу багато, стоять на колінах, моляться й він помолвився. Коли раптом зоря падає на іконку:

— Жертва твоя прийнята,—сказав пастух.

Побісідували вони з пастухом, пастух вийшов з хати, а за ним і народ, хто цілує, хто сміє, стривають, як апостола.

Потім розпитався, чи можна привозити. Пастух каже:

— Привозьте. Вже половину привезли, але не всі ще привезли. Коли всі привезуть, буде щось. Після нового року.

Калинівські пісні ¹⁾.

Пісні, що тут друкуються, записали різні особи: Н. Дмитрук записав ч. I, IV, V. Записи зроблено в с. Луці, Левківськ. району, Житомир. окр. Ч. I-е записано від Антоєвки Ришитникової, що ходила до Калинівського хреста разом з багатьма селянами з с. Луки. Ч. IV-те та V-те від хлопців Сцьопи Шумилового й Лівона Шкробового. Ч. II-е записав Л. М. Юркевич від селянина Степана Шиндера з с. Дорожинки Богопіль. р., Первомайської окр., людини старшого віку, непсьменного. Ч. III-е записала В. О. Матушівська від лірника з с. Мотвилівки Київ. окр., Пашениченка Якова. Ч. VI, VII, VIII, IX-е записав В. Петров від В. О. Г—а з с. Івниці на Волині.

Вперше „Калинівські“ пісні з'явилися в друку в книжці Вікторії: „Сучасне сектанство“. Тут надруковано два варіанти „Пісні про Калинівський Хрест“ („У Калинівці на горбочку“). „Пісня про „Калинівське чудо“ дуже поширена і широко розповсюджена на Київщині й Волині“—пише тов. Вікторія „Ця пісня,—додає вона далі,—є остільки характерна, що заслуговує навіть на особливе вивчення ²⁾“.

Ми друкуємо з нашої збірки три варіанти цієї пісні в записах Н. Дмитрука, Л. Юркевича й В. Матушівської.

I.

1. В чистом полі на гурбочку Чистив москаль вінтовочку.	9. Її люди отказують: — „Нихай йму бог прощає“.
2. Чистить він, прочищає, На хрест божий він стріляє.	10. — „Щоб ти, сину, ни родився, „Що весь народ стривожився“.
3. На хрест божий дирив'яний, Як вистрелив—зрубив рану.	11. — „Ни лай, мати, що вродився, Всей народ пробудився;
4. Зрубив рану під рукою, Полялася кров річкою.	12. А то люди усі спали, Та й за бога забували.
5. Полялася кров річкою, Йде народ все тулюю.	13. Уже до церкви не ходили, Малих дітей ни христили.
6. Йде народ молиться. На хрест божий дивиться.	14. Уже церкви замикали, А тіатри встановляли.
7. Коло хреста того матв [=москаля] Стала народ умовляти.	15. А тіатри—пліхі штуки, На тім світі тяжкі муки ³⁾).
8. — „Прусціть мінї, сину мому“, Сину мому проклятому.	

¹⁾ „Калинівських пісень співали: а) по дорозі до хреста й назад; б) у церкві, як запричасні; в) на загальних обідах дорослих та дятячих; г) на вулиці та д) по хатах, як збереться гурт“. (Примітка Н. Дмитрука).

²⁾ Вікторія. Сучасне сектанство. ДВУ. Харків. 1925, ст. 27—28.

³⁾ З варіантів, що маютья в архіві Етногр. Ком. (запис С. Якимовича, с. Хрещаті Яри, Тарашанськ. пов. Івана Снігура, с. Кожухівка на Гуманщині; В. Петрова, с. Івниця на Волині; Н. Дмитрука, с. Лука Житомир. окр.) за браком місця, друкуємо найбільш відмінні: запис Л. М. Юркевича й В. О. Матушівської.

1. Ой, у полі на горбочку
Чистить салдат вітовочку,
2. Чистить, чистить, прочищає
На хрест божий прицел має.
3. А хрест божий дерев'яний.
Як вистрілив, зробив рану,
4. Полилася кров гаряча,
Полилася всьо рікою,
5. Іде народ всьо толпою.
Проклинає мати сина:
6. — „Щоб ти, сину, не вродився—
Увесь народ сколотився“.

1. В Калиновці на горбочку
Чистить москаль вітовочку.
2. Він чистить, прочищає.
На хрест божий поглядає.
3. А хрест божий, хрест високий,
Хрест високий, дерев'яний.
4. Як прострелив зробив рану,
Зробив рану лід рукою.
5. Пішла в нього кров рікою,
Пішов народ весь товпою.
6. А на хресті сам Спаситель,
А під хрестом діва мати.
7. Прийшла мати одвідати:
— Ой, ти, сину, ти, синочку,

1. Чириз море широкее,
Там літіло три янголи.
Чириз море широкее,
Там літіло три янголи,
5. А за ними божа матір;
Стала вона питати:
— „Чи ни бачили сина мого,
Сина мого їдиного?“
Їден каже:—„Ни бачив я“.
10. Другий каже:—„Ни видів я“.
Третій каже: „Зустрітив я“.
Жиди його іспіймали,
Назад ручки зав'язали,
Ше й на хресті руєпннали;
15. Ручки-ножки прибивали,
Шпіншную пиризали,
С терну вінок накладали,
Ше й укусом напували,

II.

7. — „Не лай мене, моя мати,
Що я на світ уродився:
8. Уже люди усі спали,
Вже за бога забували,
9. Псалтирі не читали,
Богу жертви не давали,
10. Малих дітей не хрестили,
Бога в тіятрах приставляли.
11. А тіятри—плохі штуки:
На тім світі—вічні муки.

III.

8. На що ти родився?
Уродився на гуляння.
9. Взяли тіло на мучення,
А на хрест на страдання!
10. Ви, людіє—християне,
Христу богу поклоніться.
11. Будуть люде невірніт,
Будуть церкви замивати,
12. А тіятри справляти.
Малих дітей не хрестити,
13. Да будуть звездити.
На віки віков ¹⁾.

IV.

- С серця крові дуставали.
20. — „Ой, сину мій возлюблений!
Я ни без болю тебе мала,
Ше й на хресті доглядаза;
Ручки-ложки цюлувала,
Слізьми рани заливала.
  25. Ой, сину мій, терпів муки;
Терпів муки, терпів рани
За нас грішних християнів.
Жиди тебе розипнали,
Християни простриляли,—
  30. Кров христовую пролляли“.

У варіанті, що його записав В. Петров, відрізняється початок: „Через гори високі, через реки глибокі, там летіло три анголи, арханголи. А на ветрічу божа матер питається“...

¹⁾ Цей запис зроблено від лірика з с. Мотовилівки, Пашиниченка Якова. На запитання, звідкіля він почув цю пісню, він відповів, що були з Мотовилівки люди в Калинівці, привезли листочки й по тих листочках він вивчався; на питання, що то за „листочки“, дід відказав, що їх роздають тим, що бувають в Калинівці (Поділа В. О. Магунівська). Було-б дуже бажано розшукати ці „листочки“ й надіслати до Етногр. Комісії.

Рядок 15-й співається: „В ручки-ножки гвозди гнали“.

Рядок 21: „Без болю тебе я мала“.

Ряд. 25: „Ой, сину мій, назеранин“.

Ряд. 28—29: Тії самі крестіане, вони-ж тебе розстріляли“.

V.

1. Щаслива тая путь, Що поклончики йдуть. Алілуя, алілуя Що поклончики йдуть 2. Не самі-ж вони йдуть, Їх янголи видуть ¹⁾ 3. Їх янголи видуть Херувіми поють. 4. Херувіми поють В Новий Русалім видуть. 5. Хто в Русалім піде, Той спасений буде! 6. А хто в Русалім не піде, На век грешний буде.	} приспів.	7. Там Христос пухудив І слідочки полишив. 8. І слідочки полишив, За наз грішних кров розлив. 9. За наз грішних, за наз всіх Пострадав на хресті 10. Сім ран получив, А на восьму пострадав. 11. За наз грішних христіан Кров Христову пролляв. 12. Поклончики мої, Поклоніться мині, 13. Поклоніться мині До сирої землі.

VI.

1. Щаслива та путь, Що поклонники йдуть. Алілуя, алілуя Що поклонники йдуть. 2. Не самі вони йдуть, Їх янголи ведуть. 3. Їх янголи ведуть, Херувіми поють. 4. Херувіми поють, В Новий Русалім ідуть. 5. В Новий Русалім ідуть, Хресту жертву несуть. 6. Щасливий той день, Що там Новий Русалім. 7. Там Господь походив І слідочки полишив. 8. І слідочки полишив, І сім ран получив. 9. За восьмою пострадав За нас грішних христіан. 10. За нас грішних христіан, За нас всіх простріляли на хресті.	} приспів ²⁾ .	11. Ви, поклонники мої, Ви не вірили мені. 12. Ви не вірили мені, Що я ранен на хресті. 13. Ви, поклонники мої, Поклоніться ви мені, 14. Поклоніться ви мені До сирої землі. 15. Сім янголів ідуть, В руках чаші несуть. 16. В руках чаші несуть, Кров Христову собирають. 17. Кров Христову собирали, На престолі становили. 18. На престолі ставили, Службу божу отравили. 19. Службу божу отравили І весь світ нагодили. 20. Весь світ нагодили. І водою покропили.

VII.

1. — „Божі діти Куди ви йдете?“ Свят, свят есі, боже (Приспів ³⁾). 2. — „А ми ідемо На ту долину, На ту долину, На Сафатову.“	4. На тій долині Божа мати. 5. Божа мати Зі своїм сином. 6. Янголи злитять, В труби затрублять,

¹⁾ Після кожної строфи співається два рази „алілуя“ і повторюється останній рядок строфи.

²⁾ Після кожної строфи співається два рази „алілуя“ і повторюється останній рядок строфи.

³⁾ Приспів повторюють після кожної строфи.

7. В труби затрублять,
Мертвих розбудять:
8. — „Вставайте, мертві,
Ї страшному суду.
9. Будемо судити
На дві сторони:
10. Праведні душі—
В праву сторону;

Чи ви чули, люди,
Який тепер день,
Що прийде Спаситель
Судити людей.
Чи ви чули, люди,
Який тепер час,
Що прийде Спаситель
Судити всіх нас.
Чи знаєте, люди,
Що світа кінець.
Хто заслужить царства,
То тому вінець.
Праведні душі
В царстві твоєм;
Будемо співати
Божого хреста;
Будемо сьликати
Ангелів сюда.
Будуть громи гриміти,
Буде земля й небо
Страшно здвіжати.
Будуть ангели

1. Страшний, страшний смертельний
час
Живущим во гріхах.
Боже мой, боже мой,
Вскую мя оставил. } Приспів ¹⁾
2. На Голгофі, на горі
Спасителя розп'яли.

Будуть собаки гавкати;
Скотина сильно ревіти;
Земля буде сопіти;
Дванадцять громів буде гриміти.
Весь світ зміниться
І все переміниться.
Буде ходити по-під хати
Анцхрист, але його не пускати,
Бо він буде пачатувати

11. Грішні душі—
В ліву сторону.
12. Праведні душі
Возвеселяться.
13. Грішні душі
Гірко заплачуть;
14. Гірко заплачуть
І гріхи зобачуть.

VIII.

В труби трубить,
В труби мідній;
Не улежать живі,
Живі й мертві.
Ставайте-живі й мертві,
Годі спати.
Пора перед богом
Гріхи здавати.
— Праведні душі
В царстві моєм
Будуть пісні піти
В царстві моєм.
А ви, грішні душі,
В огні горіти.
А грішні душі до Господа
Руки вздимають,
Свого отця й неньку
Проклинають:
— Чом, одець, неньку,
Мене не учили
Що я царства
Не заслужила?

IX.

3. Божая мать стояла,
Спасителя умовляла:
4. — „Спасителю, сине мой,
Прийми душі, упокой.
5. Одчини райські врата,
Чи ввійдемо ми тудя?“
6. Господь руки розпростер
І всім гріхи нам простив.

X ²⁾

І в свою книгу записувати.
Вечіром з хати не виходити,
Бо можна собі пошкодити...
І не треба лякатись,
Бо це ще не кінець;
А треба придержуватись законів,
Що нам дав наш всевишній.
Треба молитись по-вськ час,
Щоб бог нас від лукавого спас.

¹⁾ Приспів повторюється після кожної строфи.

²⁾ Як додаток друкуємо цю пісню, що її записав О. Т. Довгань на Гуманщині від селянина. Ця пісня, хоч безпосередньо й не зв'язана з Калинівкою, але вона зв'язана з Калинівськими піснями тотожністю есхатологічного свого змісту й яскраво малює той час (Різдво р. 1923-го), коли, як зазначає записувач, селяни чекали страшного суда.

О. Курно.

Як водили перегеню.

Поданий тут звичай я записала 1922 р. на Канівщині. Фольклорна література, здається, його досі не занотувала. До самого слова „перегеня“ дано в Грінченківському словнику таке пояснення: „Ряженая девушка, пугающая, ради шутки, подруг: взяв в руки клубок вала, вытягивает их вверх; клубок играет роль лица, которое повязывают платком, на руки и плечи натягивают рядно. Лохв. у.“ В описаному нижче звичаї перегеня має відмінне значіння.

Баба Павлина Ляшенкова, 65 літ, у с. Росаві таке розказувала за перегеню¹⁾:— Як буряки полиють, то по роботі усі гуртом, дівчата й хлопці водять перегеню: дівчину усю до ніг умотують червоними поясами, що їх із себе знімають; оставляють тільки місце для очей і морди. Руки дівчина підносить над головою і долонями їх складає; руки теж обмотують червоним поясом і між долоні встромляють квітку. А де шия, обвязують білою хусточкою, щоб знатно було, де голова. На таку дівчину кажуть перегеня. Вона йде напереді й усе кланяється. Коло неї йде парубок, зветься козак. Козак навхрест обвязаний теж червоними поясами,—то наче її (перегені муж). За перегеню йдуть дівчата й парубки, усі гуртом, співають, танцюють, музика грає. Перегеня усе їм кланяється, просить співати й танцювати. Як перегеня дівка висока, то вона пішки йде, а як невеличка на ріст, то вона стає на плечах в одного невисокого парубка, а з двох боків її піддержують, щоб не впала, двоє парубків,—на їх кажуть підпірки. Так перегеню несуть у двір до пана. Там вона пану кланяється. Пан їм платить за роботу, а тоді вони розходяться. Перегеня може бути кілька.

У тому самому селі Росаві дід Віталій Кравченко, 59 літ, інакше розказував за перегеню. До вечірнього пруга розпускають уже з роботи, а робить душ із 500, усе з різних сіл. Вибирають „дівцю“, умотують усю поясами, і руки вмотують; голову обмотують „лентою“ чи хусточкою, так що пізнати тую дівку не можна: видно тільки очі, ніс і рот. На голові вона має вінок із стрічок і польових квіток; за вінок устромляють дві обмотані хусточками ложки,—це наче роги, а вся дівчина на козу схожа. Далі обирають „два охотники (охочі парубки), що согласні“. Вони стають поруч тієї дівки-перегені, пригинаються до неї, і перегеня стає одною ногою одному парубкові на праве плече, а другою ногою другому парубкові на ліве плече. Парубки держать сапилна, і вона держиться за ті сапилна руками²⁾. Позаду перегені скрипник грає, а далі всуміш йдуть дівчата й хлопці, придержуючися рядків. Так йдуть до панського двора. Там стають півкруга, а перегеня й скрипник посередині. Спершу всі танцюють під музику, а в середині півкруга перегеня, стоячи на плечах у парубків, „чудує“, „виковирює“ (робить різні чудні рухи). Під кінець і вона злазить з плечей, йде до пана. Пан їй дає грошей у руки, а тоді й вона й усі інші тан-

¹⁾ По змозі зберегаю стиль баби Павлини.

²⁾ Дід Віталій тут очевидно переплутав два випадки: один, коли перегеня мала руки обмотані, і другий випадок, коли вона мала вільні руки і могла ними держатися за щось.

цюють і розходяться. Дід Віталій казав, що перегеню водили не тільки скінчивши буряки полоти, а й весною, як водили танки й усякі гри, то теж справляли перегеню, але те бувало не за справжню перегеню, а наче за репетицію, бо до пана не водили. Із слів діда Віталія перегеню справляли ще літ із 40 назад.

У с. Семигорах, теж на Канівщині, баба Степанида Олехвіренкова ще инакше розказувала за перегеню (вона каже „перогеня“). Дівчину обмотують червоними поясами, не оставляючи місця для очей і рота, але вона все одно бачить, бо пояси в'язані, дірчасті. Перегеня, хоч-би й високого росту була, стоїть на плечах у двох парубків, і щоб вона не впала, двоє хлопців несуть попереду граблі чи дрючки, що за них вона держиться, маючи не обмотані поясами вільні руки. Вона у вінку. Із слів баби Степаниди перегеню водили тільки там, де „підварки“ (фільварки) були, тоб-то в с. Миронівці, то-що, а в Семигорах перегеню не водили.

У с. Миронівці на Канівщині дід Рахолом ¹⁾ Чемерне, 76 літ, що від його я вперше почула „перегеню водити“, казав, що перегені давали в руки ложки, і вона ними, йдучи в двір, кладала. Дід цей запевняв, що перегеню водили й у свята, на Трійцю, на Спаса. Його жінка, баба Чемериска, заперечувала це і говорила, що перегеню водили тільки на буряках і що бувало й так, що дівка на дівці стає.

Як перегеню водили, то співали таких пісень ²⁾:

I. Ой бив мене муж, Ой бив волочив, Прив'язав ниткою, Бив соломинкою, Та ще й не навчив. II. А я з того зла Та спати лягла. Устала раненько, Вмилася біленько Та й поснідала. III. Із'їла вола, З'їла барана, Сім мішків горішків, Сімдесять поросят, Чотири качечки, Горщечок кашечки,— Голодна була. IV. Вишила вина	I. V. VI. VII.	Три бочки до дна, Три мірки горілки,— Не п'яна була. Берегом ішла, Коника вела, За гриву держала, До хлопців іржала: І го-го го-го! І го-го го-го Матері його, Передлюбила, Переманила Жениха мого. Матінко моя, Люблюся вже я. — Любися, доненько, То твоя воленька,— Така була я.

II.

(Цією піснею, казала баба Павлина, перегеню наче лякають, що козак їй покине).

Ой і горе, горе, в кого жінка перша,
А в мене другая, та й та молодая 2.
Сама рано встає, мене розбуджає:
— Вставай, головатий, товару давати,
А я піду на базар соли купувати.—
Соли не купила, в трахтир заблудила,
Ой, боже мій милостивий, що-ж я наробила:
Свині в вікна скачуть, діти їсти плачуть:
— Ой, тату наш, тату, затопи нам хату,
Затопи нам хату, навари нам їсти,—
Пішла мати на базар, нема чутки й вісти.—
Не буду топити, не буду варити,

¹⁾ Ще його називають Торомей—Варфоломей.

²⁾ Пісні записані від баби Павлини Лященкої в Росаві.

Возьму цій та й на тік жита молотити ¹⁾.
 Чи вдарю, не вдарю, на шлях поглядаю:
 Чужі жінки з базару йдуть, моєї немає.
 Коли трошки згодом іде жінка з родом,
 Іде жінка з родом,—у куми немає роду,
 Ти думаєш, милий, що я іду п'яна,
 Питай-же ти цих людей, що й разу не впала.
 Не буду питати, та буду карати,
 Ой щоб не йшла мила в трахтир почувати.

III ²⁾.

Ой, ви дівки-чорнобривки,
 Не бачили мої жінки?
 Моя жінка знакомила,
 Піддрьопана ззаду свита.
 Моя жінка не п'яниця,
 Іде з коршми, не звалиться.
 Як почує в голові,
 Лягає спати у рові.
 Прокинеться, як та курка,
 Без очінка, без каптурка,

Покриється рукавом
 Та втікає ровом.
 Зострічає на дорозі ³⁾
 Аж чотири всі мужики:
 Одному дала в груди, ⁴⁾
 А другому дала в зуби,
 Третьому дала в шия,
 А четвертий вибіг на дорогу,
 Де христиться: слава богу.

IV ⁵⁾.

Дала мене мати за нелюба заміж,
 Ой доле, доле, за нелюба заміж.
 Дала мені мати корову рябую,
 Ой доле, доле, корову рябую.
 Корову рябую, дійницю новую,
 Ой доле, доле, дійницю новую.
 Дійницю новую, цідилку тонкую,
 Ой доле, доле, цідилку тонкую.
 До корови, мати, треба рано встати,
 Ой доле, доле, треба рано встати.
 Треба рано встати, к череді прогнати,
 Ой доле, доле, к череді прогнати.
 А я люблю, мати, до світа гуляти,
 Ой доле, доле, до світа гуляти.
 До світа гуляти, до полудня спати,
 Ой доле, доле, до полудня спати.

18-літня молодиця з Черкащини, що випадком була в Миронівці, розказувала, що й у с. Сумках на Черкащині літ із 10-12 назад було щось подібне до перегені, як обжинки справляли. Назви того звичаю вона не пам'ятала. По жнивях вибирають дівчину; вона стає й руки по-над голову знімає, сплівши їх пальцями. Усю дівчину обминають рядом, а руки, де вони пальцями сплетені, обв'язують хусточкою,—це наче голівка. Де пояс, там дівчину перев'язують перевеслом. Руками дівка „чудує“, робить різні рухи, то згинаючи їх, то випростовуючи наперед, то знімаючи їх над головою,—для глядача це рух голівки. Дівка стоїть на землі; поруч її іде той, що несе вінок з пшениці. Так вони з усім гуртом ідуть до панського двору. Пан їм дає горілки й вони розходяться.

¹⁾ Доєї пісня йде повільним темпом, а далі жвавішим і тоді „як ударять трипака“—казала баба Павлина.

²⁾ Цю пісню співав дід Віталій Кравченко в Росаві.

³⁾ Дід співав „на дорозі“.

⁴⁾ Дід співав „дала груди“.

⁵⁾ Співала баба Степанида Олехвіренкова в Семигорах.

Дмитро Ревуцький.

Сучасна пародія на українську народню думу.

Колісь небіжчик П. Житецький убачав вияв „разумного и жизнеупорного закона человеческого прогресса“ в тому, що народ український не тільки утворив славетні свої козацькі думи, ба з протягом часу використовував і архаїчну фразеологію дум, склавши гумористичну пісню, пародію на думи українські¹⁾. Таку пародію П. Житецький знайшов у Збірці П. Чубинського, в пісні про кудого собаку, що „на синьому морі, під припічком долі“ обметицю їв²⁾. Змістом своїм це—уривок однієї з числа так званих „нісенітниць“, ще й до того не зовсім літературного характеру, отже-ж цікава тут форма, що цілком повторює ритміку українських дум (чергування рядків із нерівним числом складів—иноді без рими, а здебільшого з жіночою римою дієслівною) і фразеологію їх—натурально, в пародійному стилі:

Де не взялась з помийниці супротивна хвиля...

(див., напр., у Антоновича В. і Драгоманова М. „Историческія пѣсни малорусскаго народа“—дума „про Олексея Поповича“, т. I, стор. 186);

Там вареники-невільники в сметані потопаять...

(там-же);

А я на їх велике милосердіє маю...

(цитована робота—„Дума про трьох братів азовських“, стор. 116).

Ще знаходимо ми подібну пародію на думи в „Українських записах“ П. Мартиновича. Це—дума „про дідка—Михійка“, що її записав П. Мартинович од славного кобзаря Івана Кравченка (Крюковського) у м. Лохвиці, на Приліпці, в травні 1876 року. В ній повторюється між іншими ряд віршів із наведеної вище пародії із збірки П. Чубинського³⁾. Отже це не звичайна „нісенітниця“. Тут, як правдиво зазначає Ів. Каманін, висміяно зміст того козачого життя, що утворилося в наслідок приборкання Коліївщини й зруйнування Запорозької Січі⁴⁾. Ів. Єрофеєв гадає, що як пародію думу треба вважати за твір не раніший од XVIII віку⁵⁾.

Все-ж, хоч які цікаві для нас зазначені вище зразки дум-пародій, не менш цікаво було-б нам знати й самий характер їх музичного виконання, і тут, на жаль, доводиться констатувати, що ніхто із дослідників не записав мелодії цих дум-пародій, навіть не описав хоч-би приблизно самого характеру виконання. Нам доводиться тільки робити логічний висновок-гіпотезу, що виконання, при схожості самої словесної фактури пародій із фактурою справжніх дум мусіло бути теж подібне до

¹⁾ Житецький П. „Мысли о народныхъ украинскихъ думахъ“. К. 1893 (відб. із „Кіевской Старини“ того-ж року), стор. 175.

²⁾ Чубинський П. „Труди“, Спб. 1874, т. V, стор. 1170, № 211.

³⁾ Мартинович П. „Українські записи“—„Кіевская Старина“ 1904, II 307—308.

⁴⁾ Каманін Ів. „Українські богатирі козацької доби“—„Записки Українського Наукового Товариства в Київі“, кн. XI; окремо—Київ 1913, стор. 21—22.

⁵⁾ Єрофеєв Ів. „Українські думи і їх редакції“—Зап. Наук. Т-ва в Київі. Кн. VII (1910 року), стор. 61.

вигосання дум кобзарями-професіоналами, хоч-би й без акомпаньяменту. На таку думку наводять нас і пісня, що подаємо її нижче.

У січні цього року я виїхав із Москви до Київ. В вагоні їхала група жидівської молоді, що весь час весело виспівувала пісні. Особливий успіх мала пісня „про Микитку“, яку з великою експресією співав високим горловим тенором молодий комерсант Йосип Григорович Котляр, із міста Гуманя. Ці відомості здобув я від нього згодом, познайомившись з ним і попросивши проспівати „для мене пісню „про Микитку“. Це він і зробив з великою охотою, давши мені змогу тут-же записати її. Записані мелодію й текст подаю нижче (вимову виконавцеву додержано).

З великою експресією.

(♩ = приблизно 76 сл. м.)

Ой, Микитко, Микит-ко! Шьо буде с тебе, як ти будеш забо-ліва-ти, і роїфе бу-де до те-бе прихода-ти,

і лікарство ти-бі да-ва-ти, і воно то-бі не буде пома-га-ти? Ти будеш лежати і мовчати, мовча-ти!

1. Ой Ме/икитко, Ме/икитко!
Шьо буде с тебе, як ти будеш заболє/івати,
і роїфе/н буде до тебе приходати,
і лікарство тобі давати,
5. і воно тобі не буде помагати?
Ой, Ме/икитко, Ме/икитко!
Шьо буде с тебе, як ти будеш умирати,
і три соломинки будуть тобі покладати,
і жінка й діти будуть плакати?
10. Ой, Ме/икитко, Ме/икитко!
Шьо буде с тебе, як хевре кедойшем будуть тебе носати ¹⁾
і мелех дойме буде тебе питати,
як тебе звати,—
шьо ти тоді будеш казати?
15. Ти будеш ле/ижати і мовчати, і мовчати!

„Ройфе“, як поясняв мені сам співець,—доктор; „хевре кедойшем“—марщики, похоронне братство, люди, що виносять мерців; „мелех дойме“—в давній народній уяві—янгол, що направляє душу до пекла або раю (як пояснює І. Галант—malach dusho—янгол пекельний).

Говорячи про „три соломинки“, пісня, очевидно, патякає на звичай обмивати мерця доконче на соломі. Цей звичай, на думку проф. Шляпкіна („Народная словесность“, ч. I), є без сумніву відгомін колишнього звичаю спалювати тіло померлої людини.

Подану вище пісню „про Микитку“, як ми гадаємо, можна цілком уважати за сучасну пародію на українські думи. В цьому переконує нас перш за все віршова будова пісні, надзвичайно природня для дум: вся вона поділяється на нерівні музичні періоди (рядки 1—5, 6—9, 10—14 та 15); вірші дуже нерівні що-до кількості складів у кожному і оздоблені по кінцях виключно дієслівним римом. При зовнішній схожості з думою, гумористично-пародійний характер її виступає дуже яскраво. Музичний бік пісні „про Микитку“ ще більш нагадує нам про українську думу: тут той-же загальний характер досить експресивної рецитації. Коли співак на мое про-

¹⁾ Попсована форма „ношати“, як і раніш „приходати“.

хання повторював пісню, він так само імпровізував її виконання, як це роблять звичайні кобзарі, виконуючи думи (на жаль, за браком місця я не можу навести варіантів того, як ухилювалася, хоч часто й дуже незначно, мелодія підчас виконання—імпровізації). Починається кожний музичний період пісні з дуже експресивної музичної фрази, що має цілком характер так званого „плачу“ в думах, далі речитативними ступенями спадає вниз, щоб закінчитися характерним для думи речитативом на одній ноті з типовим переходом на кварту. Все оздоблюється досить невловимими для слуху дрібними мелізмами, теж дуже характерними для дум.

Останніми часами дослідники українських народніх дум (Ф. Колесса, К. Квітка та ин.) підкреслюють можливість великого впливу похоронних голосіннів на утворення дум—що-до музично-ритмічної будови їх. Тому цілком можливий і факт наслідування в нашій пісні „про Микитку“ українських народніх голосіннів із тією-ж пародійною метою.

Від своїх слухачів—робфаківців я чув, що й відомий співець жидівської народньої пісні Епельбаум теж співає пісню „про Микитку“; але бувши на його концертах, не довелося мені почути ні разу цієї пісні, дарма що на останньому концерті публіка й кричала: „Микитка, Микитка!“

ОГЛЯДИ, КРИТИКА И БІБЛІОГРАФІЯ

Климент Квітка.

Музична етнографія на Заході.

В тій кількості рядків, яку дозволяє уділити на музичну етнографію обсяг нинішньої книжки, нема змоги подати реєстра хоч-би значніших діячів та установ, що працювали й працюють на Заході над цією паростю знання, і видань, їй присвячених у цілості або в часті. Тому доводиться обмежити цей короткий огляд найбільшими західними державами.

Перша поважна праця, що дала висновки, угрунтовані на точнім вимірюванні й визначуванні абсолютних висот і інтервалів, була направлена на гами позаєвропейських народів, що виявляються в інструментальній музиці. Це була праця англійця Олександра Елліса (A. J. Ellis) „On the Musical Scales of Various Nations“ надрукована 1885 року в лондонському журналі Товариства Мистецтв (Journal of the Society of Arts, vol. XXXIII)¹⁾. Інтервали вираховувано в центах ($\frac{1}{100}$ півтона) за поміччю спеціально збудованого для цієї роботи інструмента— „дихорда“.

Фонограф було пристосовано до музично-етнографічних цілей найперше в Сполучених Штатах Північної Америки. В. J. Gilman, навчатель музичної психології в гарвардському університеті, опублікував 1891 року першу працю (про спів індіанців Суньої) на підставі фонограм, що зняв W. Fewkes. Дальшу працю над збиранням зразків і дослідом музики аборигенів Америки провадили, окрім Джільмна, директор музичної школи і музичний письменник J. Fillmore, професор антропології в університеті Columbia (Нью-Йорк) Fr. Boas, Miss A. C. Fletcher, Natalie Curtis і Miss Fr. Densmore. Всі названі дослідники користувалися фонографом, за винятком Н. Куртіс, що вважала його за недостатний і непотрібний. Окрім музики аборигенів Північної та Центральної Америки музична етнографія Сполучених Штатів направлена також на негрів, що живуть у Сполучених Штатах (в цім напрямі найбільше визначається Н. Е. Krehbiel) та на тубільців Філіппінських островів (володіння Сп. Штатів). Музично-етнографічні екскурсії вираджаються від Бюра Американської Етнології (Bureau of American Ethnology) при Смітсоновім Інституті (Smithsonian Institution) в Вашингтоні, і нині головний працівник на цім полі—Miss Densmore. Отож тимчасом, як для природничих, археологічних та загально-етнографічних дослідів Сп. Штати вислали експедиції далеко по-за межі своєї території, публічна підтримка музичної етнографії сльве не виходила по-за ці межі, коли не рахувати надрукування в виданнях Смітсонового Інституту зложених в універсальнім обсягу праць Т. Вільсона і Ч. К. Віда (Ch. K. Wead) про музичні інструменти й інструментальні гами (Reports of the U. S. National Museum for 1895 and 1900).

Також і в Англії після Еллісової праці муз. етнографія не переходить помітно по-за політично підвладну територію, і окрім великої кількості видань народної музики самих британських островів присвячених, там треба відзначити головню заслугу А. Н. Fox Strangways і Н. А. Popley що-до дослідю музики Індії та студії Ch. Myers'a над музикою Веда (Цейлон) і тубільців Сараваку (британський протекторат на П.-З.

¹⁾ Німецький переклад в Sammelbände für vergleichende Musikwissenschaft, I.

Борнео); проте, треба відзначити, що вельми важлива для свого часу праця віденського вченого Р. Валляшека (R. Wallaschek) про примітивну музику з'явилася спочатку (1891 року) в Лондоні в англійським виданні (п. з. „Primitive Music“) і тільки через 12 літ—в Липську в німецьким виданні („Anfänge der Tonkunst“).

Етнографічна діяльність французьких музикантів зарівно була направлена головню на ті країни, на які розпросторювалися або тепер розпросторюються національні та державні інтереси Франції. На порозі XIX віку Наполеон узяв до Єгипету поміж ученими та артистами музиканта G. A. Villoteau, і обсяжні результати роботи останнього ввійшли в виданий на державний кошт опис Єгипту ¹⁾ (ті записи зганив новітній дослідник Ідельсон). В нові часи вельми значну роботу щодо вивчення музики Передньої Азії виконали черці J. Parisot ²⁾ і J. Jeannin ³⁾. У великій французькій музичній енциклопедії, що розпочалася під редакцією A. Lavignac'a, а по його смерті продовжується під редакцією L. de la Laurencie, є докладні розвідки про музику позаєвропейських народів. Відомий дослідник французької народної пісні J. Tiersot писав і про музику Мадагаскару, Дагомеї, також про музику азійських народів та народів Північної Америки (там Тьерсо провадив етнографічні студії з доручення французького міністра освіти). Над музикою арабів працювали в Алжирі S. Daniel (дилетантски), J. Rouaneti губілець Yafil. Розмірно чимало французи попрацювали над музикою Китаю (знакомита праця сзуйта-місіонера Amiot 1780 р., A. Descheneys, L. Lalou, J. Tiersot, найновіша докладна праця M. Courant в згаданій Енциклопедії, 1921 р.), L. Lalou студіював музику Камбоджі. Інституції, що була-б за центр музично-етнографічної роботи, у Франції нема.

Треба згадати за розправн G. Knosp'a про екзотичну музику, надруковані як у Франції, так у Німеччині та Італії.

Багато місця удіяло музичній етнографії Межнародне Музичне Товариство як на сторінках своїх видань (Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft, Zeitschrift der I. M. G.), так і на своїх конгресах ⁴⁾. Провід у цім товаристві належав німцям. Війна його зруйнувала, і воно досі не відродилося. По скінченні війни організувалося міжнар. т-во Union Musicologique (центр—Гага), а в Німеччині замість давнього Межнародного Муз. Т-ва засновано Німецьке Муз. Т-во, що в своїх виданнях Archiv für Musikwissenschaft та Zeitschrift für Musikwissenschaft дає місце дуже поважним працям з муз. етнографії; в них між иншим надруковані розправи E. Горнбостеля з обсягу китайської музики, Ільмарі Крона про музику монгольських народів, Г. Шюнемана про музику казанських татар, Бела Бартока про нар. музику арабів Біскри та околиці (в Алжирі), Р. Ляхмана—про музику в туніських містах. Рознад Інтернаціонального Муз. Т-ва на дві групи, що в одній з них залишилися німецькі

¹⁾ Description de l'Égypte, où Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'armée française publié par les ordres de S. Maj. l'Empereur Napoléon le Grand. Paris. S. a.

²⁾ Rapport sur une mission scientifique en Turquie d'Asie: Collection de Chants Orientaux: Chants maronites, Chants d'église en arabe, Chansons arabes, chants syriens chants chaldéens, mélodies israélites des juifs de Jérusalem. Paris 1900.

³⁾ Le chant liturgique syrien. Paris 1913.—Mélodies lit. syriennes et chaldéennes (в співробітництві з Dom J. Puyade і Dom A. Chibas-Lassalle). Paris 1921.

⁴⁾ На 3-м Конгресі, що відбувся 1909 року в Відні, взяв участь і найбільший дослідник української народної музики д-р Ф. Колесса, відчитавши доповідь про думи (Über den melodischen und rhythmischen Aufbau der ukrainischen rezitierenden Gesänge, der sogenannten „Kosakenlieder“); її надруковано в III Kongress-Bericht der Intern. Musikgesellschaft.

Четвертому конгресові Ф. Колесса прислав писану доповідь про ритмічну будову українських нар. пісень (витяг надруковано в Report of the 4 Kongress of the Intern. Mus. Soc., вид. у Лондоні 1912 р., ст. 62 і 184).

музикознавці з поміччю окремих одиниць з малих держав, що культурно тяжать до Німеччини (Ільмарі Крон—з Фінляндії, Бела Барток—з Угорщини), а в другій—головно вчені з інших країн, показав, що перша група в обсягу музичної етнографії (і не в самому цьому обсягу) переважає. Ніде по-за німецьким світом нема ні таких спеціальних наукових установ, ні таких видань, спеціально цій науці присвячених, як у Німеччині та Австрії. Берлінський Архів фонограм (директор його з 1905 року проф. Е. Горнбостель) стоїть при Психологічнім Інституті Берлінського університету (директор Інституту—проф. К. Штумпф). За початкову дату історії цього Архіву треба вважати 1900 рік, коли К. Штумпф і О. Абрагам використали приїзд до Берліну сім'яських музикантів, щоб зфонографувати й простудіювати їх продукції; незабаром подібною дорогою Абрагам і Горнбостель попрацювали над музикою японців та індусів, а недавно померлий славнозвісний професор антропології Берлінського університету Ф. Лушан зфонографував турецькі співи підчас своєї археологічної екскурсії в Туреччину. Він поклав підвалню тому звичаєві, що жоден германець не виїздив у дослідчу мандрівку в позаєвропейські сторони з будь-якою науковою метою, не взявши з собою фонографа і не доставши інструкцій до орудування ним, щоб між иншим збирати й музично-етнографічний матеріал. В результаті кількості фонограм у Берлінському Архіві досягла 10.000. Щоб проаналізувати таку велику кількість зразків тепер, розуміється, не вистачає сил, і це буде ділом кількох десятиліть, але поспішання з збиранням пам'ятників є велика заслуга провідників Архіву, бо примітивні народи швидко піддаються європейській культурі або вимирають. Е. Горнбостель, значною мірою за поміччю О. Абрагама, поставив дослід екзотичних мелодій на таку наукову висоту, що й з Північної Америки, де було положено початок фонографуванню з етнографічною метою, 1905 року згаданий Боас прислав Берлінському Архіву для досліду свої фонограми індіанських мелодій, а Нью-Йоркський етнолог проф. Б. Лявфер—свої фонограми китайських мелодій. Ці останні дослідив у Берліні тодішній асистент Архіву Е. Фішер. 1906 року Е. Горнбостель на запрошення *Columbian Field Museum* в Чикаго приїздив до Америки і там персонально фонографував мелодії аборигенів. 1911 року відомий американський психолог проф. Е. Тігченер, коли його було публічно запитано, що він вважає за найзначніше досягнення останнього десятиріччя в експериментальній психології, відповів без вагання: „Діло Берлінського Архіву фонограм“.

З інструктивно-освітньою метою, для помочи при лекціях, Берлінський Архів виготовував колекцію фонограм в копіях з твердого тривкого матеріалу (120 валків) з зразками музики всіх культур і багатьох примітивних народів, що продається школам і університетам на полегшених умовах.

Неперіодичні „Збірники до порівняльного музикознавства“ (*Sammelbände für vergleichende Musikwissenschaft*), що видаються під редакцією Штумпфа й Горнбостеля ¹⁾, є єдине в цілмі світі поважне наукове видання, цілком присвячене дослідів народної та екзотичної музики. I і II томи присвячено позаєвропейським народам, III том—пісням німецьких колоністів у Росії, які зфонографував підчас війни від полонених німців з російської армії проф. Г. Шюнеман, і IV том—пісням семигородських румунів, що записав знаменитий угорський композитор Бела Барток. Досі виїшли I, III і IV томи, а вихід II тому через несприятливі обставини затримується. Згаданий Г. Шюнеман, віце-директор Берлінської Вищої муз. школи і професор Берлінського університету, підчас війни фонографував також співи полонених українців і нині готує працю про українську народну музику. Так само в полонених з російської армії було зібрано матеріал до згаданої Шюнеманової розвідки про музику казанських татар, а африканці, що були в складі французької армії і здалися в полон німцям, дали матеріал до згаданих студій Ляхмана над музикою Тунісу

¹⁾ Збірники редагуються в Берліні, а друкуються в Мюнхені (*Drei Masken Verlag*).

та Бартока над музикою Алжиру. Досліди над народньою музикою африканських володінь Франції було розпочато в Німеччині ще першими роками нашого сторіччя, коли Е. Горнбостель проаналізував фонограми, що зняв у Тунісі Р. Траеґер, а також свої фонограми, зняті з нагоди перебування в Берліні туніської трупи. Ці досліди, основані на тонометричних вимірах, мають вагу більшої наукової докладности, порівнюючи з тим, що зробили французи в тих землях.

Окрім Берліну, досліди над фонограмами провадяться в Гамбурзі. Асистент при тамтешній Фонетичній Лабораторії Семінару для колоніальних мов В. Гейніц (знаний також з своїх праць з обслуґу експериментальної музичної педагогіки) опублікував студію над музикою Сомалі.

Комісія Архіву фонограм при Віденській Академії Наук існує з 1899 року при Спільнім Зібранні Академії і складається з членів та співробітників як математично-природописної, так філософічно-історичної класи Академії. Фізиви та механік Комісії виробили нові типи фонографу і все їх удосконалюють для цілей наукової роботи. Апаратами Комісії користувалися її члени та дослідники, зв'язані з нею, для музичних знімків не тільки в Австрії, зокрема в самім Відні (дослід Г. Вернера над співами маленьких дітей у віденських притулках), але й в Угорщині, в Бретані, в Боснії (відомий славіст М. Мурко), на о-ві Лесбосі (Kretschmer) в Індії (рецитації Вед, аналізовані від Е. Фельбера), в Палестині, в арабських сторонах (А. Ідельсон), в Бразилії (v. Wettstein), в Новій Гвінеї (R. Rösch). За новіші експедиції я відомостей не маю. У великим описові південно-арабської експедиції Д. Мюллера, виданім од Віденської Академії, уміщено працю найстарішого і найвидатнішого австрійського музичного вченого Гвідо Адлера про музику плім'я Soqotri. В Віденським часописі до етнології та лінгвістики „Anthropos“ вміщено студію Е. Фішера про музику патагонців та китайські мелодії, фонографовані від ван-Оста. Остання праця особливо цінна тим, що ван-Ост (місіонер) працював на місці і стаціонарно, а не екскурсійно. Професор порівняльного музикознавства у Віденським університеті і член-кореспондент Віденської Академії Наук R. Lach з доручення Академії записував (з фонографом згаданої Комісії Архіву Ф-м і без апарату) пісні полонених з російської армії в таборах Австро-Угорщини. Обмежившись співами фінських, тюркських та кавказьких народів, Р. Лях занотував над 1500 мелодій, тоб-то при цій нагоді заразом зробив більше, ніж доти зробили росіяни, мавши змогу працювати над підвладними народами довгий час за нормальних умов і маючи моральний до того обов'язок ¹⁾. На жаль, досі опубліковано тільки попереднє повідомлення про цю роботу з кількома десятками зразків нотних записів і цінними історично-еволюційними увагами ²⁾, і на видання всіх записів нема надії, бо нинішня Австрія, держава з 6^{1/2}

¹⁾ Вже після Ляхової праці кількісне відношення значно змінилося на користь російської етнографії, але не тим, щоб російські діячі та установи планово й організовано займалися студіюванням народів Російської республіки, позбавлених своїх губільних наукових сил і засобів до наукової роботи, а через випадок, знов таки зв'язаний з війною: евакуований з Варшави музикант А. Затаевич попав в Оренбург, там зацікавився киргизькими піснями і роками 1920—1924 записав 1500 мелодій; цими днями закінчене видання одної тисячі з них, dokonane старанням автономного киргизького уряду.

²⁾ R. Lach. Vorläufiger Bericht über die im Auftrage der kais. Akademie der Wissenschaften erfolgte Aufnahme der Gesänge russischer Kriegsgefangener. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der k. Akademie d. Wiss. Wien, 183. Band 4. Abh. und 189. Band, 3 Abh. (46. u. 47. Mitteilung der Phonogramm-Archiv Kommission). Wien 1917 u. 1918.

Також див. R. Lach. Musik der turk-tatarischen, finnisch-ugrischen und Kaukasusvölker in ihrer entwicklungsgechichtlichen und psychologischen Bedeutung für die Entstehung der musikalischen Formen. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. L Band (der dritten Folge Band XX). Wien 1920.

мільйоною людністю (з неї 28% припадає на столицю), не може матеріально утримувати свою Академію на давній висоті. Але, не можучи підняти великого дорогого нотного видання, Віденська Академія не викреслила музичної етнографії зовсім у своїх виданнях і ще торік надрукувала Ляхову працю „Порівняльне музикознавство, його методи й проблеми“, що прекрасно орієнтує в цій молодій науці ¹⁾.

До останнього часу тонометричні дослідження проваджено тільки над екзотичною музикою, аж недавно О. Абрагам опублікував разучі попередження й висновки на підставі тонометричних дослідів над практикою німецького співу, що відкривають нові перспективи для студіювання народної музики самої Західної Європи ²⁾.

В цілому, хоч на Заході державні органи й меценати уділяють музичній етнографії далеко менше уваги й матеріальних засобів, ніж напр. археології та історії пластичних мистецтв, треба признати, що те, що зроблено й робиться в кожній з згаданих західних країн зокрема, переважає й давнє надбання Росії й нинішню чинність в межах Союзу (з країн давньої Росії музична етнографія стояла поважно саме в тих країнах, що були під дужчим впливом германської культури і що, титенер не входять у внутрішній Союз С.Р.Р.,—саме в Фінляндії, Естонії і Латвії), і особливо значна як існа перевага того, що зробили німці. Дослідникам народної музики в Союзі потрібно ще пройти довгий шлях уважної, терплячої та упертої наукової праці при умові сприяння й належної матеріальної допомоги з сторони органів державної влади, щоб результати дорівняли досягненням німецької науки.

З примітивної культури. Розвідки і доповіді Катерини Грушевської, з передмовою акад. М. Грушевського. Держ. Видав. України 1924 р.

І раніш, за старих часів XIX та XX вв., зовсім небагато було у нас написаних українською мовою книжок, які докладно були-б зазначали або подавали з перекладах, повних чи скорочених, новіші течії, що робилися за кордоном за вихідні для дослідників первісної культури. Доводилося зертатися до чужих мов, приступних не для кожного, і до перекладів та переказів російських; протягом десятиох останніх років обірвалися були й такі звязки, а разом із тим при самому будуванні життя нашого після революції почало виразно виявлятися значіння краєзнавства, себ-то широкого всебічного дослідження краю силами широких верств місцевого громадянства, за допомогою, звичайно, центральних установ; у краєзнавстві-ж, як відомо, народознавству належить видатна роль, і що значніша вона, то гостріше почувається необхідність знати, з чого виходять народи в своїй культурі, що саме лежить в основі її, а в дальшому часто-густо геть аж до пізніших часів зберегається в тих чи інших переживаннях, що обумовлюють навіть підхід до нового та засвоєння його.

Поки-що ми не можемо й мріяти про те, щоб в найближчий час всі чужоземні новіші дослідження народознавчого характеру з'явилися в перекладах у нас, та загальна маса сучасних краєзнавців на початку своєї праці могла-б перебути й без цього, коли-б тільки були досить докладні, точні інформаційні зведення за відповідні досягнення чи сироби світової науки. А „Розвідки і доповіді“ К. Грушевської їх як-раз і подають на підставі тих матеріалів, що з них широко користувалася авторка, перебуваючи за кордоном.

¹⁾ R. Lach. Die vergleichende Musikwissenschaft, ihre Methoden und Probleme. Sitzungsberichte der philos.-histor. Kl. d. Akademie d. Wiss. in Wien, 200 Band, 5 Abh. 1924.

²⁾ O. Abraham. Tonometrische Untersuchungen an einem deutschen Volkslied. Psychologische Forschung. Zeitschrift für Psychologie und ihre Grenzwissenschaften. Band IV. Berlin 1923.

У книзі спочатку (ст. 3—16а) знаходимо „передмову“ від акад. М. С. Грушевського, де шанований автор, зазначивши, що „отсі розвідки і доповіді—се праці, виготовлені (або зачаті і потім де-инде докінчені) в семінарі примітивної культури „Українського Соціологічного Інституту“, організацією котрого він займав ся протягом п'яти літ, 1919—1924“, стисло окреслює історію цього Інституту за кордоном і висловлює надію, що його буде поновлено в Києві. Після передмови йдуть нариси К. Грушевської.

Перший з них присвячено „Початкам заселення і культури“ Америки (ст. 17—74), тому саме, що нові течії в дослідженнях примітивної культури „найцікавішої форми... мусять набрати на найбільше вдячній для етнології ґрунті—Америці“, де є й дуже цінний для дослідників матеріал, і „добре організовані і багаті наукові товариства“ та інституції, які вже й чимало зробили (див. ст. 18—21). Докладно оглянувши їх, авторка цілком справедливо робить висновок, що „факти американської етнології в де-чім зовсім міняють традиційний образ „Камінного Віку“. Справді, чи сей вираз „Камінний Вік“ не зв'язується загально з поняттям тяжкого—наїв звірячого животіння людини і найнижшим ступенем убожества, на котрім боротьба за життя се що-годинний кошмар, який не дає часу і в гору глянути?.. Загально розповсюджені фрази про довгу, безконечну працю над камінними знаряддями.. Наскільки сі гадки перебільшені в своїм песімізмі, се видно виразно з наведених описів камінних технік“ (ст. 73).

За тему дальшої частини книжки є „Примітивне мишлення“, як його з'ясував новіший дослідник Леві-Брюль, ¹⁾ і „відгомони в нашій фольклорі цього мишлення“ (ст. 75—109), а потім розглядаються „Тотем і Мана, дві категорії примітивної мисли“ (ст. 110—133).

Тотемізм—поняття, що його вже давно вживають дослідники, тільки далеко не однаково і не зовсім виразно розуміють. Досить докладний, послідовний перегляд усіх давніх і нових формувань його дає підстави для авторки висловитись, що „тотемізм в тих широкіх рамках, зачеркнених старшими дослідниками, виявився не життєздатним. До того инші явища примітивного побуту почали відтягати увагу від цього конгломерату, закликаючи дослід на нові дороги. Між ними се многозначне слово „мана“, на котрім далі авторка і спиняється, „як на найблизшій спадкоємці тотемізму в його широкім значінню підвалини примітивної культури“ (126 ст.), спиняється тим докладніше, що за предмет серйозних дослідів поняття „мана“ зробилося тільки з 90-х років XIX в., власне кажучи навіть тільки від XX в.; наприклад у IV-му томі відомої „Етнографії“ Харузіна 1905 р., де розглядаються саме „вфриванія“, воно ще зовсім не знайшло собі місця.

Наприкінці, вже коротше, подаються написані на підставі нової-ж літератури доповіді: „Полон орнаменту і крадіж слова, як причинки до поняття властности у примітивних народів“ (ст. 194—203), та „Коллективне в примітивній поезії“ (ст. 204—219).

Нема чого казати про важливість зазначених тем: вони за себе яскраво промовляють. Хтілося-б тільки бачити з-поміж них ще одну—перегляд праці Бюхерової про роботу та ритм. Отже-ж в останній доповіді своїй авторка близько підходить до Бюхера і взагалі торкається таких питань, що над ними зупинявся був і він; в Німеччині книжка Бюхерова 1919 р. вийшла вже 5-м виданням (див. 2-гу примітку К. Грушевської на ст. 209); в межах нашої Спілки вона теж дуже популярна, а при всьому тому й за кордоном, і у нас вона викликала й викликає чимало великих заперечень.

Ми щиро також вітаємо, що авторка не тільки знайомить читачів з тими чи иншими висновками чужоземних етнологів, ба й перевіряє, продовжує ці висновки на

¹⁾ Популярність його видно хоч-би з того, що його праця: *Les fonctions mentales dans sociétés inferieures*, що я з неї користувався був з ласки проф. М. Калиновича, в 1922 р. вийшла вже 5 виданням.

українському матеріалі (пор. „Примітивне мишлення й його відгомони в нашій фольклорі“, з ст. 98) або принаймні наводить з нього поодинокі паралелі (як у розділі що-до тотему і мана); на жаль, дві останні статті не мають вже й таких паралелів, дарма що їх в нашій народній творчості забагато-б знайшлося. Варто-б теж було в ширшому обсязі розглянути „колективне в примітивній поезії“ і прилучити до справи відповідні праці акад. Веселовського та тих, що об'єдналися навколо „Вопросов теории и психологии творчества“. Що більше ми зіставлятимемо чуже із своїм або тим, що ми засвоїли, то скоріше, краще воно ширитиметься й робитиметься орудною силою в нашій науці, нашим розумінні.

Не будемо торкатися дрібниць і побажаємо тільки скоріших дальших розвідок молодій дослідниці!

Акад. А. Лобода.

Р. М. Волков—Сказка. Розыскания по сюжетосложению народной сказки. т. I. Сказка великорусская, украинская и белорусская. ч. I. Сказки о невинно гонимых. ГИУ. Одеса 1924, IX+238.

Занепад казкових студій (як і фольклористичних взагалі) у кол. Росії безперечно помітний; зокрема порівнюючи до того стану цих студій, який мав місце у другій половині XIX ст., в період, так мовити, романтики фольклору. Зате в той-же час значно збільшилося накопичення фольклористичних матеріалів, що їх позаписували були добре підготовані до цього фахівці. Розібратись у цих матеріалах, прилучивши їх до попередніх, це чергове завдання науки про народню літературу, і ми стоїмо мабуть напередодні розвитку відповідних студій.

Але-ж тимчасом сталася значна зміна в ідеологічному підході до таких студій. З одного боку, революційні події висувають на перший план маси та їх вивчення; з другого—відношення до народньої творчості стає більш реалістичне, чи навіть матеріалістичне. Відкидається романтична ідеалізація народньої літератури і висловлюється твердження, що продукти народньої творчості, а саме пісні та казки, треба вивчати так, як вивчається твір індивідуальної творчості, бо власне процес художньої творчості є однаковий. Епоху в цьому відношенні зробив 4-х томний твір Бедье (Bedier.—Епичні легенди (1908—1914 р. р.), де широко і цілком по новому поставлено питання про походження французького нар. епосу, а з другого боку—питання про відношення між художником та його твором, про поетику епічної пісні, та логіку цієї поетики. З цього погляду Бедье дає блискучу аналізу „Пісні про Роланда“ (т. III). Це власне є кінцеве завдання і славетної поетики Веселовського. Отже сучасна так зв. формальна школа ставить вивчення конструкції художнього твору за основне завдання науки про літературу.—Відповідно до цього змінюються й вимоги що-до вивчення нар. казок. Уже року 1911 А. М. Смирнов в доповіді „Современное положение вопроса о русской народной сказке и задачи ее научной разработки“ (Изв. Имп. Русск. Геогр. Об-ва., т. 47, стор. 371 слід.) виставляє такі завдання: 1) обмежити дослідження казкових сюжетів студіюванням „окремих національних груп“, які об'єднуються цілим комплексом своєрідних прикмет, 2) йти в дослідженні шляхом ґрунтовної аналізи окремих сюжетів, „без чого не можна робити широких синтетичних висновків. Далі я ще вернусь до питання про те, осільки правильна така постановка проблеми. Поки-що підкреслю, що як-раз зазначеним шляхом іде і Р. М. Волков в своїй книжці. Для нього: „в установлении законов литературно-художественного творчества заключается главная задача исторической поэтики, а может быть и всей историко-литературной науки“; а зробити це найлегше на творах народньої творчості, що як-раз мають „четкую викристаллизованную форму“; „форма-ж, стиль определяет не только отдельного писателя, целую литературную школу, эпоху, но и каждый вид литературного произведения, как такового“ (V). З другого боку форма залежить од побуту, для чого треба студіювати звязок їх та

вплив побуту на форму. В залежності від цього автор намічає собі такий план: 1) дослідження стилю казки, 2) дослідження сюжетних схем, 3) дослідження тих мотивів, з яких складаються сюжети, 4) дослідження зв'язку між побутом та мотивами (VII). Автор тут не зазначає від кого походить цей план; отже слід нагадати, що це є план „Поэтики“ Веселовського (т. I—вивчення стилю, т. II—вивчення сюжетів, мотивів та зв'язку їх з побутом)¹⁾. Але на однаковому плані кінчається схожість між Веселовським та Волковим, бо коли перший ставить питання у всьому його широчину, у останнього зараз-же починається низка обмежень. Перш за все з чотирьох пактів свого плану Р. М. Волков вибирає для свого дослідження тільки другий, а саме—дослідження сюжетних схем казок (1-е обмеження); потім обмежує себе схемами так зв. фантастичної казки (2); потім пише: т. I, „Сказка великорусская, украинская и белорусская“ (3); далі „Часть первая: сказки о невинно-гонимых“ (4), себто—уже тільки один сюжет; нарешті оказується, що навіть і не цілий сюжет, а тільки його частину досліджує автор, а саме жіночу, так мовити, відміну сюжету, ті казки „о невинно-гонимых“, де героїнею є жінка (5-те обмеження, „Первый выпуск“ першої частини).

Отже допустивши разом з автором (стор. VIII), що всіх сюжетів фантастичної казки є 15 і пригадавши, що частині одного сюжета автор присвятив цілу книжку, можна запитати його, скільки книжок (=частей) гадає він надрукувати та за скільки років? І далі, коли всі ці часті складатимуть тільки один том I, варто запитати у автора, коли він гадає видати том II, і скільки взагалі томів буде в його, оскільки т. I в багатьох частинах присвячено буде лише казкам „великорусским, украинским и белорусским“, себ-то фантастичним казкам інших націй має бути присвячено теж по одному томові в стількох-же приблизно частинах? І це вже не кажучи про те, що автор обмежує себе тільки казкою фантастичною та що, навіть припустивши, що він напише X томів, кожний в У частинах, він виконає тільки один з чотирьох пактів свого програму, а саме дослідження сюжетів, а це залишається стиль²⁾, мотиви та зв'язок останніх з побутом. Та чи й в дослідженні кожного з одних пактів автор теж буде визнавати правильним виділяти дослідження стилю, мотивів і т. д. кожної нації та знов присвячувати по окремому томові кожній?

Отже автор мусить визнати, що така постановка теми неправильна цілком. Студіювання казок, що вони є, так мовити, добром цілком міжнародним, правильнішим робити в міжнародньому масштабі, як це робить Веселовський та інші. І не „систематично“, як бажав-би автор (1), а тільки посюжетно. Бо систематичне дослідження казки у Афанасьєва („Поэтические воззрения славян на природу“) не задовольняє самого Волкова; а почин власний Волкова—дуже боюсь—обмежиться як не одною, то 2—3 книжками, замість кількох десятків, яких вимагає його „система“. Для цього потрібне-б було ціле життя та й умови друку та роботи інші, ніж сучасні.

Але припустимо навіть, що авторові пощастило-б закінчити принаймні роботу над дослідженням сюжетів—які були-б наслідки цього? Які висновки поробив-би він з цього? Далі я ще буду говорити про висновки з його першої книжки. Але вже а ргіогі можна сказати, що наслідки ці не будуть значні; боюсь, навіть зовсім незначні, і це залежить перш за все від матеріала, яким обмежує себе Волков. Він іде в цьому відношенні за Д. Зелениним (я додав-би—й за Смірновим, див. вище), мотивуючи це так:

„Единственно возможным я считаю метод, так правильно примененный Д. Зелениным в его исследованиях по русской мифологии: необходимо ограничиться областью фольклора одного народа или тесной группы народов (в данном

¹⁾ Собр. Сочинений А. Н. Веселовского, СПб. 1913.

²⁾ Правда, дослідження стилю казки автор, як він каже (VII), ніби вже кінчає, але-ж чи і цей стиль він вивчає за казками „тесной группы народов“? Таке дослідження теж не може дати остаточних висновків ні що-до стилю казки взагалі, ні що-до стилю казки російської.

случае сказки української, великорусської і белорусської). Слишком широкое привлечение материала приведет к гадательным выводам и не даст устойчивых результатов. В пестром богатстве мирового фольклора теряются характерные особенности фольклора местного, и от исследователя ускользают те, подчас слабо выраженные штрихи, к-рые характеризуют фольклор и творчество данного народа: за сходством не видно различия.

Необходимо, мне думается, изучить прежде всего сказку украинскую, великорусскую и белорусскую в целом, затем можно, и даже необходимо будет, перейти к соседям западным (особенно, немецкая и польская сказка) и восточным. Определив особенности сказочных сюжетов укр., великор. и белорус. сказки, мы установим, что относится к общей схеме сказа, что — к стилю. Тогда только можно будет установить, что в сказке замечено, что принадлежит местному творчеству. Конечно, окончательные выводы мы сможем сделать лишь после того, как изучим и сказку соседей, но сравнению нашей сказки со сказкой соседей должно предшествовать внимательное обособленное изучение нашей сказки в целом (6—7).

На жаль, мені не відомі дослідження Зеленіна, що їх бере за зразок Волков. Може Зеленін і мав підставу обмежувати свій матеріал: мітологія більш належить одній нації, ніж фольклор. У великому разі така profession de foi накладає певні обов'язки: обмежувати для того, щоб мати „устойчивые результаты“, а не „гадательные выводы“, щоб дослідити „особенности фольклора местного“; встановивши особливості казки „тесной группы народов“, перейду до дослідження західньої та східньої казки і т. д.

Отже слід насамперед запитати в автора, ота „тесная группа народов“ (себ-то великоруси, українці та білоруси), — за яким принципом вона вибрана? Що всі ці народи — слов'янської раси, то-ж поляки теж слов'яни? Що вони в тісному контакті? то-ж галицькі казки Гнатюка, або білоруські — Федоровського покажуть може більш близьості до польських казок, а ніж до російських. Що вони — нарешті — колись входили до колишньої російської імперії, — то-ж до неї входила й сила інших народів, що їхні казки, як і казки мало не цілого світу, вишли з спільного джерела, і може бути, що між казками волзьких, або сибірських инородців, та казками російськими є більш спільного, ніж між казками українськими та російськими. — Далі, що можна сказати про властивості казок вибраної автором „тесной группы народов“, коли ці казки не порівняти з а раз-ж е з казками інших народів? Бо без негайного порівняння це не є властивості казок російських та інших, а тільки тих збірників, з яких автор свої казки бере ¹⁾.

І навіть аналізуючи поруч казки білоруські, великоруські та українські він дуже мало підкреслює різницю та властивості казок кожного з цих трьох народів, тимчасом як це вже завжди можна робити і треба робити, як-раз виходячи з основного положення самого автора про обмеження їм матеріалу для докладнішого вивчення. Так, наприклад, вже в стилістичному дослідженні автора (стор. 16) можна безперечно виділити моменти специфічно великоруські, українські і т. д. ²⁾.

На цьому я поки-що залишу свої міркування що-до матеріалу автора, та перейду до інших моментів його праці.

¹⁾ До того-ж автор використав далеко не всі збірки, які повинен був використати, коли вже він хотів дати дійсний огляд сюжетів російських, українських та білоруських. Не використано польські видання українських та білоруських казок і дещо з російських.

²⁾ Наприклад, всі фрази про „русский дух, русскую костку“ і т. д. (15—16), розв'язка д² і д³, як це помічає і сам автор (31). Досить виразно, навіяки, підкреслює сам автор (51), що Баба-Яга являється в казках великоруських переважно.

Приступаючи до дослідження казкових схем Волков зараз-же, як вже було сказано, обмежує своє дослідження казками фантастичними, серед яких він виділяє 15 сюжетів (стор. VIII). Отже автор ніде не зазначає, чим він керувався, коли розподіляв казки по визначених їм сюжетах. Навіть розподіл казок по „групам“, яких він налічує 6, не є повний: автор пропускає казки про „нечисту силу“ та „саги“, які є в розподілі Франка, на який Волков при цьому посилається. Отже навіть оцей розподіл казок на групи має свою літературу; напр. система Франка не є його власна, а він взяв її у Драгоманова. Нехтувати цією літературою автор не може, бо-ж він приступає до систематичного студювання казок, яке повинні попереджати широко накреслені загальні міркування.—Ще важливіш стоїть справа з класифікацією сюжетів. Автор просто говорить: „Сказка фантастическая, взятая в целом со стороны сюжетосложения, обнимает следующие сюжеты“, і далі перелічує ці 15 сюжетів. Але чим-же мотивується оцей розподіл сюжетів? Чому саме їх 15, коли у інших авторів їх багато більш? Як взагалі ставиться автор до багатьох інших класифікацій, як от О. Міллера, Гана, Владімірова, Халанського, Grunvig'a, Гомма, Аарне, Кловстона та інших? ¹⁾ Бо-ж автор як-раз займається дослідженням *всіх* сюжетів і повинен обов'язково зробити їм облік, переглянути всю належну літературу, виявити обсяг свого дослідження і то виявити науково. Але на все це автор нічого не одповідає, ні на які інші класифікації не посилається, а своєї нічим не мотивує. Отже виявлення сюжетних схем та їх мотивований облік є теж обов'язкове завдання, що повинно попереджати саме дослідження цих схем. Досить спірне питання, наприклад, чи можна об'єднати в одну схему всі казки про „невинно-гонимих“, як це робить автор. Вже не кажучи про мужеські казки такого типу, для мене спірним є питання навіть про те, чи дійсно казки про мачуху та насербицю є така-ж „редакція“ казки про переслідування невинної, як, скажем, і казки про „підмінену жінку“, або формула Данай: майже у всіх класифікаціях ці казкові схеми відокремлюються; об'єднуючи їх за загальною схемою (переслідування невинного — триумф його) автор повинен це об'єднання чимсь мотивувати.

Після вступу автор цілий розділ присвячує „Приемам сказочного стилю“. Мотивує він це, так мовити, „введення до дослідження“ „необходимость при розысканиях по сюжетосложению сказки считать ее в вопросах сказочной стилистики“ (VII). Докладніше дослідження казкового стилю В. уважає за можливе провадити тільки дослідивши „сюжетосложение“ (VII); в іншому місці (6) він гадає, що обоє досліджень повинні йти „рядом“. Все-ж навіть невеликий розділ у книжці Волкова про казковий стиль треба вважати за цікавий та цінний внесок в студювання казки. Але треба завважити, що:

1) Характеризуючи стиль, автор ніде не посилається на тексти, а тільки говорить: „обычно“, „часто“, „большой частью“ і т. д. Отже, немає можливості перевірити його та дізнатись, як саме „часто“ буває те чи инше явище казкового стилю.

2) Автор не відокремлює в дослідженні стилю казки елемента, так мовити, професійного (= як-раз національного, зокрема в казці російській) від елемента загально-казкового. На професійний елемент в конструкції казки давно зверну увагу Бродський (Этн. Обзор, 1904, № 2), на статтю якого автор (як звичайно) не погликується.

3) Слід зазначити місце так зв. „служебных вспомогательных мотивов“, в логіці оповідання: деякі відіграють ролу „перелома“ дії, інші вживається виключно, щоб розвинути дію (мот. „нарушенный завет“), то-що.

Взагалі неясно, чи виявляє автор повний обсяг стилістичних моментів (і тоді треба запитати в його—чи повний його облік), чи тільки дає дещо потрібне для зро-

¹⁾ У Владімірова („Введение в историю р. слов-сти“) сюжетів (фантастичної казки) біля 30, у Гана („Griechische u. Albanesische Märchen“) біля 40, і т. д.

змінення стилю казки; неясно також, оскільки окремі стилістичні прикмети, так мовити, рухливі (переходять з одної казки до другої), оскільки-ж вони постійно звязані з певною темою.

Студювання стилю найбільш може дати матеріалу для характеристики національної казки; але поскільки автор знов аналізує тільки стиль казки „тесной группы народов“, він ніколи не має змоги сказати, що в цьому стилі належить „тесной группе“, а що — казці взагалі. Це те, що відносно книжки Волкова доводиться твердити багато разів.

Саме дослідження наміченої частини сюжетних схем автор переводить так. Він виділяє п'ятеро „сказочних тем“: 1) про мачуху та пасербицю, 2) про підмінену дружину (наречену), 3) про неповинно-переслідувану дружину, 4) про ославлену сестру (косоручка) та 5) про героя-дурня. Вei ці казкові теми конструкцією такі близькі поміж собою, гадає автор, що їх можна звести до одної схеми: „Сравнивая структуру всех вышеуказанных сказочных тем, легко установить устойчивую комбинацию мотивов, общую для всех 5 сказочных тем, постоянный комплекс мотивов, к-рый позволяет говорить об одном (общем для всех 5 сказочных тем) сказочном сюжете, к-рому должны быть сведены все упомянутые сказочные темы. Это сюжет о невинно-гонимых“ (67). Для кожної казкової теми автор виписує алгебраїчну формулу (крім п'ятої, яка не ввійшла в цю книжку), в якій окрема літера позначає або окремий мотив, або казкову особу, а з окремих формул (221) виводить загальну для всіх формул схему. Ця схема єсть та сама, яка і передбачалась (70), а саме $A - A^2. C - C^2$, де A — переслідування неповинної жінки, A^2 — бажання її погубити, C — перемога її, C^2 — помста її чи покарання тих, що її переслідували.

Звичайно логічна елементарність змісту казки про переслідування така, що всі зазначені казки вміщуються в зазначену схему. Отже, це надто перебільшений схематизм, що завдяки йому схема майже втрачає звязок з тими казковими формулами, які об'єднані в ній. Не треба забувати, що кінцеве завдання дослідження казки, як це зазначає і сам автор, є встановлення звязку окремих мотивів її з різними моментами побуту. І безперечно різні мотиви, які з формальної боку вкладаються легко в одну логічну схему, походженням та побутом, що дав їм життя, okazуються цілком різними. Здається тут формальний підхід неможливий. Бо немає нічого спільного, крім отой сухої схеми, між казками про дурнів та казками про пасербицю; або між останніми та казками про косоручку, або ославлену дружину (в яких, між иншим, не одна дружина героїня, а також — а іноді навіть і більш — її діти, та їхні пригоди). Одно з побуту дало підставу та матеріал для казок про пасербицю, а щось зовсім инше дало матеріал для казок про дурнів. Про це ніколи не слід забувати. Тимчасом автор все це відводить під одну цілком логічну схему, а окремі формули то для його — тільки „редакції“ цієї схеми (215 слід).

Термін „редакція“ автор уживає дуже часто, не попереджаючи, який зміст він вкладає в це слово та які ознаки складають для нього це поняття. І от виходить, що для нього „редакціями“ okazуються так відмінні безперечно одної і той казки (чи формули за Волковим, як, наприклад, різні відмінні казок про мачуху та пасербицю, стор. 215)¹⁾, — як і безперечно зовсім окремі групи казок (219 слід). Це те, що в

¹⁾ Напр. 78 слід. автор відокремлює „редакцію“ казки про мачуху та пасербицю тільки через те, що в ній замість кобилячої голови чинником стає ведмідь. І таку редакцію він потім (215 слід.) ставить цілком в ряд з казками зовсім иншими, та це зведення мотивує однаковістю схеми (звичайно узагальненою, логічною). Отже, в иншому місці (158 слід.), коли авторові доводиться теж зводити до купи „редакції“ одної і той-ж казки, він не бере їх всіх до своєї зводки (218,с) (хоча може для цього було-б більш підстав, ніж в „редакціях“ казок про мачуху та пасербицю), а лише ту загальну схему, яку він виводить (158) з цих „редакцій“.

крайньому випадкові дослідник рукописів відокремив-би назвами: редакція та підредакція; але для Волкова це все — однакові редакції. І то через те, що автор на першому місці ставить логіку дії, а не її індивідуальність та побутове значіння. Навіть те, що автор зве „нензмненною для данної теми групою мотивів“ (5) є не більш, як постійна логічна формула. Через те не можна покладатися на автора, коли він налічує тільки 15 сюжетних схем.

Цікаво, що коли перевіряти окремі алгебраїчні формули (які Волков встановляє для кожної казки), та те, як з тих формул виходить загальна „схема“, то виявляється, що кожна „зводка“ має наслідком втрату значної кількості властивих кожній групі прикмет, аж поки ми дійдемо до формули $A (A^2) — C (C^2)$, себ-то цілком логічної формули: переслідування невинної жінки та її перемога. І ніяк не можна погодитися з автором (221), що можна говорити „об одном общем сюжете о невинногонимых“, чи авторові сюжети, це не те, що звичайно звуть цим терміном. Навряд чи можна знайти загальну побутову підставу для такого цілком логічного сюжету¹⁾.

Що-ж до самого встановлення схем на підставі окремих алгебраїчних формул, то їх потрібно постійно перевіряти. Так, напр., на стор. 178—9 автор виводить схему на підставі 13 казкових формул, і от перевірка показує, що в зводку схему вносяться такі прикмети, що трапляються в 7 (з 13) окремих формулах (a), в шості (f_1 та t^{10}), і навіть в 4 (t^2 та u_5). Чим автор це мотивує—невідомо, бо в його взагалі бракує попередніх міркувань загального змісту, що-до значіння „редакцій“ та принципів, на підставі яких виводиться схема²⁾.

Нарешті, треба позначити, що автор, надто захоплений з формального боку справи, так що цілком не звертає уваги на інші: він тільки виписує казкові формули, порівнює їх з боку присутності чи відсутності тих чи інших мотивів, виводить загальні схеми і годі. Але-ж зв'язок з побутом, чим відрізняються ті чи інші варіанти, ті „характерные особенности фольклора местного“, що про необхідність на їх уважати, говорить сам автор (вище 80); нарешті, вплив на оповідання індивідуума: додержання традиційності в оповіданні, чи вільне розпорядження казковим аксесуаром, вмлієть чи сплутаність оповідання і т. д., — всього цього ми даремно шукатимемо у Волкова,—його цікавлять самі формули, механічне порівняння їх та логічні схеми.

Та з рештою які-ж оті „устойчивые результаты“ (вище 80), що їх досягнув автор, обмеживши свій матеріал „лесной группой народов“? Які стилістичні чи сюжетні особливості укр., велпкор. чи білоруської казки він фіксував? Ніяких, та цього і не можна було зробити, не порівнюючи з казками інших націй. Во без того чи можна сказати: оце своє рідне, наше, а це—чуже; наші оповідачі люблять будувати казку так, а німецькі отак. Для цього непотрібно навіть було-б проробляти таку саму роботу над казками німецькими чи французькими, яку автор проробив над російськими та українськими. Треба порівняти їх з найхарактернішими казками

¹⁾ Порівн., наприклад, яке різноманітне та мало подібне значіння має в різних казках те, що автор позначає заг. знаком C (стор. 206 слід.). — Що-до подробиць: стор. 158 коли робиться висновок з варіантів Манжури, Гнатюка та Роздольського, то M_1 може не повинно ввійти в цю зводку; тут-же неправильно виводиться комбінація мотивів, постійна для казки про підмінену жінку: з п'яти „редакцій“ C^4_5 є тільки в 2, але автор C^4_5 вносить в загальну схему (порівн. 218). Більш того, в першій з цих двох редакцій C^4_5 (стор. 145—6) теж не повинно бути, бо з 18 варіантів казки його мають тільки шість. Так само й у другій редакції (149—50).

²⁾ Завважу до речі, що алгебраїчні знаки авторові не послідовні і через те в їх важенько розбиратись. Так A_2 повинно-б за логічною схемою відповідати C_2 , а відповідає тільки C_6 (197—206). Порівн. також різні мотиви об'єднані знаком c^2 —стор. 28, прим. 1 та ст. 153 прим. 2.

Взагалі систему знаків не продумано.

видатніших збірників—і після роботи Полівки та Больте, яку автор цитує, це зовсім не важко зробити¹⁾. Та ще порівняти з тим багатющим матеріалом, що його зібрали дослідники окремих казкових тем, яких і на Заході і в нас є вже чимало. Тільки так, тільки посюжетно й можна вивчувати казку тепер (розуміється окрім стилю); бо систематичне вивчення, яке автор починає, видаючи перший випуск першої частини першого тому,—коли-ж воно закінчиться? Коли читач матиме оті висновки і про зв'язок з побутом і про національні особливості казки, про які автор згадує в передньому слові? А як-би автор замість: т. I ч. I в. I, написав просто: „Казки про невинно-переслідуваних“, але це дослідження обробив всебічно,—отоді це була-б справді цікава монографія. Але він навмисне обходить всі сюжетні дослідження. Він не тільки не використовує західних досліджень відповідних сюжетів, ба навіть і російських або українських не цитує²⁾.

Проте, треба все-ж визнати, що автор розпочав дуже цікаву, потрібну та своєрідну роботу над вивченням нар. казки з формального боку. Його головні хиби походять з того, що він, починаючи таку велику та систематичну роботу, 1) не передслав їй докладних загальних та методологічних міркувань щодо термінології, значіння та обліку сюжетів, редакцій; 2) обмежив навмисне свій матеріал і через те дає дуже мало висновків. Але алгебраїчні формули Волкова дають можливість швидко переглядати зміст казок, а наочне порівняння їх дає можливість спостерегти деякі місцеві та індивідуальні особливості казок, хоча сам автор мало підкреслює їх та не зостановлюється на їх поясненню. Необхідно давати завжди відомості про місце, де записано кожного варіанту та ту особу, від якої запис зроблено. Необхідно, також, додати до книжки список всіх знаків для мотивів та стилістичних прикмет, з показанням сторінок, де вони трапляються (як це деякою мірою зроблено для мотивів А та С, стор. 197—211). Во без цього не можна перевірити правильність формул Волкова, або пригадати собі, що визначає, наприклад, якесь там M' , та як часто цей мотив трапляється³⁾. Слід-би додати також списка казок, розібраних з кожного збірника (по збірниках).

С. Савченко.

Спроби монографічного дослідження села.

Наша доба виробила своєрідний тип етнографічної літератури, а саме тип монографічного опису села. В цих описах головну увагу звернуто на економічні й соціальні процеси, й побут розглядається в зв'язку з дослідженням окремих економічно-соціальних явищ. Дослідники ставлять собі завдання всебічно простудіювати життя села, охопити всі боки господарчих взаємовідносин, з'ясувати, які зміни внесла революція в економічний лад села і, разом із тим, одмітити нові риси, що відзначають побут останніх років.

Більшість з цих спроб дати монографічний опис села з'явилась як певне партійне завдання, чергове питання партійної роботи, як матеріал для тез про партроботу на селі. До цієї групи треба однести цілу низку видань (в першу чергу зазначити

¹⁾ Автор цитує (стор. 4) тільки один том цієї праці, але вже вийшло, мабуть, не менш як трос. Про значіння порівняльного дослідження сюжетів див. у полеміці з приводу книжки Ведє, моя „Русская народная сказка“, Київ 1916, стор. 492 слід.

²⁾ Напр. про Золушку — Драгоманова (Вестник Европы 1884 № 11 — Розвідки Мих. Драгоманова т. I, 166), або про переслідувану жінку — Потанина „Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе“, М. 1899, розділ I. Порівн. також спец. працю Cox—Cinderella, London 1893 (Cf. Zeit. des Ver. f. Volkskun. 1893 ст. 233).

³⁾ Слід також шильно стежити, щоб не було друкарських помилок у формулах. Деякі автор зауважує. Чи не помилка в формулі на стор. 155 (c^4 замість c^2)?

досліди т. Я. Яковлева: Я. Яковлев. Деревня, как она есть. Очерки Никольской волости. Изд-во „Красная Новь“. Ст. 150. Ц. 35 к. Перші два видання цієї книжки вже розійшлися і вийшло вже третє видання. Його-ж: Наша деревня. Новое в старом и старое в новом, Изд-во „Кр. Новь“. М. 1924, ст. 176; А. Гагарин. Хозяйство, жизнь и настроения деревни. Гиз. 1925, ст. 112; П. Я. Лежнев-Финьковский и К. Д. Савченко: Как живет деревня (Очерки о состоянии деревни в Челяб. и Перм. окр. Уральск. области) „Нов. Деревня“ М. 1925, ст. 112. Українському селу присвячено дві книжки: Ол. Триліський. Сучасне село. „Черв. Шлях“. 1924, ст. 57, та видання Київського Губкому: „Как живет украинское село“, обслідування двох районів на Білоцерківщині. Зазначені книжки — підсумки спостережень, що їх робили окремі комісії, переводячи за дорученням ЦК або-ж Губкому партії обслідування певного району (волости).

З усіх книжок, що ми оце зазначили, на особливу увагу заслуговує книжка Я. Яковлева: „Деревня, как она есть“. Ця книжка, що зробилася за зразок для дальших подібних дослідів і видань, зустріла в періодичній пресі при першій-же появі як-найприхильніше до себе відношення й оцінку. Її вітав у „Правді“ Л. Сосновський, радячи її кожному робітникові, як „настольну книжку“. Не менш прихильно писав про неї А. Воронський: „Монография т. Я. несомненно обладает превосходными достоинствами, главное из которых состоит в умелом, мы бы сказали, объективном подходе к совр. деревне. Это действительная деревня, как она есть, без прикрас, без высоких громких загромождающих слов, без официального оптимизма и благодушия, но и без нервозности, без упадочности, уныния и резонации“ (Кр. Новь. 1923, кн. IV). Ем. Ярославский, з свого боку, додавав: „Книжку т. Я. необходимо прочесть каждому партработнику, в какой бы области он ни работал; он найдет для себя много чрезвычайно поучительных данных, касающихся изменений в хозяйственных условиях деревни за период революции“ („Правда“. 30—V—23, № 117). Не менш прихильно оцінює працю Яковлева також і проф. Д. К. Зеленін в „Zeitschrift für slavische Philologie“ (В. I, Н. 1/2. Leipzig 1924, ст. 197-198). На думку проф. Зеленіна, ця глибока й докладна книжка подає гарну картину соціального життя сучасного великоросійського села (...ein gutes Bild von sozialen Leben des heutigen grossrussischen Dorfes...) (Die rus. (ostslavische) volkskundliche Forschung in den Jahren 1914—1924, ст. 198).

Я. Яковлев дає яскраві побутові малюнки. записи того, що він бачив та чув. „В своей работе, пишет т. Я., я записал добросовестно, что видел и слышал во время обследования Никольской вол. Курейкой г., которое производил совместно с 9 статистиками и 4 коммунистами — крестьянскими работниками по поручению ЦК РКП“.

Через те, що книжка Яковлева найтиповіша книжка для тих спроб досліду сучасного села, що тепер існують, ми дозволимо собі докладніше на ній зупинитись і докладніше викласти її зміст. В ній 7 розділів: I. Крестьяне.—II. Крест. хозяйство начинается подниматься.—III. Торговля.—IV. Дороговизна городских товаров.—V. Партия в деревне.—VI. Деревенская культура.—VII. Советы и крестьяне“.

Розділ I-й „Селяни“ т. Я. пише на підставі власних вражень та особистих знайомств. Щоб дати нареш окремих соціальних на селі груп, він дає портретні малюнки, дає біографії окремих представників цих груп, і через це його книжка набуває особливої конкретності й чіткості. Підхідка, що її можна рекомендувати кожному, хто вивчає село. „За время нашего пребывания в деревне много ярких фигур прошло перед нами, олицетворяя ту или иную абстрактную экономическую категорию“. Цей засіб вособлювати економічні категорії, давати „економічну категорію, як особу“, зробив розвідку Яковлева жвавою й яскравою. Ось перед нами постає авторитетного й впливового на селі, побожного й обережного крамаря вгора Павловича, ось „безнадійний“ незаможник в драпій шинелі, що не має власного господарства, ходить на заробітки й залежить од куркулів; ось дбайлива середняцька родина Гридасових; фронтний більшовик із зруйнованим господарством; колишній формовщик, що покінчив завод і, прийхавши на село, улаштувався за сторожа при заготконторі й т. и., й т. и...

Другий розділ присвячено економіці села: недосів, робоча сила, купівля й продаж насіння та хліба, групування господарств за посівом, за землеволодінням, робочою худобою; заможні, середняки й незаможні; забезпечення господарства реманентом; наймання коня, оренда реманенту; зайві робітники; залежність незаможних од заможних; незаможні за непу; кредит; харчподаток, колгосп. До кожної з цих рубрик додано відповідні статистичні таблиці. Всього таблиць є 27, і ці таблиці та текст до них дають кожному дослідникові села витриманий і в певну систему заведений план дослідів над економікою села.

Третій розділ „Торг“ складено з неменшою повнотою рубрик. Взагалі, „плановість“—це головна риса праці Яковлева, і ця розробленість плану вкупи з жвавістю і компактною стислістю викладу саме й забезпечили успіх книжки. В цьому розділі, як і в першому, де Яковлев описував селян, він не обмежується цифрами й статистичними даними, а подає живі портретні нариси й життєписи крамарів, кооператорів, прасолів, побутовими малюнками ілюструючи цифрові відомості. Цікавим фактом, зазначеним тут у Яковлева, є його спостереження, що „із п'яти існуючих в Солнцеве частних торгових підприємств чотири роженні непосредственно нашими госорганами“ (ст. 61). Наші спостереження (січень ц. р.) ствердили цей факт: приватна „інвалідна“ крамничка в с. Війтовцях на Переяславщині була не чим іншим, як паразитарним існуванням на рахунок місцевого кооперативу (див. докладніше: В. В. Білий, Типи суч. села. З. врач. Жит. і Рев. ч. VI—VII).

IV-й розділ присвячено питанню про товарні взаємовідносини села й міста, про дорожнечу міських товарів. Розділ V-й — „Партия в деревне“ (партосередок, комсомол, колишні червоноармійці, батьки й сини) — цей розділ вийшов у Яковлева розпливчастим; замість дати портретні малюнки й спостереження, тут він ухилиється в інструктивизм, циркулярний проєкт і побажання по партії. Ось рубрики цього розділу: „Дать пополнение крестьянским ячейкам“, „совпартшколы — деревне“, „не удастся создать организации маломощных“.

VI-й розділ: „Деревенская культура“ теж поділяється на дві частини: першу — фактично-побутову й другу — адміністративно-інструктивну. Наводимо рубрики: газета, школа, нове в давньому, євангелісти, справжній лєнінець (опис селянина, що намагавсь був на селі школу збудувати), селянська лектура, самогон. Але в другій половині т. Я. пише про хиби редакторського сектору Курського держвидаву, що видає книжки неурядатні для села, висловлює свій погляд на дискусійне (тоді р. 1923) питання про потребу щотижневої газети і т. ін., розглядає питання важливі, але такі, що безпосереднього відношення до „деревни, как она есть“ не мають.

В VII-му розділі: „Советы и крестьяне“ знаходимо такі пункти: „сельские председатели; сельские секретари; председатель или староста; отношение к соввласти, 'белый' опыт; волокита“ і инше.

Ми навмисне зупинились на рубриках і розділах книжки тов. Яковлева, бо доки ми не маємо поради для краєзнавців-дослідників, цю книжку доводиться радити як план монографічного обслідування. В цьому відношенні її вже одінив проф. В. Г. Тан-Богораз, організовуючи студентські етнографічні екскурсії. „Мы, — пише проф. В. Г. Тан-Богораз у передмові до збірника: „Старый и новый быт“, — мы с самого начала старались направить их (студентів) внимание... по этому новому руслу (спостережень над соціальним життям) и, например, книга Яковлева „Деревня, как она есть“, была принята нами, как методологическое руководство, почти как учебник“ (ст. 6). Але тут, у ці зауваження треба внести деякі корективи. Книжку Яковлева можна радити як підручника, що як-найкраще орієнтує в об'єкті досліду, в темах, що на їх треба дослідникові звертати свою увагу. Вона цінна, як темник і план, але в жадному разі не як „методологическое руководство“. Метода Яковлева — метода випадкових побіжних спостережень; спостереження Яковлева—це спостереження, хай вдумливого й гострого, але мандрівника, екскурсанта, обмеженого, з одного боку, часом, що його призначено на екскурсію, а, з другого—також і розміром свого блокнота. Тільки стаціонарна метода і при тому учаєть

у дослідах місцевих культробітників, колективна метода забезпечать за дослідниками можливість уникати позверхових і помилкових висновків¹⁾.

Для українського дослідника можна порадити книжку Ол. Триліського: „Сучасне село“, книжку, що її складено за планом, виробленим у Яковлева. Ол. Триліський брав участь у працях Комісії, улаштованої ЦК КПБУ для вивчення соціально-економічних процесів, що відбуваються тепер на селі. За предмет вивчення було обрано Ново-Одеський район Миколаївської округи, як типовий для хлібної смуги цієї округи. В книзі 6 розділів: 1. Загальна характеристика Ново-Одеського району; 2. Економіка села; 3. Соціально-класові процеси на селі; 4. Радянський апарат; 5. Партія на селі; 6. Політосвітня справа. Найкращий в книзі — другий розділ; тут автор дає цінні спостереження. Цінне спостереження Ол. Триліського над тим характерним для сучасного на селі господарчого становища фактом, що центр ваги перейшов з землі на худобу, на живий реманент. Це спостереження своє Триліський висловлює в формулі: „Сильний не той, хто має багато землі, а той, хто має робочу худобу“. Кожен, хто знає сучасне село, згодиться з цим твердженням: селянське господарство живе коштом живого реманенту.

Оренда реманенту й наймання худоби, позика насіння й хлібу лежать ув основі соціального розшарування, що спостерегається на селі в останні „неп'євські“ роки. Коли до неп'є селяни орієнтувалися були на середняка, зростала кількість середняцьких господарств, то тепер фланги зростають на рахунок центра, збільшується кількість мало- та велико-посівних господарств; — так характеризує т. Яковлев типові явища соціального розшарування сучасного села в другій своїй книжці „Наше село“. Ця його книжка вийшла менш вдала, ніж його перша праця: „Деревня, как она есть“, але й у цій книжці перший розділ: „расслоение деревни“ можна рекомендувати кожному, хто захтів-би зробити предметом досліду орендні, кредитні взаємовідносини окремих селянських соціальних груп. Цей перший розділ книги: „Наша деревня“ видано також окремою брошуркою: Я. Яковлев. „Расслоение деревни“. Молодая Гвардия. 1925. М. Ст. 1—69. Ц. 18 коп. Цю брошурку було видано, щоб дати можливість сільським комсомольцям „разобраться в своей советственной деревне“. „Ее (брошурку Я-ва), — читаємо в передмові, — читать надо не только для того, чтобы ознакомиться с положением дел в Никольск. вол. Тамбов. г., но, гл. обр., для того, чтобы все время сведения, которые сообщает эта книжка, сверять с положением дел в своей волости...“ (ст. 4). Цей перший розділ — найкраща частина „Нашей деревни“, книги т. Яковлева, що явилася за вихідну точку в дискусії між Галініним, Смірновим, з одного боку, і Яковлевим та Лур'є, з другого, недавньої дискусії, що з приводу питання про село за часів неп'є й відношення влади до міцних господарств відбувалась перед останнім усесоюзним цього року з'їздом рад.

Не менше інтересу являють другий і третій розділи книжки „Наша деревня“. Ці розділи присвячено описам сільської кооперації, кол- та рад-госпам. Яковлев надзвичайно яскраво змальовує, як у справі з кооперацією та колгоспами під фразами й плакатами ховається іноді або-ж повне безладдя й господарча беспорядність, або-ж за міцного господарства повна неув'язка з завданнями радвлади.

Але коли в першій книжці вже почувався, як ми вище зазначили, ухил до циркулярности й інструктивности, то в другій книзі („Наша деревня“), більш сухо-офіційній, менш жвавій і літературній, цей ухил виявляється ще яскравіш. Тенденція складати тези, писати „голо й абстрактно“ перемогла в Яковлеві почуття живого спостерегача фактів дійсности, і через це його друга розвідка вийшла менш цікава, як перша.

Книжка А. Гагаріна „Хозяйство, жизнь и настроения деревни“ явилася, як і праці Яковлева та Триліського, в наслідок обслідування й дослідження Починківської вол. Смоленської губ. спеціальною Комісією, що її для цього в вересні 24-го року

¹⁾ Про помилки екскурсійних спостережень див. у нашій статті „Сучасна література про сучасне село“ (Життя і революція. 1925, ч. IV).

організував був Смоленський Губком. Ця праця повторює Яковлівську „Деревню, как она есть“: той-же план, та-ж сама маніра викладу. Написано її досить жваво, але особливо нових і поглиблених спостережень над соціально-економічними умовами сучасного селянського життя вона не дає, проте для етнографа вона дає чимало. Особливо цікаві описи євангелістів, портретні малюнки сільських предів, то-що.

Коли рівняти книжку „Как живет укр. село“, видання Київського Губкому, й працю П. Лежнєва, то перевагу доведеться віддати першій. Правда, розділи, що в ній присвячено боротьбі давнього й нового побуту, вийшли не зовсім вдалі, проте розділи, що торкаються економічних питань, розробили вмілі й досвідчені дослідники. В цьому відношенні видання Київського Губкому можна поставити поруч праці Яковлева. Книжка-ж П. Лежнєва та К. Савченка має характер офіційного звідомлення і лише вражіння продукта канцелярського виробництва, написаного схематично, як зазначають це в передмові навіть і автори: „все это нами описано схематично“. „Недостатки книжки (неполнота изложения, недостаток в системе и классификации материалов), мы,—кажуть автори,—признаем“. Що-до цієї оцінки нам доводиться приєднатися до авторів, але, коли такі хиби визнавали за своєю працею складачі, то навіщо було видавати цю недоладно й на швидку руку скомпоновану книжку?

Не маючи спромоги розглянути в цьому огляді всі видання, що їх присвячено сучасному селу, ми дозволимо собі зупинитися ще тільки на книжці А. М. Большакова: Советская деревня за 1917—1924 г. Изд-во Прибой. Ленинград. 1924 (друге вид. 1925-го р.), ст. 1—173. Розгляд інших книжок (М. Я. Феноменова, В. Г. Тана-Богораз і т. д.) одкладаємо до дальшого числа нашого часопису.

Книжка Большакова, що її присвячено описові Горницької волости Тверськ. губ., відітно відрізняється од праць Яковлева й Триліського тим, що її склала людина місцева. „Горницкая волость была под моим наблюдением в течение всего того периода, о котором в работе идет речь (= 1917—1924). Со всеми хозяйственными и бытовыми условиями жизни волости я хорошо знаком, так как сам являюсь крестьянином и имею свое крестьянское хозяйство в волости“. Большаков знає село, і в цьому його перевага, але у нього є свої хиби. І головна хиба—це невизначеність плану обелідування. Большаков не тільки вносить зайвий матеріал, от-як таблиці: „Сравнительная тяжесть обложения земли с XVI-го в.“, змагаючись надати своїй праці рис історичної розвідки, що, власне кажучи, виходило за межі його теми: „Советская деревня 1917—1924“, але й увагалі переобтяжує свій нарис „наукообразним“ матеріалом, позиченим із різних джерел. Коли в Яковлеві змагався дослідник з адміністратором, то в Большакові ввесь час історик змагається з етнографом, а кінець-кінцем лишається вражіння якоїсь недоробленості.

Теми, що їх досліджує Большаков, ті-ж самісінькі, що й у Яковлева: земля живий і мертвий реманент, торг і ремесства, партія на селі, місцева влада, суд, освіта, хлібна позика. У відділі економіки особливо цікава спроба автора дослідити бюджет окремої господарчої одиниці. „Бюджет, это — микроскоп, позволяющий ясно увидеть частями то, что скрыто под покровами сложности и запутанности семейных отношений“, „это — копия экономического строя данной страны“, цитує наш автор слова відомого дослідника селянських бюджетів Ф. Щербини. Дійсно, дослід бюджету окремого господарства — це найввіснійший шлях, що ним повинні йти наші краєзнавці-дослідники. Цей розділ у Большакова відрізняє його од інших авторів, що головну увагу, звичайно, звертають на статистичні відомості волосного масштабу.

Фольклорний матеріал у розділі „Деревенские песни“ у Большакова більший ніж у Яковлева чи Гагарина, але все-ж-таки вдко, що й у даному випадкові цей фольклорний матеріал не був за предмет дбайливого збирання. Найкращий, може, із побутових розділів розділ: „Религия, церковность, духовенство“. Малюнки нового для села „ряда“, як рядять на сході священника, вийшли дуже влучні.

Проте, повторюю, не вважаючи на деякі розділи, що їх краще опрацьовано, все-ж-таки од усієї книжки Большакова в цілому лишається вражіння недоробленості,

недокінченості й неповноти, а іноді й випадковості матеріалів. Книжка А. М. Большакова вийшла вже другим виданням, але, доповнивши її цифровими даними, дослідник не переглянув і не доповнив своїх спостережень над життям, залишивши цей бік своєї праці в такому самому вигляді, як і в першому виданні. Розуміється, для автора можна знайти пробачення: його книжка — праця тих років, коли життєві умови не сприяли систематичній праці, але, маючи на увазі видати друге видання своєї праці, авторові випадало переглянути побутовий матеріал.

Взагалі, література про село, що вийшла р. 1924-го й на початку 1925-го, — це тільки накреслення теми й схем для майбутніх дослідів. Тепер, коли праця наукових інституцій росте й збільшується, коли до науково-дослідчої праці притягаються місцеві культробітники, перед науковими інституціями стоїть завдання організувати монографічне обслідування низки сіл і районів силами робітників тих-таки сіл і районів. Стаціонарна метода за допомогою місцевих дослідників дасть можливість переводити ці описи соціально-економічного життя планово й систематично.

Віктор Петров.

Етнографічна Комісія Української Академії Наук удається до культ- та політ-освітніх організацій (музеїв, краєзнавчих гуртків, хат-читалень, трудшкіл, профшкіл, вузів та ин.), а також і до окремих культробітників (учителів, лекторів, сількорів, студентів та ин.), з проханням — надіслати до Комісії зібраний етнографічний матеріал (Київ. Укр. Академія Наук. Вул. Короленка 54). На кожне запитання дано буде відповідь, надіслано вказівки й програми. На підставі декрету Раднарккому У.С.Р.Р. від 9/III — 1923 р. та обіжника Наркомпшителя 20/II — 1923 р. під № 32/212 листування й матеріали на адресу Комісії пересилається безплатно.

Коротеньке звідомлення про діяльність Етнографічної Комісії при Українській Академії Наук*).

Етнографічна Комісія в Києві розпочала своє життя 20-го квітня 1920 р., як відповідна секція Українського Наукового Т-ва. При ній було закладено 4 підсекції: 1) підсекцію загальної етнографії, що вивчає матеріальні придбання української старовинної культури, що збереглися в сучасному побуті, 2) фольклорну, 3) підсекцію вивчення народнього права та 4) народньої музики. За голову секції було обрано проф. В. Клінгера, на секретаря А. Онищука. Але остаточно президію Секції складено допіру в листопаді того-ж-таки р. 1920-го, коли було сконструйовано президію в отакому вигляді: за голову секції було обрано А. М. Лободу, що головує й досі, за заступника голови К. В. Квітку, за секретаря А. І. Онищука й за скарбника Д. М. Щербаківського. В червні р. 1921-го Етнографічна секція з'єднується з Українською Академією Наук, і коли після скорочення штатів у розпорядженні Комісії лишилися кошти для однієї тільки штатної посади, було вирішено замість того, щоб мати постійного секретаря, на штатного співробітника обрати вченого спеціаліста з музичної етнографії, К. В. Квітку і доручити йому, нехай керує Музично-Етнографічним Кабінетом, що засновано 10/X 22 р. при Комісії на правах автономної інституції згідно з постановою Іст.-Філ. Відділу від 1-го серпня р. 1921-го.

До 11-го жовтня р. 1921-го обов'язки секретаря виконував А. І. Онищук; після того, як за від'їздом з Києва він зрікся, ці обов'язки виконувала була Л. С. Шулгина; з 22-го серпня 1922-го р. на кожне засідання обирали окремого секретаря, аж поки в березні 1924-го р. було відкрито штатну посаду секретаря, що на її й було обрано В. П. Петрова.

В міру розвитку при Академії Кабінету антропології та етнології переважно при цьому останньому почала зосереджуватися праця в галузі матеріальної етнографії, тимчасом як Комісія взяла на себе фольклор.

На 1-ше липня р. 1925-го Етнографічна Комісія має в своєму складі: голову Комісії акад. А. Лободу (без платні), керівничого Муз.-Етн. Кабінетом К. Квітку й одного штатного співробітника, секретаря Комісії В. Петрова (обое платні). За безплатних співробітників уважається: М. Біляшівського, В. Білого, проф. О. Грушевського, М. Грінченкову, В. Демича, П. Демущького, В. Каміньського, М. Корниловича, О. Косач (О. Пчілка), В. Кравченко, О. Курило, В. Ляскоронського, А. Носова, А. Онищука, П. Попова, Д. Ревуцького, С. Рихліка, М. Рудинського, П. Руліна, проф. С. Тимченка, В. Щепотьєва, Д. Щербаківського, Л. Шулгину та С. Якимовича, усього 24 особи.

Участь у працях комісії брали також: Ю. Александрович, О. Алешо, О. Андрієвська, М. Білинський, С. Бржозовський, Ф. Гавриленко,

*) Звідомлення подається за період од початку існування Комісії по 1 липня 1925 р.

В. Ганцов, М. Гайдай, І. Галюн, Є. Дзбановський, Л. Добровольський, Л. Динцес, Н. Дмитрук, акад. С. Єфремов, Н. Заглада, Т. Кезма, О. Кисіль, П. Клепатський, П. Козицький, В. Козловська, К. Копержинський, С. Красильников, В. Кричевський, К. Лазаревська, І. Лютій, проф. М. Макаренко, Є. Марковський, Ю. Михайлов, М. Могилянський, В. Модзалевський, О. Олексієва, Ю. Павлович, М. Павлов-Сильванський, акад. В. Перетц, Л. Ревуцький, М. Рильський, проф. С. Савченко, Ф. Савченко, Ф. Самоненко, Др. Сінгалевич, В. Сладкопелцев, проф. Ю. Соколов, М. Станиславський, Є. Сташевський, Л. Старницька-Черняхівська, О. Тулуб, П. Филипович, проф. Д. Яворницький, В. Щербина, О. Штрамченко, не включаючи сюди кореспондентів.

Об'єднуючи наукових діячів у галузі етнографії, переважно фольклору, на всій Україні, Етнографічна Комісія має за своє завдання провадити планомірну й систематичну, науково-дослідчу працю, допомагати розвитку нових осередків для дослідження українського, селянського, а так само й міського побуту й усної творчості, збирати відповідний матеріал. Популяризуючи методи колективної краєзнавчої праці, поширюючи інтерес у селянських та робітничих масах до науково-дослідчої праці, Етнографічна Комісія притягає до участі в цій праці як окремих культуробітників, так і різні культосвітні на місцях інституції.

Науково-дослідча праця Етнографічної Комісії виявлялась в улаштуванні засідань, зачитуванню й обмірковуванню доповідів. Всього за звітний період відбулося 137 засідань і зачитано було 141 доповідь. Доповіді торкалися: історії етнографії та відповідної бібліографії (всього 26 доп.), методології збирання й дослідження етнографічних матеріалів, програм та інструкцій (27 допов.), загальних завдань та методології краєзнавства й місця в ньому етнографії (5 доп.), дослідження, збирання й розроблення окремих етнографічних давніших і сучасних явищ, як з України, так і з інших країн (61 доп.), збирання й розроблення діалектологічних явищ (2 доп.), повідомлень інформаційного характеру (20 доп.).

В зв'язку із збільшенням інтересу до наукової праці, що тепер так гостро прокидається в масах, Етногр. Ком. розпочала працю над складанням покажчика українського фольклору, що в йому потребу відчуває кожен дослідник. В основу покладено покажчик Б. Грінченка, маючи на меті як перевірити подані там відомості, так і доповнити їх новими (покажчик Грінченків доведено тільки до 1900-го року).

Одночасно члени Етнографічної Комісії провадять науково-дослідчу працю на місцях, улаштовують спеціальні екскурсії як для організаційної праці, так і для того, щоб збирати й записувати етнографічні матеріали, причому праця деяких співробітників набувала стаціонарного характеру.

Спеціальні командировання й екскурсії мали:

В. Білий р. 1921—22 збірив матеріали у с. Війтовцях Переяслав. пов. на Полтавщині; р. 1924 їздив для цього-ж на Запоріжжя; р. 1925 вкупі з В. Петровим їздив у с. Війтовці й м. Баршів збирати матеріали з життя сучасного села; того-ж року працював по Ленінградських архівах над вивченням біографії відомого етнографа С. Д. Носа та, за дорученням од Академії, їздив до Запоріжжя перевозити архів небіжчика-етнографа Я. Новицького.

М. Біляшевський — р. 1921 інструктував музейних робітників що-до улаштування етнографічних відділів (Полтавщина й Київщина).

М. Гайдай — впродовж р. 1921—22 працював у галузі музичної етнографії в Житомирі. Р. 1924 їздив на північний Кавказ, де записав 110 балкарських і 12 кабардинських народних мелодій.

В. Каміньський — рр. 1920—1922 провадив організаційну працю над збиранням етнограф. матеріалів, що її він почав був ще р. 1910 за дорученням од Російської Академії Наук, працював над архівними матеріалами м. Вінниці й Кам'яця Подільського.

П. Бозицький — р. 1921 працював у галузі музичної етнографії в Богуславі.

К. Квітка — р. 1922 вкупі з О. Курило виїжджав в екскурсію на Канівщину, а 1923-го провадив працю на Чернігівщині в с. Хоробричах та селах Ніженської й Конотіпської округ), збираючи пісенний матеріал та записуючи мелодії; р. 1924 для цього-ж їздив на Поділля й і на територію нинішньої Авт. Молдав. Республіки, збираючи як укр., так і молд. матеріали.

Я. Кравченко — з 1922 р. працює над збиранням етногр. матеріалів на Волині.

О. Курило — р. 1922 вкупі з К. Квіткою екскурсувала на Канівщині, р. 1923 на Чернігівщині, збираючи як етнографічний, так і діалектологічний матеріал, провадячи спостереження над говірками (опрацьовано й видано опис говірки с. Хоробрічі на Чернігівщині) і р. 1924 на Поділля й в А. М. С. Р. Р. (укр. та молд. матеріали).

В. Петров — р. 1925 їздив у с. Війтовці, де було закладено етнографічний гурток при селянській хаті-читальні, та в Баришнілі, де переважно збирав сучасні новотвори. Працював у Ленінградських архівах над матеріалами, що стосуються до П. О. Куліша.

П. Попов — з р. 1920 працює, збираючи етнографічний та діалектологічний матеріали на Курщині (склав етнографічно-діалектичну мапу Путивльського повіту на Курщині).

Д. Ревуцький — р. 1920 їздив до Житомира знайомитися з станом краєзнавчої праці; р. 1923 до Миргорода, з'ясував стан відомого етнографа О. Сластіона; р. 1925 — працював у Московських та Ленінградських архівах над матеріалами, що стосуються до Гулака-Артемовського (співця).

Є. Рихлік — починаючи з р. 1920 провадив стаціонарні досліді над соціальним життям, економікою та народньою творчістю чехів та поляків на Волині.

Але головну увагу, скоро з'явилася нехай які незначні матеріальні можливості, звернула Етн. Ком. на притягнення до наукової дослідчої праці як-найширших верств культуробітників на місцях. Ставлячи перед собою завдання надати своїм досліддам колективного характеру, Етногр. Ком. протягом 1925-го року поширила по-над 6000 примірників відозв, програмів та інструкцій.

Крім двох загальних запрохань до етногр. праці, Комісія видала до цього часу такі програми: 1. О. Б. Курило: Початки мови. 2. К. В. Квітка: Професіональні народні співці та музиканти на Україні. Програма для досліду їх діяльності та побуту. Київ, 1924. 3. Програма до збирання пісенного матеріалу. 1925. 4. Програма до збирання оповідань, казок, переказів та прислів'їв. Київ, 1925. За чергове завдання ставить Комісія видати poradника для збирачів-краєзнавців (економіка, соціальне життя, старий і новий побут, творчість). Потреба видати такого poradника відчувається надто гостро як по трудшколах, так і в гуртках при хатах-читальнях, сельбудах, у студентських, селькорівських та інших об'єднаннях.

Коли року 1921—2-го на запрохання з місць надіслати програми й інструкції, Комісія відповідала пропозицією надіслати гроші на переписування і коли вже року 24-го Ет. Ком. могла в своєму звітженні писати, що Комісія до збирання фольклорного матеріалу притягає потроху широкі кола, встановлюючи звязки з сільським учительством, студентством та селянством, то року 25-го можна ствердити значне поширення мережі кореспондентів на місцях.

З кореспондентів Комісії (всього 145) треба визначити Д. М. Юркевича (Одещина), що надіслав різноманітний і цікавий матеріал (він передав до Комісії: сотню пісень з околиць Вінниці, сучасні побутові вірші про попів та дяків, пісні купальські, вуличні, побожні, прислів'я, слова та вирази) А. р. Вержбицького (м. Верхньодніпровське), що раз-у-раз надсилає чималі збірки, особливо цікаві з лексичного боку, К. ир. Мудрака, що організував етнографічний гурток при хаті-читальні с. Війтовець на Перелеващині, і в роботі цього гуртка беруть участь місцеві селяни.

Цікаву спробу зібрати повний пісенний репертуар села за допомогою учнів школи дав Д. Яченко у с. Германівці Київської окр. Він-таки подав низку «яблучок»,

що їх зібрав на Мелітопільщині. Таку саму працю за допомогою учнів провадить Броварська трудшкола під керівництвом Г. Р. Равчука. Чималу збірку прикмет з Харківщини подав Ів. Буліш (член „Плугу“). В цій збірці треба зазначити нові прикмети часів громадянської війни. Уважного й дбайливого кореспондента Е. К. має в особі В. Ф. Покальчука (Черкаси). Над збиранням легенд, духовних віршів, описом виробничих процесів працював і працює П. К. Дмитрук (Волинь). З особливим інтересом до збирання матеріалів з історії ревуху на Україні ставиться К. Мельничук (Коростинів). О. Т. Довгань (Гумань) надіслав велику збірку (280 №№) різноманітних етн. матеріалів (між иншим 125 прислів'їв). Переважно пісні збирає К. Сидорчук (Поділля). Дві чималі збірки пісень надіслав Г. Сапитон (Чернігівщина).

З матеріалів, що їх Комісія досі призбирала була, можна зазначити, між иншим, отакі:

В. Каміньський — Етнографічні матеріали з Волинського Полісся (по-над 300 стор. вел. формату); І. Щоголів — етнографічний матеріал, здебільша з Катеринославщини (пісень 265, колядок 24, вірувань 37, прислів'їв 24, загадок 28, лікувань 8, забобонів 18 №№); Д. Горбачевський — запис „Царя Максємяна“ (Чернігівщина); Д. Граділенко — пісні по-над 100 №№ (Шевченківська округа); В. Білий — казки й оповідання 65 №№ (Переяславщина); Д. Ревуцький — 51 № колядок та шедрівок, 9 пісень; Маломуж — весільних пісень 264 (Звигородка); В. Матушівська — пісні різного змісту 52 №№ (Київщина); К. Пиліньський — побутові приказки 60 №№ (Полтавщина); С. Савченко — різноманітний матеріал 53 №№; 40 пісень — С. Пожарського; О. Олексєвою — опис весілля й „частушки“ (д. Остерський повіт); акад. М. Біляшівський — 18 пісень (Канівщина); Н. Заглада — замова від гадуки (Київщина); Т. Осмачка — 25 пісень; А. Кудрицька — різного етнографічного матеріалу 53 №№; Т. Пащенко — спомини за кобзаря П. Ткаченка (Чернігівщина) та його репертуар; весільні пісні, що їх записали К. Бризкун та П. Зарубайло (Поділля); В. Каміньський — весільні пісні (кол. Ковельський повіт); Сержпутовський — життя молоді й шлюб у с. Лоски Кролев. повіту на Чернігівщині); Головатий — Автобіографія й твори; Ол. Гапенко — Опис Купальського свята на Хорольщині; В. Гезе — 7 легенд; Д. Лебідь — 2 веснянки; І. Ілляшенко — 23 №№ різного пісенного матеріалу.

Етнографічна Комісія, збираючи сучасний фольклорний матеріал, дбає за те, щоб зосередити в себе колекції й збірки українських етнографів XIX й XX-го віків. В цьому Комісія досягла була чималих наслідків. З особливо цінних иридбань (уніків) відзначити треба такі: рукопис О. Водяньського „Наськи укр. саги або малоросійські пісні, зібрані Хведором Гаркавенком Мєєвким“, палери Пл. Лукашевича, рукописи Бор. Грінченка, а саме ті етнографічні матеріали та пісні, котрі не ввійшли до III-го тому. Ввесь величезний архів С. Д. Носа, по-над 70 томів, тепер у розпорядженні Комісії.

Останнє придбання ц. р. архів, рукописи, щоденник, автобіографія та документи для біографії Я. П. Новицького.

Ціля придбаннями закладено підвални для архівного з історії української етнографії, фонду.

Відколи засновано Комісію, відчувалося гостру потребу на відповідний орган, що був-би об'єднував навколо Комісії всіх, хто цікавиться етнографічною справою на Україні. Дарма що Комісія ввесь час енергійно намагалася була утворити такий часопис, усе-ж тільки дерік пощастило здійснити давній проєкт Комісії й почати видання „Етнографічного Вісника“. Часописця цього редагує спеціальна колегія у складі голови Комісії акад. А. Лободи, членів комісії: О. Пчілєк, В. Каміньського, Є. Рихліка та секретаря Комісії В. Петрова. Головна редакція належить акад. А. Лободі та В. Петрову. Комісія певнісінька, що, видаючи цього часописця, вона зміцнить ті звязки з периферією, які вже тепер є, ба навіть утворить ще

й нові. В часопису, в дальших його числах, Комісія сподівається мати за співробітників усіх селян та робітників, котрі зацікавляться справою й подаватимуть відповідний матеріал. За допомогою часопису буде налагоджено також як-найтісніші зносини з сількорами, сільським учительством, політпросвітними робітниками та установами на селі. Якщо Комісія надалі матиме потрібні кошти, то, безперечно, дальша її праця базуватиметься на широкій масовій мережі етнографічних гуртків та окремих кореспондентів на периферії і таким чином виправдуватиме одне з своїх завдань: працювати для мас і через маси.

Зокрема в діяльності Музично-Етнографічного Кабінету, окрім поданих уже моментів, треба відзначити оце:

Наприкінці р. 1924 за кордоном покуплено нового фонографа, правда відповідно до невеликої ціни, і типу не найкращого, що вживати валки треба як-найощадніше та як-найобачніше, то фонографічні записи робиться дуже рідко і з речей найважливіших; фонограми вирішено не демонструвати й не досліджувати, аж доки не буде уряджено лабораторію, щоб виготовлювати копії з твердішої й тривкішої маси.

К. Квітка провадив теоретичні порівняльні досліди над музикою всіх слов'янських народів, а також над музикою тих неслов'янських народів, котрі живуть на території С.С.Р.Р., надто народів волзьких.

В збиранні укр. муз.-етн. матеріалів брали участь, окрім К. Квітки та М. Гайдая, ще оці особи, не належні до персонального складу Академії: А. Кудрицька та Н. Чекин у Вінницькій окрузі, В. Мелятицький в Бердичівській, В. Кравченко та Н. Дмитрук у Житомирській, В. Коновал та Б. Луговський в Чернігові, І. Євфимовський (д. Борзенський повіт).

Звернуто увагу на збирання зразків музики не тільки тих етнічних меншостей України, котрі живуть тут постійно й чималими масами (крім згаданих молдаванських матеріалів — ще записані від М. Гайдая білоруські *) та жидівські мелодії), ба й невеличких етнічних груп, що перебувають або тимчасово перебували були на Україні, отже зафіксовано зразки айсеорські, вірменські та чуваські (М. Гайдай).

М. Левицький працював над бібліографією музичної етнографії (по змозі у всесвітньому обсязі).

*) В звітленні Укр. Ак. Наук за 1924 р. на стор. 37 хибно показано 110 болгарських мелодій: насправжки це—число балкарських мелодій.

Де що є:

	Стор.
Анад. Андрій Лобода. Сучасний стан і чергові завдання української етнографії	1—11
Вінтор Петров. Місце фольклору в краєзнавстві	12—21
Коротенькі пісні („частушки“) років 1917—1925. (Передне слово О. Олексієвої та В. Білого й матеріали)	22—36
Володимир Білий. Оповідання селянина про те, як він права добивався у де-нікінців	37—40
Олена Пчілка. Українські народні легенди останнього часу	41—49
Никанор Дмитрун. Про чудеса на Україні року 1923-го	50—61
Калинівські пісні	62—65
О. Курило. Як водили перебеню	66—68
Дмитро Ревуцький. Сучасна пародія на українську народню думу	69—72

Огляди, критика й бібліографія.

Климент Квітка. Музична етнографія на Заході	73—76
Анад. Андрій Лобода. Рец. на кн. К. Грушевської. З примітивної культури	76—78
С. Савченко. Рец. на кн.: Волков.—Сказка. Розыскания по сюжетосложению народной сказки. т. I	78—84
Вінтор Петров. Спроби монографічного дослідження села	84—89
Коротеньке звідомлення про діяльність Етнографічної Комісії при Українській Академії Наук	90—94

В И Д А Н Н Я
ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
У К И І В І.
.....

I. Записки Історично-Філологічного Відділу:

кн. I (1919)—1 крб. 50 к.; кн. II—III (1920—1922)—2 крб.; кн. IV (1923) — 2 крб.; кн. V (1924—1925)—2 крб. 50; кн. VI (1925) —2 крб.; кн. VII—друкується.

II. «Україна» кн. 1—2 (1924)—2 крб.; кн. 3 (1924)—2 крб.; кн. 4 (1924) — 2 крб.; кн. 1—2 (1925) —2 крб. (продається тільки в Держвидаві).

III. Збірник Історично-Філологічного Відділу:

- № 1 — акад. Дм. Багалій, Нарис української історіографії. Т. I. Джерелознавство, вип. I (1923) —1 крб.; вип. II (1925) —1 крб.
- № 2 — проф. Теокт. Сушицький, Західньо-руські літописи, як пам'ятки літератури, I (1921)—1 крб.
- № 2а—проф. О. П. Сушицький, Західньо-руські літописи, як пам'ятки літератури, I (1921)—1 крб.
- № 3 — акад. Аг. Кримський, Історія Персії та її письменства. I. Як Персія, звоєвана арабами, відродилася політично (1923) —1 крб.
- № 4 — Давній Київ: а) Хв. Ернст, Контракти й контрактний будинок у Києві (1924), 2-ге вид.—50 коп.
- № 5 — В. Науменко, Нові матеріали для історії початків української літератури XIX в., I—III (1924)—50 коп.
- № 6 — акад. Аг. Кримський, Перський театр, звідки він узявся та як розвивався, з 5 малюнками (1925) — 1 крб.
- № 7 — проф. Вол. Резанов, Драма українська. Т. I. Старовинний театр український. Розвідка і тексти. Вип. 1. Сценічні вистави в Галичині (друкується). Вип. 3. Шкільні дійства великоднього циклу (закінчується друком).
- № 8 — Ол. Курило, Уваги до сучасної української літературної мови, 1923 і 1925 (продається тільки в Книгоспілці).
- № 9 — акад. Аг. Кримський, Хафиз та його пісні, в його рідній Персії XIV в. та в Європі.—1 крб. 25 коп.
- № 10 — акад. Аг. Кримський, Історія Туреччини (1924) — 1 крб. 50 коп.
- № 11 — Ів. Каманін та Ол. Вітвіцька, Водяні знаки українських паперів до 1650 р. (1923) — 2 крб. 50 коп.
- № 12 — акад. О. Шахматов та акад. Аг. Кримський, Нариси з історії української мови та хрестоматія старописьменської українщини (1924) — 1 крб.
- № 13 — Програми для збирання етнографічних матеріалів: I. Ол. Курило, Початки мови (1923) — 25 коп. II. Клем. Квітка, Професіональні народні співці та музиканти (1924) — 60 коп. III. проф. Є. Тимченко, Діалектологічні вказівки (1925)—15 коп. IV. Програми до збирання пісенного матеріалу (1925).—5 к.
- № 14 — В. Ганцов, Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою) (1923) — 60 коп.
- № 15 — Найголовніші правила українського правопису (1925)—10 к.
- № 16 — акад. П. Тутківський, Матеріали для бібліографії українського мапознавства (1924) — 50 коп.

920/1090
25-

- № 17 — проф. Хв. Тітов, Матеріали для історії книжної справи на Україні (із 221 знімком) (1924) — ц. 10 крб.
- № 18 — проф. Є. Тимченко, Локатив в українській мові (1925) — 60 коп.
- № 19 — акад. А. Кримський та М. Левченко, Знадоби для життєпису Ст. Руданського (з 4-ма малюнками та вступною промовою акад. С. Єфремова) — (друк.).
- № 20 — проф. Хв. Тітов, Стара вища освіта в київській Україні кінця XVI — поч. XIX в. (із 180 малюнками) (1924).
- № 21 — О. Курило, Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробричів (1924) — 60 коп.
- № 22 — М. Марковський, Як утворивсь роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1925) — 1 крб. 25 к.
- № 23 — Л. Шульгина, Пасічництво. Праці Кабінету Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка. Вип. I. (1925) — 40 к.
- № 24 — Рос.-Україн. Словник. Т. I-й, під головним редагуванням акад. А. Кримського (1924) — 2 крб. 50 к.
- № 25 — акад. Д. Багалій, Український маядрований філософ Г. С. Сковорода (друк.).
- № 26 — Науковий збірник Істор. Секції за р. 1924. — 3 крб. 40 к.
- № 27 — К. Грушевська, З примітивної культури. — 2 крб. 50 к.
- № 28 — Шевченко та його доба. 1-й Збірник Комісії для видавання пам'яток нов. письмен. — 1 крб. 75 к.
- № 29 — Програми до збирання оповідань, казок, переказів і пісень (друк.).
- № 30 — акад. С. Єфремов. Поет і плантатор. Київ, 1925. — 20 к.
- № 31 — проф. В. Данилевич, Археологічна минувшина Київщини (з 5 таблицями малюнків та 9 мапами). Київ, 1925.
- № 32 — проф. Є. Тимченко, Номінатив і датив в українській мові (1925) — 75 к.
- № 33 — акад. В. Перетц, Слово о Полку Ігоревім. — Вступ. Текст. Коментар (друкується).

.....

Державні установи та товариства, котрі вдаються безпосередньо до Академії Наук (Київ, вул. Короленка [кол. Володимирська] 54, тел. 14-26), мають на академічних виданнях 30% знижки. Інший склад видань — «Книгоспілка», Київ, вул. Короленка № 46. (Видання під №№ 24—28 набувати можна тільки в книгарнях Д. В. У. та Книгоспілки).

.....

ЦІНА 90 коп.

БП12527-1 РК

РК
БП